

Plaatsingslijst van de collectie collegedictaten van G.M. Lengkeek-Smits

**Bevat het dossier betreffende haar doctoraal
examen**

Overleden 2003 (1935-1943, 2001)

Samengesteld door dr. mr. P.W. Smits

Historisch Documentatiecentrum voor het
Nederlands Protestantisme (1800-heden)
Vrije Universiteit Amsterdam
De Boelelaan 1105
1081 HV Amsterdam

Collectie nummer: 13
November 2017

Inleiding

De collectie collegedictaten van mw drs G.M. Smits-Lengkeek werd op 15 december 2000 aan het Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme (1800-heden) door haar echtgenoot dr. mr. P.W. Smits, die ook de hieronder volgende beschrijving van de stukken heeft gemaakt. De collectie bestaat uit:

- a. bewaard gebleven dictaten van kandidaats- en doctoraalcolleges Nederlandse taal en geschiedenis gegeven door de hoogleraren A. Goslinga, A.A. van Schelven en J. Wille in de cursussen van 1935-1943;
- b. een voorlopige (chronologisch niet correcte) lijst van die dictaten met summiere aanduiding van de inhoud;
- c. een meer uitgebreide beschrijving van die dictaten waarbij de nummering van de sub b genoemde lijst is aangehouden;
- d. een dossier inzake het doctoraalexamen Nederlandse taal en cultuur op 21 juni 2000;

Deze beschrijving is een nadere uitwerking van de zich in voormeld dossier bevindende 'Lijst dictaten Geertruida Maria Lengkeek'.

27 juni 2001

Plaatsingslijst

Dictaten

- 1 16e en 17e Eeuwsch. Lit.lijst. Prof.Wille. Op het achterplat: Vondel: Gijsbrecht van Aemstel. Na de lit.lijst volgt, *Inleiding op Hooft's Hist.* Het college heeft betrekking op de geschiedenis van de taal: oudsaksisch, oudfrankisch, middelned., 16e E. 17e E, omgangstaal, spreek- en schrijftaal, A.B., volkstaal. Genoemd worden prof. J.W. Muller, Cats, Huig de Groot, Vondel, Hooft, Bredero. Een uitvoerige passage is gewijd aan Hooft. Zijn leven, zijn opbotsen tegen gesloten archieven door de onwil van de regenten en zelfs de A'damse burgemeesters. 'Zeer, zeer jammer' (5). Zijn stijl. Zijn studie van Tacitus (52 maal in 1 jaar doorgelezen). Zijn navolgers, brieven en denkbeelden. Volgt een passage *Haarlem en Alkmaar* met verwijzing naar Terwey inzake zijn *Historien* en een woordenlijst (10/11). Hierna volgt een passage *Ned. Klass. Ned.Hist.* F.A. Stoett, met een woordenlijst (34). De andere ingang draagt als opschrift Vondel: *Gijsbrecht* en verwijst naar *v.Alle Tijden 1932* met vermelding van C.G.N. de Vooyoys en Terwey, waarna volgen een woordenlijst en opmerkingen: Inleiding Terwey en een overzicht van het Gijsbrecht treurspel. Hierna volgt onder het opschrift Colijn v.Ryssele, *Sp.der Minnen* een woordenlijst en vervolgens een college over het in zes spelen verdeelde stuk, waarna wederom een woordenlijst. Vervolgens zien wij *Hooft 6e boek Ned.Histor.* uitg. W.Hekkel blz.346 gevolgd door een woordenlijst.
- 2 Een college van Wille Op het voorplat staat: Letterkunde. Hooft. Ned. Historien. Met potlood gepagineerd: 1-19. Opschrift boven p.1: Te Winkel. Ontw.gang. Daaronder staat: Rep. der Vereenigde Nederl. begin plm 1580. Een protestantse staat geworden (val v.Antw.1585). Op blz. 1 en 2 een summiere kenschets inzake schilderkunst, theologie, klassieke letteren enz. met vele namen en tot slot: door Calvinisme vooral grenslijn scherp getrokken tussen het geestelijke en wereldlijke. Op blz.3 staat bovenaan: II en blz.20. Tekst begint met: Ren. (Renaissance?) laat invloed in Nederl.; taal der klassieken de enige ware taal. Minachting voor volkstaal. Verwijzing naar Leuven en Noordnederlandse fraterscholen. Vele namen. Opschrift boven blz.5: Hooft. Episoden uit de Ned. Historien. Woordenlijst beginnend met Fol 2-3 en vervolgend met 5 tot 2444. Bovenaan blz. 17 staat: *Sp.Brabander*. Woordenlijst op blz. 17 en 18. Andere ingang: Op het voorplat vaag met potlood: G.A. Bredero *Moortje* Gerard v. Velzen. Met potlood gepagineerd: 1-19. Op blz.1 staat: 17 jan. en op blz. 2: 21 jan. '37. Blz.1 begint met een aantekening inzake Verwey als 80-er en noemt Marsman, Ter Braak. dichter in het Derde Rijk. Gaat verder over Verwey, zijn werk en ... critiek; 'heel mooi'. Noemt Jan Engelman die V. zag drie weken voor diens dood. 'Voor de idee van het dichterschap geleefd'. Zie verder blz. 1 en 2. Blz.3 draagt als opschrift: G.A. Bredero. *Moortje*. Wat volgt is een woordenlijst (55-3321 eindigend op blz.14). Op blz.14 verder: Hooft. *Geeraerd van Velzen*. Volgt een woordenlijst 12-1310
- 2a Op het voorplat: G.M. Lengkeek VONDEL. Paginerig 1-159. Op p.31 onderaan een datum: 6 of 7 nov. 1935. Op de eerste pagina: Vondels Hekeldichten. Op pag.1 verwijzing naar Klassiek Letterkundig Pantheon, *J.van Vondel, Hekeldichten*. Dr. J. Bergsma. Vondel, de dichter die de meeste dichtsoorten beoefende, geen kluchten, geen blijspelen en epos. Bij het volk het meest bekend om z'n treurspelen en z'n hekeldichten. Tweeërlei vorming: de moderne Vondel en de Vondel die vurig strijdt voor de Roomse Kerk. Men stelt zich de overliberale Vondel voor als strijder tegen het Calvinisme. 'Deze traditie is vast en sterk' (1). Vooroordeel: Vondel hekelt altijd; z'n tegenstander schimpen. Vele namen genoemd rondom dit thema waaronder zijn oudste biograaf Gerard Brand, remonstrants dominee. Verspreide geschriften van Groen hier van weinig belang (4). Overgang naar Rome het scherpst gelaakt door de remonstranten. In zijn hekeldichten overtrof hij zijn tijdgenoten. Waardering maar ook critiek, zoals bij ds.Vollenhove en Hooft 'zelf tegenstander der geref.'(5). Opmerkingen over de taal: in grotere hekeldichten didactisch; verder de taal uit het lagere volksleven; soms plechtige stijl imiterend de bespote predi-

kanten of ouderlingen (6). De uitgaven: de oudsten oorspronkelijk op losse blaadjes zonder naam of datum van de uitgevers. V. bewaarde zijn gedichten lang in manuscripten. Velen heeft hij vernietigd. Datering vaak vrij moeilijk. Twijfel vaak of een gedicht van hem was. Brand weet niet alles vanwege groot leeftijdsverschil (7). Veel over hem bij Unger 1888 (8). Veel gesjoemel door uitgevers (9). Tendentiekus geschrijf rondom zijn persoon (10). Hugo de Groot's kijk op Vondel vooral godsdienstig. Fricties tussen Vondel en Brandt (schoonzoon van Van Baerle). Lijkrede op Hooft en plagiaat daarmee door Brandt (10/11). Brandt's leven van Vondel waarin onderscheiden: de voorredenaars, de verzamelaars en de drukkers; uit onkunde daarin ook verzen die niet van Vondel waren (12); publicatie van hekeldichten tegen de zin van V. Later allerlei nadrukken in Unger, *Bibliographie van Vondel*. Zeer geschikte uitgave van *Vondel's poezy* enz. door Brandt en Volenhove, Franeker 1682 ' (12/13). Verder over uitgaven van de verzamelde hekeldichten in de *Amersfoortsche uitgave* van Pieter Brakman, enzovoort (14/15). Over V. als toneeldichter 16/17. Gesjoemel met drukken. Kleine details wijzen op kennelijke onbetrouwbaarheid (17/18). Volgen uitgebreide notities over de uitgave(n) van de *Palamedes* in verband met Brandt, diens verhouding met Vondel (niet al te best) en Antonides (18-20) en handschriften in de Kon. Bibl. (Papenbroek, 21). Conclusie: hoofdzaak van die aant. zijn van Brandt maar kritisch te bekijken (21-22). Veel over V. bij Diferee, 'zeer onpartijdig' (23). Opmerkingen onder het hoofd Bakhuisen van den Brink ivm *Roskam* en *Rommelpot* (partijdig, feiten verdraaid, chronologie verwaarloosd; zie ook nr. 39), Diferee en dr. G.J. Vos Azn. (fel tegenstander van Kuyper) enz. (24-26). *Weeghschael van Hollandt*. De prent is een voornaam element ervan. 't Gedichtje stond eronder (plaat bij Diferee, 65). Verschillende edities. Neutraal? Sommigen vinden dat het niet van Vondel zou zijn. Anders Wille; helemaal Vondels trant (27-28). Zie verder aldaar ivm standbeeld van Erasmus, Vorstius (door V. op weg naar Denemarken te Hoorn op schip gezet), Daniël de Breen, Leenderts (opstellen over de Muiderkring) en dan weer over de datering van de prent (28-29). Taalkundige en inhoudelijke opmerkingen en woordenlijst ivm het gedichtje en de prent (30-33) en *Geneesdrank der Geestdrijvers (Antidotum)* (33-34). Voorts kritische kanttekeningen ivm Van Lennep, Van Vloten, Penon, Unger, Leenderts, te Winkel. *De Raagbezem*, aantekeningen daarover door Hans de Ries (uitvoerig 33-44), gevolgd door woordenlijst (45-77). Losse bladzijde bij 77 inzake *Harpoen*. Op blz.78 begint *Huig de Groot's Verlossing*. Het college over dit uit 45 regels bestaande gedicht beslaat 7 blz. (78-87) hoofdzakelijk in de vorm van een woordenlijst. In het begin het advies: te lezen de brieven van Huig aan zijn vrouw Marie van Reygersberg een 'Zeeuwsche regentendochter'. Verwijzing naar Wereldbibliotheek-uitgave. Blz. 87, *Geuze-Vesper of Zieken-troost*, voor de vier-en-twintig. Commentaar en woordenlijst tot blz. 92. Blz. 92, *Op de afbeelding v. den Heer Joh. v. Olden(barnevelt)*. Blz. 93, *Op een moordpasquil*. Vondel de auteur? Verwijzing naar Wille in Vondelkroniek. Wordenlijst. (blz.93-97). blz. 97, *Krachtelooze papenbliksem*. Gericht tegen Bogerman als afgevaardigde van Friesland naar de Dordse synode. Wille heeft geen houvast aan dit gedicht. Ook niet door de diss. van Edema van der Tuuk die niets mededeelt over een boekje of pamflet waarop dat gedicht zou terugslaan. Bogerman schreef een boekje over het sterfbed van Maurits die veel met B. op had. Vondel koos hier terdege partij. Volgen enkele notities en woordverklaringen (blz. 97-100). Blz. 100, *Rommelpot van 't Hanekot* (zie ook nr. 39) Begint met lit.opgave. Bakhuis (?); G.Vos Azn. Aant. over de datum (Unger). Wille prijst Diferee vanwege diens 'zeer onpartijdig' schrijven over de procedure tussen de Amsterdamse kerkeraad en de predikant Cornelis Hanekop. (zie voor uitvoerige beschrijving, dr. H.C. Diferee, *Drie eeuwen Kerkgeschiedenis*). Inhoudelijke beschouwing van Wille en taalkundige en woordverklarende aantekeningen (blz. 100-126! 121-123 slecht leesbaar vanwege uitvallen van de vulpen). Blz. 126, *Sprookje van Reintje de Vos*. Korte inleiding en woordenlijst. blz.129. *Nieuwjaar voor S. S.is* de predikant Smout. Zeer afkeurend daarover Wille. Enkele woordverklaringen. Blz.130. *Op Haan Kalkoen*. Tegen ds. J. Triglandt. Commentaar en woordenlijst (blz.130-131). Blz.131. *De Boeren Catechismus*. Uitvoerige woordverklaring; en 'grenzeloos plomp' volgens Wille. Blz.133. *Eerdicht op 't vertrek van Jan Willemsz.Bogaert*. Ibid. *Op 't Beeld van Doct. Carel Lenertsz*. Commentaar en woordenlijst (blz.133-135). Blz.135. *Eet Heyns buit* (zie infra 146). *De Kalfsval*: slaat op val calvinistische partij. Uitvoerig commentaar van Wille. Niet bij Vondel kunnen vinden (blz.135-141). Blz.141. *Bliksem van 't Noordhollandse Synode*. Uitvoerig commentaar en woordverklaring (blz. 141-145). Blz.145. *Medalje voor de gommariste kettermeester en inquisiteur te Dordrecht*. Wordenlijst (blz.145-146). Zie verder infra blz.147. Blz.146. *Op het ontsot v. Piet Heyns Buyt*. Wordenlijst (146-147). Blz. 147. *Medaillei*. Literatuur, woordenlijst en commentaar (tot 149). Blz.149. *Een otter in 't bolwerk*. Uitvoerig commentaar van Wille (tot 152). Blz.153. *Roskam*. Commentaar en woordenlijst (tot 160).

- 2b Dit cahier, zonder jaartal, waarschijnlijk overgenomen van W.J.H. Caron, begint met *Grammatische en Lexicografische hulpmiddelen vd taal der 16de en 17de eeuw*. Literatuur. *Over Huygens*. Zijn leven nooit volledig beschreven. Literatuur o.a.: Th. Jorissen, Worp, Kalff, Potgieter, Jonckbloet, te Winkel, Prinsen, Van Vloten enz. *Leven van Huygens* (1598-1687); brede commentaar en vermelding van verdere literatuur. Volgt, *Oogentroost*, beschrijving en woordenlijst (1-513).
- 3 Cahier met twee ingangen. Achteringang begint met voortzetting van woordenlijst *Oogentroost* (516-965). Gevolgd door Inleiding Stellwagen met veel persoonlijke bijzonderheden. *Oogentroost Zedeprinten Voorspraeck aen Maurits Huygens Batava tempe* enz. woordenlijsten. Voorts: woordenlijst op Hooft. Vooringang: Vondel *Leeuwendalers*: aant. en woordenlijst. Bredero *Spaensche Brabander* woordenlijst (4-2159). Hooft: *Baeto* woordenlijst (1-1504). Vervolgens, onder het opschrift: Uittreksel *Hekeld*. Wille: V(ondel) liber(aal) vrijzinnig heros voor waarheid en recht. Voorstelling V. overliberaal strijder tegen 't Calv(inisme) (de Raaf en de Gris) te Winkel, de Beaufort, Leendertz, partijdig oordeel! V. hekelt, z'n tegenst. schimpt. Vooroordeel!, ook bij v. Lennep! v. Vloten, Jonckbloet, Bakh. v.d. Br., Lulofs. Opgave lit. uit 19e, 18e eeuw en voorts uit 17e eeuw Brandt (rem.), zeer partijdig enz. Br. keurt Vondels overgang naar Rome scherp af. Oordeel andere tijdgenoten (Hooft) over zijn hekeldichten, zijn stijl, losse blaadjes, postume uitgaven, datering enz. zie Wille uitvoerig aldaar. Voorts: Hooft *Granida*, woordenlijst van voor 29-1738. Alverder: *Warenar* uitgave P.Leendertz. Analyse van Wille mede over 't auteurschap (Hooft? Coster?). Iets wat volgens W. niet klopt: Warenar voorgesteld als zeer oud maar toch bij de schutterij? Problemen over de uitgave (kosten enz.); woordenlijst van voor 7-1461. Onder het opschrift *Biëncorf. Caput 12*: woordenlijsten boeksgewijze gesplitst en besloten met aant. van Wille inzake uitgave, aanleiding, reacties, gebruikte bronnen (veel moet nog worden onderzocht), de titel enz. Tot slot nog twee blz. woordenlijst sub Hooft.Hist.
- 4 Twee ingangen. De achteringang begint met *Oogentroost*. Dit deel is woordverklarend en hier en daar toegelicht (1-513). Volgt *Grammatisch(e) en Lexicograph. hulpmiddelen van de taal der 16e en 17e eeuw*. Lit. opgave (2 blz.). Daarna weer '*Oogentroost*': korte inleidende notitie van Wille waarin 'Gang van het Gedicht' door Huygens zelf verdeeld in 40 capita, gevolgd door Wille's beschrijving onder het hoofd 'Compositie' ('Nooit het sterkste punt v.H.'). Nu de vooringang. '*Proza uit de 16e E.*'. Na opschrift: Jan Willems (?) 16e E., volgt: 'Dit boek heeft in een behoefte voorzien. ...' wat slaat op een 'boekje' van P.Fr. (lees: Paul Frédéricq) en handelt voornamelijk over Marnix' *Bijenkorf* en over *pauselijke bullen*. Uitvoerige bespreking door Wille gevolgd door woordenlijst. Vervolgens onder het opschrift: 'Huygens leven, werk, uitgaven, lit.' uitvoerige aant. van Wille over H. en verwijzingen naar diens relatie met Fred. Hendrik. Daarna aandacht aan zijn werken: *Oogentroost*, *Hofwijck*, *Trijntje Cornelis*, enz. enz.
- 5 (toegevoegd is een door G.M.Lengkeek geschreven katern (gepagineerd 1-12) dat begint met 'Dict.II' en bevat een college van prof.Wille (hier en daar kritisch tegenover De Vooy's) in het derde studiejaar (zie pag.9). Op het voorplat staat: *Historische Grammatica*. Gepagineerd 1-99, afwisselend benut eerst alleen rechter bladzijde, aan het eind terugbladerend linker bladzijde 92-99. Begint op '7 Oct.' doorlopend tot '16 dec.' (op blz. 27) en voorgezet op '27.Jan.1937' (blz.30). College van Wille, onderbroken op 26 mei 1937 (blz.61) en hervat 13 oct. [1937] (blz.64). Einde 19 jan. [1938] (blz.93). Genoemd (passim en in volgorde van pagina's): Feitama (2), Bilderdijk (ibid.), Vondel, Schönfeld, Kolléwijn, Jellinek, Grimm, Lambert ten Kate, Donatus, Schotteluis, Franck, Wolf, Albertus, Eulinger, Melanchton, Clajus, 9, 10 en 11 passim, Luther, 14 t/m 20, Kooiman, Capello, Devilladei, Van der Schuren, Van der Werven, Calapinus, Vorderhake, Lambrechts, Van der Gucht, Goemans, Van 't Seslich, Sexagius, Pontus de Hunter (Heuterus) vele malen, De Vooy's, Brab en Holl, Neyenhuis, Coornhert, Marnix, Van Toornbergen, Plomp, Erasmus, Spiegel, Ramus, Hooft vanaf 44, Revius, Cats, 45/47 passim, Bijns, enzovoort. Onderwerpen: suffix (1), grammatica 16e tot 18e Eeuw (4), torenbouw van Babel (12), grammatica in Frankrijk (14), de grammatica in Nederland (20), taalmenging (28), Marnix (31), Tweespraak v.d. Nederduitse Letterkunst 1584 verschenen bij Plantijn te Leiden (32), Toeëighenbrief van Spiegel aan burgemeester van Amsterdam (33), Rederijkconst in rijm op 't cortst vervat (34), Pausen Geschiedenis v.d. studie in de studia artum (36), Waarnemingen van Hooft (44), bepalend lidwoord, paradigma met 6 naamvallen, opmerkelijk voor ons (46), w.w. Verbum (56), partic. pro. Infm (59), geb.wijs (60), metrum (61), voorzetsels (64), Hooft (65), znw (66), grondvormen (67), het letterteken z (69), Spraakconst van von Heule (71), geslachten en naamvallen (75), de buiging (79), de lidwoorden

(80), dit en dat met genit. moeite (84), werkwoorden (85), voorzetsels (89), enzovoort. Los blaadje genummerd 43a.

6 en 6a

Ook dit is een college *Historische grammatica*, gegeven, evenals dat bedoeld in nr.5, in de cursus 1935/1936, nu over *suffixen*. Gebruik gemaakt an M.Schönfeld. De andere ingang, 6b, handelt over *epenthesis*.

6b Dit cahier heeft twee ingangen. Op het voorplat staat 'Tijdschrift artt. prof. Wille'. Lengkeek heeft dit cahier vermoedelijk overgenomen van W.J.H.Caron. Het begint met vermelding van een aantal artikelen in de N.Taalgids (blz. 1-5) waaronder op blz.3 onderaan een artikel van v.Winter over taal en stijl van Dr.[A.] Kuyper en op blz.4 bovenaan van v.Ham over [K.] Schilder. Op blz.5 een rubriek sub *Taal en Letteren* met aantekeningen (5-7). Op blz.8 'Tijdschriften v.d. Mij der Letterkunde' (8-9). Op blz.11 een art. van H.K.van Halteren: *Het pronomem in het Nederlandsch der zestiende E.* enz. (11-13). Op blz. 14: N.van Wijk, *De studie van Nedsche dialecten* enz. (14-16). Blz. 17: De Vooy, *De invl.v.d. Renaissance-spraakunst i.d. 17e eeuw* enz. (17-18). Blz.19 J.J.Salverda de Grave, *De Meervouds-S* (19 - 23). A.Kluyver, *Over het 'Taalgevoel'* enz. (24-26). J.H. van den Bosch, *Taaleenheid in spreken, schrijven en spellen* enz. (twee artikelen) (27-30). Andere ingang: Te Winkel, *Gesch. der Ned.taal*. Hst.13. Invloed van vreemde talen op 't Ned. Par.61. Ontleningen 1. a.h. Fins? 2. a.h. Keltisch, 3. a.h.Latijn. Par.62. Invloed v.h.Latijn en Fr. id ME en nà de ME (5 pag.). Par.63. Beweging tegen de vreemde woorden i.d. 16. 17 E. Par. 64. Invloed v.h.Latijn sedert de 16 E. Par.65. Invloed v.h.hgd. Par.66. Invloed v.d. Bijbel. Par.67. Oosterlingen. Par.68. Woorden uit het fra. v. 17-19 E. Par.69. Romaans. Par.70. Slavisch. V. Ginneken. De Regenboogkleuren.

7 De eerste blz. zijn tbv de beschrijving gemerkt a t/m s. Paginerings in originali 1-53. Derde cursusjaar (zie blz.6). Bijgevoegd een bundel geschriften t.w. De Adiectiva in het Gotisch en hunne suffixen, en een lijst van Gothische woorden, beiden door J.H.Gallée; Altsächsische Laut- und Flexionslehre door dezelfde; Altsächsische Grammatik door O.Behaghel en J.H.Gallée, 1ste helft, Laut- und Flexionslehre bearbeitet door J.H.Gallée; Bruchstücke der altsächsichen Bibeldichtung door Karl Zangemeister und Wilhelm Braune; Het Maleische Volksdicht, inaugurele rede Leiden door Ch.A. van Ophuijsen; Kurzgefasste Altwestsächsische Grammatik door P.J.Cosijn, 1ste deel Die Lautlehre; idem 2e deel Die Flexionslehre; een los omslagblad met Verlag von E.J.Brill in Leiden; idem met Akademie en Kerkeraad. Het cahier begint met kanttekeningen van Wille bij [Dr.Richard] Loew, Auslautgesetze blz.89. Behandeld worden: consonanten, lange consonanten, Auslaut-Diphthongen, Auslaut-korte vocalen, Auslautgesetze van Verner, enzovoort (a-p). Op blz. p-s opmerkingen over *Heliand* en *Genesis*. Het eerste is van plm. 830 en aangespoord door Lodewijk de Vrome. Dichter is onbekend. Waardering en critiek van Wille: het is 'echte oudgermaanse epiek'. Lodewijk wilde zijn volk tot het christendom brengen. Beide stukken bevatten 'de ontwijfelbare mededeling' dat het gaat om 'de historie v.d. gehele bijbel'. Zie verder aldaar. Hierna volgt: *Historische grammatica* waarbij aangetekend: vervolg van Van Heule (blz.1-9). Uitvoerig wordt stilgestaan bij de *Statenvertaling* (blz.9) beginnend met de voornaamste *literatuur* over de wording van de Statenbijbel. Voortzetting onder de titel 'Taalkundige aanmerkingen over verouderde en minverstaanbare woorden van de taal van de Statenbijbel' waaronder verwijzing naar *Trommius* ('Uit taalkundig oogpunt een magnifiek woordenboek voor 17e E. taal', blz. 10). Genoemd worden: Heinsius (11), de synoden, de Deux A's, het besluit voor O.T. en N.T. elk drie vertalers aan te wijzen, beslissingen bij het vertalen te nemen, geen terugkeer tot 'du' (11), Marnix, Jehova wordt HEERE (12), Bogerman, Baudartius, Bucerus e.a., de reviseurs, dominee v.Renesse (13-14) enz. *Legende*: inzake opstelling van een grammatica voor de vertalers door een letterkundige vergadering van plm. 1624 (Vondel, Reael, Hooft en Hubert) in opdracht van de overheid. Strijd daarover (14-15). Zie verder aldaar. Voortzetting *grammatica* blz.17 e.v. (naam Wille hier en daar aangestreept). Over invloed Renaissance verwijzing naar art. De Vooy (34 e.v.). Over geslachtsregels (45 e.v.). Andere ingang van het cahier: *Leven van St.Franciscus* door dr. J.Tideman (vs. 2185-2520 drie blz.) [WP-Ency: Heliand, Oudsaksisch allitererend bijbelepos, ca. 837-850 misschien te Fulda in opdracht van Lodewijk de Vrome gedicht. In opgesmukte en rijk geschakeerde epische stijl (stafrijmbarok). beschrijft de onbekende dichter naar Latijnse bronnen (vooral Tatianus) en volgens de theologie van de Karolingische tijd het leven van Jezus als leraar en verlosser (Heiland). Of het epos volgens een cryptische getallencompositie en -symboliek is opgebouwd en op die wijze zijn theologische inhoud verkondigen wil (Rathofer) is omstrede. Genesis, Oudsaksisch anonyem epos uit de 9e eeuw, naast de Heliand het belangrijkste dichtwerk in het Oudsak-

sisch. Van het origineel zijn weliswaar slechts 337 regels in drie fragmenten (in 1894 in de Bibliotheca Vaticana) teruggevonden, maar een imponerend deel, bevattend de val der engelen en de val van de mens, is bekend in de vorm van een Oud-Engelse vertaling (de zgn Later G of Genesis B) nl 600 regels ingelast in het circa 3000 regels omvattende gedicht Genesis uit de school van Caedmon.]

- 8 Dit cahier bevat gedetailleerde excerpten van artikelen inzake de wording van de Nederlandse taal in de onderscheidene delen van ons land door Wille ter bestudering opgegeven. Wij zien: J.W.Muller, *Spreektaal en Schrijftaal in het Nederlands*, Taal- en Letterkunde 1891 I, pag.196. Idem, *De uitbreiding van ons taalgebied in de 17e E.* Nieuwe Taalgids, 15e jg. 1921, pag.161. Slotsom: 't Nederl. in 17e E. wel kans gehad om wereldtaal te worden, maar [in] 18e E. de glans verdoofd. Ook in Z.Afrika en Nieuw Nederland! Ons belang is te behouden wat wij hebben! M. de Vries, *Inleiding op Ned. wdb.* deel I. Strijd en onenigheid inzake het plan tot het vervaardigen van een algemeen omschrijvend woordenboek der Ned. taal. In dec. 1861 besluit van de Tweede Kamer. Sept. 1864 eerste aflevering. Misnoegen omdat het niet vlug genoeg ging. Aan het slot: 't Wdb. biedt ruime stof tot gezette lezing; de artikelen bewerkt in leesbare vorm. De taal is de spiegel van de geest. Het taalbewustzijn moet bij de lezer verhelderd en aangekweekt tot een zedelijke kracht worden. En: bij wetenschappelijke arbeid spoed en degelijkheid niet wel te verenigen. Daarom de leuze: Festina lente. J.W.Muller, *Eischen en bezwaren der wetenschappelijke lexicographie*, Taal en lett. IX. 1899. C.B.van Haeringen, *Friese elementen in het Nederlands*, Nieuwe Taalgids XXI, 1923. N.van Wijk, 'Aspekt' en 'Aktionart', blz.225-239, Nieuwe Taalgids, 1928, 22. C.B.van Haeringen, *Relict of ontleening*, Nieuwe Taalgids, jg. 21, 1927, blz. 132. Kloeke, *Complicaties bij het Ned. taalgeographisch onderzoek*, Taal en Letterkunde 1935, 54. Zwaan, *Geschiedenis Ned. Spraakkunst*, I, pg.40-101. Uitvoerig excerpt op vier los bijgevoegde bladen van een artikel over het ontstaan van de Statenbijbel.
- 9 Op het etiket staat: De Vooy's Nederl. Taal. Blz.1 begint met 'Vrijdag 26 mei' gevolgd door privé notities. De aantekening 'naar Vlastra' slaat op een fotograaf. De bij de 'collectie Lengkeek' gevoegde foto werd gemaakt voor de aanvang van het eerste cursusjaar 1935/1936. Blz. 2 en 3: bevatten een werk- en tijdschema en de blz. 4 en 5 een lijst van Gotische termen (zie 4 li.boven, Ef.1). Hierna volgt in excerpt 'Geschiedenis van de Nederlandse taal in hoofdtrekken' van De Vooy's. Daarna *Historische grammatica*.
- 9a Een college van Wille over 'Verhouding van Bilderdijk tot Kinker'. Cursus 1935/1936. Het cahier bevat een los blad met een aantekening onder de titel: 'Bilderdijk en Kinker'. Zie over hetzelfde onderwerp en verder over Bilderdijk cahier 27. Vooraf enkele notities ontleend aan WP.Ency en Handboek J.Prinsen. [WP.Ency: **Willem Bilderdijk**. 1756-1831. 1780 studie in Leiden. 1782 promotie. Advocaat in Den Haag. In 1795 uitgeweken. Vestigde zich ten slotte in Londen waar hij in 1797 ging samenleven met een leerlinge, Katharina Wilhelmina Schweickhardt, ofschoon nog gehuwd (1785) met zijn eerste vrouw Catharina Rebecca Woesthoven. In 1797 verhuisde hij naar Brunswijk. In 1806 weer naar Holland. Eerst Leiden, daarna Den Haag. In 1817 weer terug naar Leiden. In 1827 naar Haarlem. Aldaar overleden 18 dec. 1831. WP.Ency: **Johannes Kinker**. 1764-1845. Volgeling van Kant. In zijn verdediging van Kant heftig bestrijder van Rhijnvis Feith. Nadering tot opvatting van Schelling. Taalfilosoof (onder meer). Bestreed de ideeën van Bilderdijks *Spraakkunst*. J.Prinsen (468): **Bilderdijk**. 'Voortzetting van de lijn Bogerman, Revius, Hofstede, Le Francq van Berkhey e.a.'. 'Bilderdijks denken in een forsch, struisch geloof, in zijn zeer persoonlijke Christelijke kunst en wijsbegeerte, als het nieuwe uitgangspunt van een aanvankelijk krachtige 'Germaansch' Christelijke lijn. Als de verdooving aan de andere zijde is geweken, als Geel, Potgieter en Bakhuizen van den Brink opstaan, loopt er een even krachtige en fiere Romaansch-paganistische lijn naast'. Voor Willem de Clercq is in B. hetzelfde raadselachtige als in Byron. B. geboren in een gezin waarin geen vriendelijke toon heerste. Van zijn zesde tot zijn zestiende kamer moeten houden wegens een voetgebrek. Antonides, de Van Harens en De Lannoy wekten belangstelling voor de vaderlandse dichtkunst; maar vóór alles een leerling der Ouden. Te Leiden werd Van der Palm zijn vriend. Zijn dichtstukken ... (520). Feith werd zijn intieme vriend. Met Feith is de vriendschap intussen (1793?) verbroken. Met Kinker gaat hij Feith's romances parodieeren in de Post op den Helicon. Uit Holland gebannen (1795). Over Groningen naar Hamburg. Van Hamburg naar Londen. In 1797 naar Brunswijk. In februari 1802 echtscheiding van Catharina Rebecca. Tweede huwelijk met Katharina Wilhelmina; was een ideale echtgenote voor hem. Op aandrang van oude vrienden, Jer. de Vries, Van Hall, Kinker en Helmers in 1806 in vaderland teruggekeerd. Leermeester van Lodewijk Napoleon. Schreef een *Spraakkunst* (1817). Wat hij over taalkunde schreef is verouderd. Groen,

Jacob van Lennep en anderen zoals Da Costa, Capadose en de beide zonen van Gijsbert Karel van Hogendorp onder zijn leerlingen. Hier de grondslag gelegd voor de a.r. partij, waar de liberalen zich reeds terstond tegenover plaatsten. Mannen als Kemper, Tydeman, Wiselius, Van der Palm, Siegenbeek, Kinker, met wie hij vriendschappelijk had verkeer, werden zijn hevige vijanden of minstens zijn geprononceerde politieke tegenstanders...

Kinker. Werd advocaat in Den Haag en raakte bevriend met Bilderdijk. In 1793 praktijk in A'dam. Van 1817-'30 hoogleraar Nederlands in Luik. Schreef mee in het blad *Janus* (1827). In het blad, *Post van den Helicon* (1788) critiseert hij gesteund door B. literatuur van zijn tijd. Te velde tegen Feith 'en andere sentimentelen'. Ook B. moet het ontgelden. Parodiën op treurspelen en Voltaire's *Zaïre*. Rede brengt door driften tot kennis van bestemming en beoefening van de Deugd. Zijn drama *Van Rots* en zijn latere *Almansor* en *Zehra* (1804) koud verstandswerk. Zijn lyriek onder invloed van Schiller, Klopstock en Herder.] Gepagineerd 1-161. Enkele aantekeningen. K. als dichter en denker een kwart eeuw goede vrienden met B. Daarna felle tegenstander. Redevoerlijker, pantheïst, vrijmetselaar. Literatuur (1-2). Levensloop: K. weinig invloed op het geestelijk leven in Nederland uitgeoefend, geheel anders dan B. (5). Een vijand van het geopenbaarde christendom. B. kon altijd achtung hebben voor hen die in denkwijze van hem verschilden maar die te goeder trouw waren en wat zij voor de waarheid hielden openlijk propageerden (Lessing). Feith heeft met B. gebroken om bijzondere redenen (6-7). Kinkers geschriften. 'De minderjarige Zangsters' (1785). Invloed van B. en Bellamy (anacreontiek). Ongunstige recensie maar ook waardering o.a van B. (tegenover Uilenbroek over het gedichtje 'Kussen') en tegenover K. (9-11). B door K. als minnedichter bewonderd en K. door B. als talentvol erkend. Mededeling over een 'proces'. K. in 1788 op kantoor van B. in Den Haag.(13). *Post van den Helicon*. Verschenen te A'dam uit de Haagse tijd. Scheiding tussen 1ste en 2e deel. Elk deel 25 nummers, wrsch. half jaarlijks. Uitgerekend is dat de *Post van den Helicon* eind april 1788 begonnen is. De *Post* een vrij onbekend blaadje (13). Welke personen zaten er achter? (15). Bundeltje, Eerstelingen, in Utrecht verschenen, aan K. toegekend. Twee levensgeschiedenissen. Meninge over toekenning aan K. verdeeld. Anacreontische poëzie. Een bepaald auteurschap in dit genre heel moeilijk aan te tonen (15-17). De jonge Kloe: vertellingen over hartroerende liefdes maar zeer ironisch. Vergelijking tussen Kinkers genre en dat van Piet Paaltjes. Een gedicht aan, De Behaagzieken (17-19). 'Gestrafte Nieuwsgierigheid', filosofisch. Verder: Damon en Philis en Wil en Betsy (19). In satyre en parodie vindt hij zijn genoeg (20). Verder: De dood van *Zaïre* (*Helicon*). Een parodie op die van Voltaire? Volgens Wille niet (zie 23-27). Wille voorts hierover ivm *Amansor* en *Iera* (27-31). *Janus* en *Janus Verrezen* (31-33). Over patriotten en prinsgezinden, Willem de Vijfde, Willem I en Wilhelmina enz.(31-41). De litt. en jur. kennis van de auteur was niet gering. Niet waarschijnlijk dat dit van K. een vriend van B. afkomstig zou zijn (41-43). *Post van den Helicon* een letterkundig weekblad, hekelend van aard. De bedoeling van allerlei toespelingen valt niet meer te snappen (43). Heeft B. meegewerkt? (43). B. zond wel eens iets in. Voor nummer I hadden B. en K. samengewerkt over een van de twee romances van Feith, burgemeester van Zwolle, (Alrik en Aspasia) die hij in 1781 had gedicht maar in 1784 had uitgegeven (45-47). Verder over Feith's romance ivm met een artikel in de *Post van den Helicon* over een gesprek tussen Apollo en de Muzen. Wille wijst erop dat wat geschreven wordt vaak ironisch bedoeld is maar dat ironie door velen niet wordt verstaan. (47-57). De *Post* heeft 40 nummers. Is volgens Wille te weinig door vakgeleerden bestudeerd. Zie verder zijn beschouwingen hierover (57-63). En voorts over bijdragen van B. waaronder *Ilias*vertaling, *IJsland* en *Lapland* (63-69). Feith komt ook hier meermalen tersprake (69-72). Verder veel over B. (73-75). Conclusie: B. niet meegewerkt aan *Post van den Helicon*. Zeer zelden een gedichtje ervoor afgestaan. De *Post* is geheel van K. (75). Verwijzing naar het dictaat (75-109). K. in 1792 naar A'dam (109). Relatie met B. afgebroken. B. in 1795 in ballingschap. Verder uiteengaan door Kinkers mensverering en overgang naar het pantheïsme. *Janus Verrezen* begon in 1795 (109). Haakte aan bij de Omwenteling. Vraag is of K. er werkelijk deel aan heeft gehad. Aan de *Janus* bleek dat hij er geen deel aan had. Wille meent dat K. wel heeft meegewerkt hetzij omtrent 't geheel, hetzij voor een groot gedeelte (111). Motivering daarvoor (111 e.v., 123, 135). Het *schriftelijk verkeer* tussen B. en K. na hun scheiding (137 e.v.). Eerste brief in 1798. Van 1798 tot 1800 25 brieven van B. aan K. De antwoorden van K. weten we niet. 18 uit Brunswijk. Dit is van veel belang voor de bepaling van de lacune in de periode van B.'s eerste huwelijk. Na 1800 briefwisseling tussen B. en zijn dochter Sibilla. Documentenverknoeiing en opzettelijke wegmaking van brieven (139). Bedoeld om de schuld van B. te verzwaren en die van Catharina Rebekka te verlichten. Brieven van belang a. voor het leven van B. in Brunswijk, b. voor de ontwikkeling van zijn dichtkunst, en c. voor de kennis van de verhouding tussen B. en Kinker. Vriendschap met K. gebleven. Verhouding tussen B. en zijn vrouw en het door haar voor B. in diens opdracht gevoerde

financiële beheer. In maart 1798 stierf vader van B. Enkele dagen daarna vraagt B. aan K. om z'n procuraat te willen aanvaarden in de plaats van zijn vrouw die hij het procuraat heeft ontnomen. Dit is niet de eerste brief aan K. Dat is van belang! B. wendde zich in zijn nood te goeder trouw tot K. Naar alle waarschijnlijkheid vóór '96 al correspondentie met K. In die brief zelf vindt men al aangegeven dat het niet de eerste kan zijn geweest. De vriendschap is ongetwijfeld ongebroken geweest (141). B. schrijft aan K. over de verkwisting van zijn vrouw en haar uitgaande leefwijze (143). Maart '98 B. en Kinker. B. bedankt voor de troostrijke brief van K. die hij ontving op 5 maart bij het sterven van zijn vader. B. heeft het ook over een duurzame band en aansluiting bij K. (147). Over een door zijn vrouw verloren proces over een erfenis schrijft B. aan K. dat het een zot proces was dat bij zijn aanwezigheid nooit zou zijn voorgekomen en : 'die opmakerij is nu eenmaal gebeurd en ik ben er de man niet naar om over dat geld te tobben'. Zo was B. Hij had het arm wat blijkt uit briefwisseling met vrouw en Kinker (151). Een volgende brief is van mei 1798. Kinker heeft nog niet geantwoord. Hij zal wel gehoord hebben van zijn gevaarlijke ziekte. Hij vraagt inlichtingen aan K. over een dreigend beslag op z'n erfportie door een schuldeiser (152). En: K. moet eens nauwkeurig nagaan of z'n vrouw nog over geld beschikt. Hoe en waarvan ze leeft. De erfenis waarvan B. verlichting verwacht loopt op niets uit door schuldeisers en gedaalde koersen en ingewikkelde pre-legaten. K. moet dat allemaal maar eens uitzoeken (153). Verdere mededelingen aan K. over allerlei andere zaken (154). Klaagt tegenover K. zijn nood en zijn plannen enz.(155 e.v.). Tussenkomen van K. in een kwestie met een schuldeiser (Bromet; 156 en 157). Hulp van K. bij het uitgeven van gedichten in A'dam (158). Zie verder het uitvoerige slot van dit college (159-161).

- 9aa** (ingevoegd) Een college van Wille van 30 okt. 1936 tot 13 maart 1937, onder het hoofd: Bilderdijswerken, vooral 1795-1815; edities, geheel uitgetypt op folio, negen bladen.
- 9b** Dit cahier heeft twee ingangen. Eerst: *Epiek van de 16e E. Van der Noot. Van Mander*. Vooraf. Bladzijden, voorzover benut, met potlood gepagineerd. Eerste collegedatum: 4 oct. 1941; laatste: 31 oct.[1942]. Aangezien Lengkeek op 12 juli 1941 candidaatsexamen had afgelegd, was hier sprake van een doctoraalcollege. (Zie p.47: '6 Dec. [1941] geen college'). Het hoofdonderwerp is een didactisch gedicht in alexandrijnen: La semaine ou la création du monde van *Du Bartas*; voluit: *Guillaume de Salluste, seigneur du Bartas*, (1544-1590). Andere namen op de eerste bladzijden: *Jan van der Noot* ('die karakterlooze naïper van de Pléiade' p.1); *Marot* (Clément Marot; 'invloed door z'n psalmvertaling, nu nog altijd. Strophenschema van vele onzer psalmen van Cl.Marot afkomstig'); *Ronsard* (Pierre de Ronsard, 'in z'n hart een heiden, al hield hij uiterlijk aan de R.Kerk vast'; 'vaak in onze lit. van 16e en 17e E. de namen van Ronsard, Du Bartas en Marot als de grootsten van de Fransche dichters); *Vondel*; *Calvijn*; *Janus Douza* (Johan van der Does); *Melis Stoke*; *Spiegelhel* (Hendrik Laurenszn. Spiegelhel, die zegt 'dat zijn vriend Janus Hausenius [Jan van Hout] als taalverrijker, als taalbouwer Horatius en als dichter Pindarus jazelfs Ronsard en Bartas te boven gaat. Zeer overdreven compliment. Echt Renaissance gedoe, p.2); *Jac.Celosse* ('de bekende factor van de Vlaamse Kamer 'De Orange Lelie' en zijn ... spel over goed en verkeert gebruyck der Rederijkkonst in de Nederdui. Helicon'; *Carel van Mander*; *Scriverius*, (p.2); *Hooft*; *Huygens* 'Ledighe Uren'; *Cats*; literatuur: Hendriks; Beekman; Te Winkel (p.1). ***** Over de plaats van Du Bartas in de Fr. literatuur zie p.3 ('Zijn Semaine in 6 jaar 30 maal herdrukt! Dat zegt wel iets voor die tijd!'). Zie verder p.4 over vertalers en navolgers in Spaans, Italiaans en Scandinavisch; Puritein Milton; RK Tasso; 'religieus veelervige Vondel'; maar ook bij 'heiden Goethe en bij Byron Du Bartas vergeten (p.4 e.v.). Oordeel van Lancon (4-5). Idem van Wille (6). Over zijn werk: zie p.7 e.v. Over Ronsard p.8 e.v. Du Barta's leven, p.12 e.v. Verzameling van werken van Du Barta p.15 e.v. enzovoort. Zie het dictaat dat doorloopt tot het begin van het achtste collegejaar en eindigt op p.106. Beschrijving niet voortgezet. Nog verwezen naar p.4 i.f. alwaar: Lancon vond mooie brokstukken bij hem, helemaal lezen ging niet meer. 'Choix de poëzie du Bartas' alleen nog verschenen in het Fra. Echter niet meer te krijgen. Moeilijk om goed exemplaar v. Du Bartas te krijgen (folio in K.B. in Den Haag). Nader is gebleken dat college inzake Du Barta nog is voortgezet in dictaat 9c. Zie aldaar. 9b. andere ingang. Opschrift eerste blz.: *Literatuurgesch. 16e E. 't Geuzen Liedboek*. College begonnen op 4 oct. 1941 (dus na het kandidaats op 12 juli 1941). Vraag naar de ouderdom van de verzamelingen. Bewaard van 1581. Voor 1581 zijn er stellig geweest, die tot het laatste exemplaar zijn verdwenen. Kuiper uitstekende uitgever van het liedboek. Ouder liedboek anti-rooms? Wille meent van niet. Zie verder daarover aldaar. In vogelvlucht enkele namen en begrippen: Maurits in VLa. 1602 int achterstallige contributie; malcontenten; 1625-47 Fred.Hendrik; Armada en Cadiz; scheiding van Zuid. Nederl. Huygens voor eenheid; biddagbede 1624 zeer anti-rooms; Kuiper (3); Bisdomeen Bommels lied; vraag naar

aesthetische waarde Liedboek (Wille); Kalff; Kuyper (4); D' Aubigné Wackernagel; Bax over Maurits. Geuzenliedboek 1. 't meest verbreid; 2. uit de kerngebieden van de opstand; grote letterkundige waarde door lyrische elementen (5); nog meer in Rederijkersbundels; Valerius' gedenckklank; Wilhelmus niet van hem; oude volksliederen; Bossu; Op het standbeeld van Alva te Antwerpen niet in Liedboek; 1569?; Op de bevrijding van Walcheren; Zeeuwsche nachtigaal (spot op kikker) (6); Nederlandsche Geschiedzangen 1852 v. v. Vloten geput ook uit pamfletten enz. Een Geuzenecho; over de edelen van St. Truyen door een vrouw die Ro. was maar geusgezind, zie aldaar; dit college met potlood genummerd 1-18.

- 9c** Op de kaft staat: Literatuurgeschiedenis Nov 1942. Het cahier geeft als begindatum aan: 30 Oct. Bedoeld zal zijn 30 Oct. 1942 zoals uit het vervolg van dit cahier blijkt. Het bevat duidelijk de voortzetting van cahier 9b dat eindigt met een college op 30 oct. over Zach. Heyns 1566-1638 (p.102). Cahier 9c gaat dus verder met Du Barta om te eindigen met het college van 28 nov. [1942]. Daarna volgen enkele colleges over *Cats*. Als eerste datum wordt aangegeven 30 febr. Het laatst gevolgde college was op 5 april [1943] waarna Lengkeek moest onderduiken.
- 10** Op binnenkant van het voorplat staat: G.M. Lengkeek Jacob Marisstr. 42 Amsterdam Dinsd. 17 Dec. '35-21 Jan. '36 1e jaar; blz.1 bovenaan staat: Cursus 1935 '36 en: *Van Schelven* Algemene Gesch. Opschrift: *Ontwikkeling in de Middeleeuwen*. Begint met positie *Karel de Grote*. In Duitsland streven om Franken als 2de soort Germaans te beschouwen en de Saksen als de beste Germanen. Kroning door Paus Leo III (1); tegenstand tegen Paus door *Optimaten*; gevangengenomen en hulp Karel ingeroepen (2/3); scheuring in 2 rijken (3/4); vrede tussen dezen (Basilius); Karel maakt zijn keizerrijk erfelijk en kroont 11 sept. 813 zijn zoon Lodewijk de Vrome tot opvolger onafhankelijk van de Paus (4); 1806 verdelingsplan tussen 3 zonen; praktisch onuitgevoerd gebleven; enz. Noormannen tijdens en na Karel; Sarasenen; Hongaren; Heilige Stefanus; innerlijke verdeeldheid; geboorte Karel de Kale 823; twist tussen de zonen en hun vader (5); enz. ontstaan en ontwikkeling van strijd tussen keizer en kerk door houding Lodewijk de Vrome (7-10) enz. 843 Verdun (15); versnippering koningsmacht door leenstelsel (16); op blz.16 staat voor de kantlijn: Vad. Gesch. 8 nov. 1935; gaat over Vlaanderen, de Graaf van Kennemerland en de hele ontwikkeling van daaruit naar het Noorden en verbinding met Saksische koning van Duitsland (17 e.v.); Otto II eind 10de eeuw; verder over ontstaan van Holland onder Hollandse graven o.a. Diederik 1-3 (17-20). Voor het vervolg van dit uitvoerige dictaat worden nog slechts enkele hoofdpunten en namen aangeduid. Vestiging van de Duitse koningsmacht (21-23); opkomst van de feodale staten (23-25); de graven (25-27); de bisschoppen; Holland en de opkomst van de grafelijke macht (29 e.v.); Concordaat van Worms (36); verarming van de bisschoppen (39 e.v.); canonieke electie (40 e.v.); de naam Holland (42 e.v.); personalia, Diederik V en Floris II en hun opvolgers en hun politiek (45 ev.); verdragen en huwelijkspolitiek (50 e.v.); Wester Lauwers Friesland omstreeks 1200; in Friesland in de 11de eeuw markgraven; dat waren leenhuren van de bisschop van Utrecht; strijd tussen Holland en Utrecht over die streken (53 e.v.). Ongunstige maatschappelijke toestanden in Europa (54 e.v.); hongersnood, wolven vanuit Ardennen, stijgende broodprijzen, besmettelijke ziekten; Friesland was een welvarend land; strijd om erfopvolging na overlijden Hendrik VI (55 e.v.); Onder het opschrift: *Maatschappelijke toestanden*, volgt een beschouwing over het *leenwezen* (prof. Brugmans: De middeleeuwen). De algemene maatschappijvorm was die van grootgrondbezit (57 e.v.); profijt daarvan trokken de kerk en de koning (59); het leenstelsel (beter: leenwezen) was de basis; grootgrondbezitters wilden ook politieke rechten; daarin stonden vooraan de *graven*, oorspronkelijk ambtenaren ter uitvoering van de koninklijke wetten, later leenmannen en daarna vorst (60 e.v.); verdere ontwikkeling door uitbreiding van het erfrecht (62) enz. *Standen*. Het leenwezen bracht grote veranderingen in de standen; bewoners van de hoeven werden horigen van de leenheer; lijfeigenen; onvrijen; vrijen werden vrijwillig horig bij de kerk; gevolg van het leenwezen was ook de ridderij; grootgrondbezitters waren militaire machthebbers geworden; zij waren bereden strijders meestal met een kasteel; opneming in de ridderij met ridderslag na beloften; innerlijk voos; later hoofse ridders: Brederode, Wassenaer, Terlingen, Egmond (65 e.v.). *Handel*. Verplaatst naar Keulen, Tiel, Utrecht, Stavoren, Medemblik en Zaltbommel; Kampen en Groningen (67 e.v.). *De ideële cultuur beschaving* Moeilijk betrouwbare voorstelling te maken; literatuuropgave: o.a. Te Winkel, Kasteel in de 13e Eeuw; geen hoge voorstelling hier van de beschaving van de ridderij (71-72). *wetenschap* was ook de gast in de kloosters; Alpertus Mettensis (van Metz): De diversitate temporum; Tiel of Amersfoort waarschijnlijk zijn woonplaats; catalogus van abdij van Egmond; annalen van Rolduc; [handel[ingen] der abten van St. Truiden; kroniek van Sigebert 1050;

naast kloosters de bisschoppelijke steden Luik, Utrecht, Leuven, Praag etc. (72-73). *letterkunde* aanvang omstreeks deze tijd; volgens Jonckbloedt, Te Winkel e.a. veel vroeger; zie aldaar (73); sage van de Zwaanridder hier wel bekend maar geen spoor van Nederl. bewerking (74). Wel Latijnse geschriften. *Dietsch* de taal van het diet, ook volkomen in verachting toen. De geest v.h.D.volk spreekt wel en openbaart zich in het Latijn. Verandering door tweeërlei invloed; 1. de opkomst van de hoofdduitse ridderpoëzie nl. *Nibelungenlied*; 2. *Speelmanspoëzie* van zwervende dichters en voordragers, de vaganten of goliarden. 14de eeuw. Nibelungen vrij onbeholpen vertaald; waarschijnlijk 1ste helft 13de eeuw; ondergang van het geslacht der Nibelungen; niet gesproken van Nevelingen. De Speelmanspoëzie bracht het gedicht van *Beere Wisselaar* en *Sinte Brandaene* enz. (74-75); merkwaardig verschijnsel die vertaling want men voelde zich anders dan het de Duitschers; onontwikkeld begin van Dietsche literatuur; verbetering door de ridderromans; Frankische invloed; later Engelsch (1066 Willem de Veroveraar); Frans gesproken tot in 1349 (?) in parlement; het nationalistisch Frankische is krijgshaftig; Karel de Grote en zijn Paladijnen; Engelsche cyclus meer vrouwenfiguren; ook meer Christelijk element; *Graalsage-Graalschotel* waarmee het laatste avondmaal bediend is door Jezus en verloren gegaan; Jozef van Arimatea; koning Arthur en zijn tafelronde etc. (75-76). *Opkomende mystiek* het leven van *Sinte Lutgard*; romantische geschiedenis; strijd en overwinning van de non L. op de zinnelijke liefde; oorspronkelijk Latijn, vertaald door de dominicaan Thomas om haar pink na haar dood; voltooid voor 1248; Willem van Afflighem kreeg het van de dominicaan en vertaalde het tussen 1260 en 1274; 20 000 verzen ervan over; zeer veel waardeloos materiaal; meermalen ook onderhoudend en levendig; verheerlijking van de minne en streven van (naar?) vereniging van de ziel met God hierin bezongen; echte mystieke uiting; verschillende figuren zien visioenen (76-77). Ook mystisch het werk van *Hadewych*, waarschijnlijk ketterse begijn eerst en later in Cistercienser klooster en abdis; visioenen, gedichten en brieven van haar, deels proza, deels poëzie; deze Hadewychlyriek staat vrij hoog etc. (77); sporen van drieërlei andere lyriek (zie 77-78). *Poëzie der gemeenten* (78-79) dierfabel in 13de eeuw; Van den Vos Reinaerde-een heel dierenepos; enz. *Kerkelijk en godsdienstige leven* leer, wandel, innerlijke vroomheid; leer (80-86): scholastiek: scholastica betekent hetgeen uit de kerkelijke of wereldse school spruit, dus 't schoolse; hetgeen geleerd (erudiet) is: poging om de geopenbaarde waarheid tot conclusie te maken van het denken; Willem van Ockham (Sorbonne, + 1347); leerling van Duns Scotus; nominalist; Anselmus van Canterbury (1033-1109); Petrus Lombardus (1160); Albertus Magnus (1280); Thomas Aquinas; deformatoische tegenover reformatorische stromingen; Godschalk uit Fulda; Pelagius; Paschasius Radbertus (790-865); Ratramnus; Hrabanus Maurus (845) allemaal over avondmaalsleer; Benegarus van Thurs; Lanfranc; Innocentius III; Jan zonder Land; Thomas inz. pauselijke onfeilbaarheid; concilie van Lateranum 1215; Petrus Lombardus inz. 7 sacramenten; Gregorius IX inz. Inquisitio; wandel (86-88): toenemend aantal kloosters; Bernhard van Clairvaux; Benedictijnen; Franciscus; O.P.; Tempeliers en Johanniters; begijnen en begarden; innerlijk vroomheid (88-98); kruistochten in Nederland (98). *De ontvoogding van de kleine leenstaten* (102) De feudale machten met elkaar in strijd; Holland met Vlaanderen over stuk van Zeeland; Holland met Friesland; Holland en Gelre met het Sticht. In begin van 13de eeuw vooral strijd om positie van Brabant; zie aldaar (102-103); Gelre zoekt connectie met Brabant; verwikkeling rondom erfopvolging in Holland door overlijden van Diederik VII (zijn dochter Ada of zijn broer Willem); Ada trouwt met Lodewijk van Loon, leenman van bisschop van Luik; zie aldaar (103-104); eigenlijk al deze strijd veten en twisten van kleine landsheren en eigenbelang van de dynastieën; toch samenhang met Europese dingen; zie aldaar (105-110). einde van dictaat nr.10 hoofdingang; nu volgt nr.10 andere ingang. Begin: cursus 1935-'36; opschrift: 't Calvinisme in Engeland. (voor de voortzetting van dit college, zie nr. 37 andere ingang) [notitie ontleend aan WP-Ency inzake Oliver Cromwell (1599-1658); Engels staatsman, leider van het verzet tegen de koning; conflict tussen parlement en Karel I; tegenstelling tussen parlement, dat overwegend presbyteriaans was en het door Cromwell gevormde leger waarin de Independenten de overhand hadden; aanvankelijk bemiddelde Cromwell tussen koning en parlement; tenslotte koos hij de partij van het leger tegen de koning en ook tegen het parlement dat voor een compromis met de vorst gevoelig bleef en steeds vijandiger tegenover de Independenten kwam te staan; in die tijd het politieke overwicht bij het leger; parlement door een militaire coup instrument in handen der Independenten; afschaffing Hogerhuis en zuivering Lagerhuis (rompparlement) dat de wetgeverde macht behield; daarnaast een Staatsraad als uitvoerend orgaan; rompparlement na conflict met Cromwell uiteen; nieuwe grondwet en Cromwell lord-protector; vrijgekozen parlement al dadelijk naar huis gezonden; herhaalde poging om parlementair te regeren mislukt; aanvankelijk sympathiek tegenover de radicale Levellers-democratie; ontevredenheid over militaire dictatuur leidde tot terugkeer van de Stuarts in 1660]. [alsvoren: inzake con-

gregationalisme of congregationalistisch stelsel; opvatting over de inrichting van de kerk, die zich in de 17de eeuw in Engeland heeft gevormd; Savoy Declaration (1658), die de Independenten ter aanvulling van de Westminster Confessie hebben opgesteld; kenmerkend de volgende aspecten: 1-4 enz. 5. de overheid heeft geen enkele taak te vervullen t.o.v. de kerk en de kerk moet zich houden buiten aangelegenheden behorende tot de taak der overheid, zoals de huwelijksluiting. De Congr. isten hebben in de 16de eeuw hun voorlopers gehad onder de puriteinen ... Onder Cromwell hebben de congr ... isten een korte bloeiperiode meegemaakt;] [alsvoren; independentisme; in de kerkgeschiedenis van Engeland een andere naam voor congr ... isme; bereikte een hoogtepunt onder Cromwell met een sterk gevoel voor ... een puriteinse levenspraktijk; in onderscheiding van de presbyterianen een grote mate van tolerantie jegens sektariërs] [alsvoren; parlement; exemplarisch voor de ontwikkeling van het parlement is de ontwikkeling van de parlementen in resp. Engeland en Frankrijk; Engeland: Bij de Magna Charta de koning gunstige voorrechten afgedwongen; onder de Lancasters en de Tudors had het parlement weinig invloed; een heropleving onder Elizabeth I; de pogingen der Stuarts (1603-1688) om de macht van het Lagerhuis te breken en een absoluut koningsgezag te vestigen werden o.m. gedwarsboomd door Cromwell; zij hadden o.a. de terechtstelling van Karel I en de verdrijving van Jacobus II tot gevolg] [alsvoren; rompparlement (Barbone Parliament?): in Engeland het na de zgn. Pride's purge overgebleven deel van het Lagerhuis waarin de presbyteriaanse city van Londen een overheersende positie had; conflict met onder invloed der Independenten staande leger door te aarzelen met krachtige maatregelen tegen Karel I; Cromwell liet stad bezetten; zijn kolonel Pride liet op 6 dec. 1648 de ca. 50 leden tot de vergadering toe die zich aan de zijde van het leger schaalden; romp benoemde een rechtbank waarvoor de koning moest verschijnen; Hogerhuis werkte niet mee en werd afgeschafte; Cromwell zendt in 1653 parlement naar huis] *Calvinisme in Engeland* 1. presbyterianen 2. independenten 3. radicalen der independenten; toen Cromwell optrad was de Westminster synode bezig met de presbyterianen; het parlement heeft de besluiten van die vergadering goedgekeurd; de soevereiniteit van het land berustte bij het parlement; al sterke invloed daarin van militairen; toeneming door besluiten gericht tegen militairen (p.1 e.v.); militaire dictatuur; radicale verandering staatsleven (o.a. huwelijksluiting geen kerkelijke zaak meer (2-4); Cromwell geen vorst maar Protector (4); godsdienstige verwarring naast acties pro-Karel I (5); literatuur (6-7); pamfletten-actie John Lilburne: chiliast; sterft als Quaker (7-8); Gerrard Winstanley, propagandist onder mensen die hij zet aan het omspitten van braakliggende grond (diggers en 't zingen van diggerliederen), memoranda aan parlement; literatuur; Cromwell verplettert ze (8-11); enzovoort; gepagineerd 1-45. *Calvinisme in Amerika*: zie cahier 37 andere ingang vanaf 6 nov.1936.

- 11 In originali met potlood gepagineerd 1-119. Op blz.1 staat: Geschiedenis *Goslinga*. 1688/89. Cursus 1936/37. Bevat voorts los de blz. 121-123 en (kennelijk ten besluite) nog een beschreven blaadje. Alverder: los blad waarboven: Studieschema; id. inz. Coornhert; id. (folio) lit.lijst Van Schelven, en: mid Ned. Inhoud: dictaat loopt van 29 Sept.[1936] tot 29 Jan.'37. Begint met Vrede van Nijmegen (1-12); verder: Negejarige Oorlog (12); congres te Rijswijk (18); stamboom Filips III (21); vrede van Rijswijk (24); id. 29; Grootte Alliantie (30); Maria zeer populair; haar dood in 1694 (33); Willem alleen verder in Engeland (34); oprichting Bank of England (35); complot Jacobus tegen Willem (37); 1701 Act of Settlement (40); Huis Hannover (41); Asiento (43); Heinsius en Marborough (45); Abjuration Bill en Willems dood (46- 47); Willem III als stadhouder in de Republiek (48); Heinsius, Simon v. Slingelandt en Fagel; nakomelingschap van Willem I in rechte lijn uitgestorven. Koning worden van de keurvorst van Brandenburg en diens invloed in de grote politiek (50-57). Zwaartepunt macht van de keizer meer naar het Oosten ivm ontwikkelingen in Oostenrijk (57-58). Indringen in Europese staatspolitiek door Peter de Grote (58-71). Onder het hoofd *Noorse oorlog* (lees:Noordse oorlog) beschrijving van twee coalitie oorlogen waarin betrokken Zweden, Denemarken, Polen, Rusland en Frankrijk (72-75). Na Willems dood mengen Engeland en de Republiek zich in de [Spaanse] successieoorlog (75 e.v.); die gaat voort naast de Noordse (83); onduidelijke tactiek van Lodewijk (84); positie Zuidelijke Nederlanden; onze kijk daarop en standpunt keizerlijke hof en Engeland (87); barrièretractaat (zie verder aldaar).
- 12 Op het voorplat staat *VERDAM-STOETT*. Bevat uittreksel van het hierbij overgelegde boek van J.Verdam, *Uit de Geschiedenis der Nederlandsche Taal*. Zie cahier 11 sub 'Studieschema' waarin verwezen naar prof.Goslinga. Waarschijnlijk 1935/1936.
- 13 Dit nummer bevat een aantekening van *Ministeries* vanaf De Kempenaar-Donker Curtius november 1848-nov. 1849 tot Heemskerk-Van Zuylen 1866-1868 met motie Keuchenius.

- 14 [Vermelding wiens college ontbreekt; waarschijnlijk Goslinga wiens leeropdracht o.m. was geschiedenis na 1648 waartegenover Van Schelven geschiedenis van Middeleeuwen tot 1648 (vgl. Van Deursen, De eeuw in ons hart blz.31)]. College vanaf 7-2-36 tot 29-5-36 (6x in febr., 9x in maart, 1x in april en 8x in mei; totaal 24x waarvan 23 in 3 maanden. Begint met 1658 dood Cromwell en parlementaire verwickelingen daarna (1-2). Vgl.cahier 10. Overgang naar Vrede van de Pyreneeën [einde van sedert 1635 tot 1659 gevoerde strijd tussen Filips IV van Spanje en Lodewijk XIV]. Tot pag.16 Noordse Oorlogen met als centrale figuur Karel X van Zweden (1622-1660). [WP=Ency: Vrede van de Pyreneeën 7 nov. 1659 tussen Filips IV van Spanje en Lodewijk XIV. Samenspel Cromwell en Mazarin tegen Spanje. Lodewijk zou Filips' dochter Maria Theresia huwen. Niet betaalde bruidsschat o.m. voorwendsel voor Spaanse Successieoorlog (1701-1713/14). Vrede betekende einde van hegemonie Spaanse Habsburgers] Uitvoering schets van Lodewijk XIV, zijn gedrag (vgl.Bossuet), zijn bewind, zijn ministers (Colbert, Vauban, Louvois, verhouding met Filips IV, de Paus, 16-31) Buitenlandse staatkunde. Richelieu [1585-1642], zijn voorganger, steeds gematigd geweest (Westfalen 1648). Lodewijk sluw, deinsde nooit terug voor leugen of bedrog; uitvoerig over verhoudingen met Spanje, Portugal, Engeland, Oostenrijk, de keizer, Zweden enz. blz.31 tot 38. En de Republiek. De meest invloedrijke daar Johan de Witt (39). Geboren 1625. Buitengewoon knap (verzeke- ringswiskunde); zette zijn wil door in Staten-Generaal, sober, onkreukbaar, wilde geen stadhouder, maar voortzetting van de regentenheerschappij (niet zelden remonstrants), baantjespolitiek, volk bloot aan willekeur, kerk achteruitgezet, vergelijking met Oldenbarneveldt enz. (39-42). Het leger. Geen goed beleid. Nadelige uitpak daardoor in conflict met bisschop van Münster (42). Onenigheid tussen leden van het Oranjehuis nl. tussen moeder [Amalia] en grootmoeder van de jonge vorst [Willem II]. Verlies van Prinsdom Oranje. Strijd tussen Amalia en haar broer Dohna. Tussenkomen van Frankrijk op verzoek van Amalia (1602-1675). Uitermate onvoorzichtig (43). Opkomen herstel Oranjehuis. Restauratie in Engeland 1660 (Karel II). Opheffing Akte van Seclusie. Strijd inzake formulier voor het nagebed in de kerken voor de overheid: hoorde daar ook het Huis van Oranje bij? In Holland niet vanwege afschaffing aldaar van het stadhouderschap. Inhouding op tractement als straf voor gebed voor Oranje (45-48). Verhouding tot Frankrijk en Engeland ivm de Zuidelijke Nederlanden. Diplomatiek spel tussen Lodewijk en De Witt (48-53). In 1660 Restauratie in Engeland. Herstel koninklijke macht van het huis Stuart maar positie Karel II anders dan die van Karel I; steeds conflicten tussen Karel en het Parlement. De tegenstelling voornamelijk op kerkelijk terrein. Ontstaan hieruit van Tories en Whigs (56). Conflicten tussen Engeland en de Republiek op gebied van handel en zeevaart ook overzee (54-56). Nederland hield zich niet aan het volkenrecht. Ontstaan Tweede Engelse Oorlog 1665-1667 (56 -59). Conflict met bisschop van Münster (zie boven; 1665); hulp van Frankrijk (59-60). Maar zeer beperkt (6000 man) want Lodewijk wilde de bisschop niet van zich vervreemden (62). [Devolutieoorlog: de strijd (1667-1668) tussen Frankrijk en Spanje over de Zuidelijke Ned., genoemd naar het, o.m. in enkele gewesten van de ZN geldende, devolutierecht. Hoewel Lodewijk bij Vrede Pyreneeën (1659) afstand had gedaan van de rechten van zijn gemalin, de infante Maria Theresia, op de Spaanse kroon, deed hij na de dood van zijn schoonvader, Filips IV, op grond van het d.v.recht een deel der reeds lang begeerde ZN, evenals Franche-Comté, bezetten. De hulp van Engeland, de Republiek der VN en Zweden (Triple Alliantie) aan Spanje was de oorzaak dat hij bij de Vrede van Aken (2 mei 1668) slechts een aantal ZN steden kreeg toegewezen en Franche Comté weer aan Spanje moest afstaan. WP-Ency]. [Het bondgenootschap was vooral het werk van William Temple, want Johan de Witt had liever alleen diplomatiek willen bemiddelen. Hij vreesde voor isolering van de Republiek, niet ten onrechte, zoals in 1670 (Verdrag van Dover) zou blijken uit de dubbelzinnige houding van de Engelse koning Karel II, wie het toen alleen te doen bleek te zijn geweest om de verbreking van het Frans-Nederlandse bondgenootschap van 1662, WP-Ency]. Verder met cahier: Diplomatiek spel van Lodewijk wat leidde tot zijn inval in Zuid.Ned. doch resulteerde in de door Temple ontworpen Triple Alliantie met geheime verklaring dat geweld zou worden gebruikt als Lod. niet bewilligde in de eisen van Engeland en de Republiek (61-73). Lodewijk zag zich door de Witt de wet gesteld en was uit op vernietiging van de Republiek (74). Daarom bezig haar internationaal te isoleren (75-81). De Witt verkeerde zich op de situatie en wilde vasthouden aan de Triple Alliantie. Onze diplomatie liet te wensen over, anders dan de Franse. Oorlog (81-82). De Prins kapitein-generaal moest de IJssellinie prijsgeven maar kon nog bij Muiden de sluisen openen (83). Onderhandelingen met Lodewijk over diens (gelukkig onaanvaardbare) eisen (83-84). [Franz Paul Freiherr von Lisola 1613-1674, Oostenrijks diplomaat, afkomstig uit Franche-Comté, wordt beschouwd als de geestelijke vader van de politieke idee van het Europees evenwicht en was

de ziel van de politiek van coalitievorming tegen de machtsexpansie van Lod.XIV, WP.Ency] Voortzetting van de veldtocht (85). Frankrijk nu alleen tegenover grote coalitie (85-90). Echter was daar de bekwame Turenne die te maken kreeg met slecht samenwerkende bondgenoten (91-92). Vergeefse poging van Lod. met Prins afzonderlijke vrede te sluiten (92). Uitbreiding van de oorlog tot Messina en het NO door ingrijpen Zweden (93-95) Het vervolg beginnend met Lotharingen en de strijd van Willem in de Zuid.Ned. wordt niet verder beschreven (95-116). Wel nog speciale aandacht voor het college van 29 mei 1936 genoteerd op enkele losse blaadjes genummerd I t/m IX onder het opschrift 'Geschiedenis' Slotcursus 1935/36 waarin behandeld de laatste dagen van het koningschap van Jacobus; verband met herroeping Edict van Nantes (I), zijn vlucht naar Frankrijk, de geboorte van een (ondergeschoven?) koningszoon (p.III), de politieke verwickelingen in Nederland rondom het oversteken van Willem naar Engeland en de verheffing van Willem en Mary tot koning en koningin van Engeland.

15, 15a, 15b, 15c, 15d, 16, 17, 17a, 18, 19, 20, 20a, 21 en 22

Al deze cahiers hebben betrekking op het Gotisch. Bijzonderheden. a. Toegevoegd zijn: Streitberg, *Gotisches Elementarbuch*; dez. *Die Gotische Bibel*; Sigmund Fest, *Etymologisches Wörterbuch* der Gotischen Sprache. b. nr. 15 geeft eenmaal een datum nl. 6 nov. 1935; nr. 15a: 6 nov. '35 en 13 nov. 1935; nr. 15b geen datum; nr. 15c noemt drie cursussen nl. 1935, 1936 en 1937 en bevat drie losse pagina's; nr. 15d geeft een datum nl. 19-2-'36 en bevat een voortzetting op de andere ingang, waarna volgt een college pedologie 1936/37 [van prof.J.Waterink] en een los blad waarboven: Ontwikkeling van de onderscheidene functies van het kind; nr. 16 betreft cursus 1936/37 en bevat twee losse katernen waarvan de bewerker betwijfelt of ze hier thuis horen: de eerste met opschrift 'aanhangsel 1936/37' en op de laatste pagina '26 mei'; de tweede waarop voorkomt '6 Oct.' en '6 Oct. 1937'; de nrs. 17 en 17a zijn ontstaan in de cursus 1937/38; nr. 18 stamt uit de cursus 1937/38, doch begint 9 februari 1938; nr. 19 is eveneens ontstaan in de cursus 1937/38 doch begint op 13 oktober 1937 en loopt door tot 2 februari 1938; nr. 20 geen datum, slaat echter op Lucas en Johannes V, VI en VIII (VII?) en weer VIII en bevat een los vel waarop: Skeireins; nr. 20a bevat (post alia) Johannes VIII vs. 30, IX, X, XI, XII, XIII, XIV, XV, XVI, XVII, XVIII en Lucas II vers 23, doch vervolgt met teksten uit Hendrik van Veldeke en anderen; nr. 21 slaat op Skeireins; bij II Kor. I de datum 6 oct. 1937; los vel waarop Skeireins VII regel 16-27; nr. 22 Brief a/d Romeinen, caput VI tot XVI; Philipp.I; andere ingang: Mattheus 5 15b; Lucas II vers 24 plm. ...

23 Op de binnenkant van de kaft staat: Gotisch T.Lengkeek. Op blad 1 voorzijde rechtsboven: EFEZE Gotisch SKEIR.1. Op blad 1 achter zijde: 22 Jan.1936. Begint met Efeze 2:11 en loopt door tot Ef. 6. Daarna psalm 54; Galaten 2 en Skeireino I.

23a Op de kaft staat: Schrijnen; Schönfeld; Excerpt. Geen dictaat doch een (niet gedateerd) excerpt van in bruikleen ontvangen boeken. Dit cahier te raadplegen samen met Dr.M.Schönfeld, *Historiese Grammatika van het Nederlands*, derde druk, Zutphen 1932, dat in de collectie Lengkeek wordt ingebracht.

23aa Op de kaft staat: Middel Nederlands. Cursus 1935-1936. Docent was A.Goslinga. Eerste deel met potlood gepagineerd tot 69. Onderverdeeld in: I. Middel Nederlands (t/m 7). II. Overzicht van de Middeleeuwse taalstudie (t/m 65). III. Overzicht van de hulpmiddelen. Algemene hulpmiddelen (blz.66). Verder literatuuropgave inzake volgende onderwerpen: woordenboek (De Vreeze); bibliografie (Petit); taalgeschiedenis; grammatica; grammatica 1933; syntaxis; historische grammatica; lexicografie; teksten met glossaria; bloemlezingen; tijdschriften; letterkunde (69). Volgt dictaat over *Floris ende Blancefloer*. Het dictaat eerst ongepagineerd, daarna vanaf 1 tot 73; data op p.24 (13 dec), p.34 (21 jan.1936), p.38 (24 jan.). Besproken regels vanaf 605 tot 826; daarna van 1803 tot 1910. Dictaat vervolgt en besluit ongenummerd met de *Reinaert*.

23ab Op de kaft staat: middelnederl. Daaronder: *Ferguut*. Dit deel van het dictaat is gepagineerd 1-39 en bestaat uit een woordenlijst. Daarna volgt een college van prof. Goslinga gegeven in de cursus 1937/38 over *Reinaert* met een woordenlijst die eindigt bij regel 913 en wordt voortgezet op twee aaneengehechte losse pagina's beginnende met 920 en eindigend met 968,969 en 956. De andere ingang van het dictaat bevat een woordenlijst op *Beatrijs* eindigend bij regel 1038 en een aantekening beginnend met: '855-64'. Het cahier bevat enige losse bladen: - twee aaneengehechte pagina's (zie boven onder *Reinaert*); - een blad bevattende een woordenlijst met aan de keerzijde een dagindeling; - een bundel onder het opschrift 'aanhangsel mnl. *Martijn I*,' beginnende met Strofe 5 en eindigend met

Strofe 24. Op de laatste bladzijde van de bundel een aantekening betreffende literatuur beginnend met Ferguut en daarin 'Stro. ged. v. *Maerlant* plm. 50 pagina's'.

- 23ac** Op de kaft staat: middelnederlandsch Goslinga; aan de binnenkant: Caron; en: *Beatrijs-Couchi-De Martijns-Theophilus*. Boven eerste pagina staat: Scripta Neerl.medii aevi. Cahier waarschijnlijk door G.M.Lengkeek overgenomen van W.J.H.Caron. Het college begint op 4 oct. 1927 onder het opschrift, Overzicht vd studie der mnl. taalkunde. Studie van de mnl. taalkunde pas plm. 1840 eigenlijk goed begonnen. Humanisme minachtte al wat niet Latijn was. Nog in 1610 zei Hooft beter Latijn te kunnen verstaan dan Ndl. Verwijzingen naar Vondel, Barlaeus, Burmannus en Wille's diss. Het college over dit onderdeel beslaat ruim 16 pagina's en is later (?) aangevuld met vele marginale aantekeningen en bijschriften. Dan volgt een nieuw onderdeel van ongeveer 4 pagina's onder het opschrift: Wat hebben we onder mnl. te verstaan? Een volgend en laatste onderdeel (ruim tweeënhalf pagina's) draagt het opschrift, Hulpmiddelen bij de studie vh mnl. t.w. Literatuur, Bloemlezingen en Tijdschriften. Het cahier gaat op 8 nov.'27 en volgende data verder met *Beatrijs* en wel tekstueel vanaf regel 614 tot 1038. Toegevoegd zijn een aantal ingeplakte blaadjes. Op 2 oct. '28 volgt *Theophilus* met een inleiding en aantekeningen vanaf regel 59 tot 386. Korte verwijzing op laatste pagina en ingevoegd twee blaadjes met potloodnotities.
- 23ad** Op de kaft staat: kaartsysteem mnl. Opgezet doch, na 1945 in verband met door Duitse bezetter verstoorde en na de bevrijding niet weer opgevatte studie, vernietigd. Helaas. Andere ingang. Op de kaft staat: Alexander. Eerste pagina begint met: 'blz.73. Uitgave Franck. Boek 3' en vervolgt met een woordenlijst met regelaanduiding vanaf 8 tot 1314.
- 23b** Op de kaft staat: (met potlood) Marnix; (evenzo) 16e Eeuwsch; (met inkt) *Biëncorf*. Op de binnenkant van de kaft staat: '16e en 17e Eeuwsch'. Op eerste pagina staat: 'Cursus 1936/37'. Bevat 156 pagina's. Een college van Wille. Begint met algemene beschouwingen lopende van pagina 1 tot 23. Inhoudelijke bespreking met woordenlijst begint op pagina 24. Laatste college met opschrift 'Caput XII' op 28 april.
- 24** Op de kaft staat: v.Schelven. 3e jaar. 18 febr. 38-15 mei. Vad.Gesch. Met potlood gedeeltelijk gepagineerd tot 60. College over 'Het twaalfjarig bestand'. Begint met 'De voorgeschiedenis v.h. Bestand'. Op pagina 7 een vijftal conflictpunten. 1. Het conflict van het twaalfjarig bestand veel gecompliceerder geweest dan gewoonlijk wordt aangenomen. Niet alleen godsdienstig. 2. conflict tss. remonstr. en contrarem. Dit maar een klein onderdeel. 't Omvatte ook een persoonlijk conflict tss. Maurits en Oldenb. 3. een botsing tss Kerk en Staat. 4. een strijd tss 't particularisme v. Holl. en de eenheidspolitiek v.d. Gener. Staten. 5. verschill. idealen t.o.v. Buitenl. politiek. 'Persoonlijk conflict tss. M. en O.'. Onderwerpen: Joh.v.Oldenb.; Conflict tss Uniepartij en de Hollandpij; Strijd om 't publieke ambtsgebed; vraag hoe er in de kerken gebeden moest worden; in 1607 conflict tss de hoofdstad en de politiek v.d.advocaat; A'dam vreesde (vanwege voordelige kaapvaart!) voor sluiten van vrede (8 maart 1938); botsing tussen Kerk en Staat; buitenlandse politiek; godsdienstig conflict naast economisch conflict?; historisch materialisme?; predestinatieleer; de Prins grijpt in; het proces.
- 25** Op eerste blz. bovenaan staat: lit.lijst v.Schelven. Eerste gedeelte (zowat 65 pagina's) overslaan. Daar begint de lit.lijst: Muller, Kernkamp, Woltjer, Bakhuizen en v.Schelven. Het nu volgende gedeelte met potlood gepagineerd vanaf 1. De pagina's 1 t/m 21 bevatten colleges over S.Muller Fzn.: Schetsen uit de Middeleeuwen. De pagina's 1/m 5 gaan over 'Collatierecht en ambtsbejag'. (In het dictaat wordt verwezen naar Schetsen deel I, blz. 26-41). Beschreven wordt hoe vanaf 1341 het vergeven van ambten waaraan een inkomen was verbonden waartoe het Utrechtse Domkapittel bevoegd was, onttaarde door allerlei invloeden in het bijzonder door het benoemen van personen die niet geschikt waren voor het bezitten van een ambt. Volgens Fruin kan deze ontwikkeling de 17e eeuw niet worden aangewreven; 't was de schuld van vorige eeuwen. Een volgende passage (dictaat pag. 6 tot 12) handelt over, *Het regeringstoezicht op handel en nijverheid* (Schetsen dl. I nr.3, blz. 42-108). Zeer uitvoerig en goed leesbaar. Volstaan wordt met verwijzing. Een volgende passage (dictaat pag. 13 tot 18) handelt over, *De Gilden* (Schetsen dl.I blz. 109-158). Verwijzing naar Overvoorden en J.G.J.Joosten: De Gilden van Utrecht tot 1528. 5 bekende M.E. gildenboeken afgedrukt. Er waren 21 gilden; nagenoeg de hele Utrechtse burgerij behoorde ertoe. Uitvoerige opsomming van gilden en van wat ze deden. Dit college is blijkens onderstrepingen grondig bestudeerd en zal gevolgd zijn door een tentamen. De laatste passage (dictaat pag. 19 tot 21) gaat over Schetsen dl.I blz 159-195 en handelt

over *Een bezoek aan de immuniteiten der Utr. Kapittelen*. Aangerode punten: steden tegenover dorpen; steden binnen ringmuren; in M.E. afzonderlijke administratie en rechtsbedelingen; grote politieke onafhankelijkheid; 'dagelijkse gerechten' t.o. stedelijke rechtspraak; steden met in zich kleinere steden: kloosters met ringmuren; voortdurend geschillen met stedelijke gilden; moeilijke positie van de kapittelkerk; leden waren geen burgers; vaak leiders van een oproer tegen de raad en geen bijdragen in lasten der burgerij; stadsregering machteloos bij poorten van een immuniteit; wereldlijke personen nestelden zich in kloosterhuizen; ergerlijke toestanden, enzovoort. Informatie over kerken en kloosterhuizen, over beeldhouwwerk; koorknappen die bedelden aan deuren van prelaten om brood; over interieur, enzovoort. Dit cahier gaat verder met G.W.Kernkamp, *Een socialist over onze geschiedenis*, in *Vragen des Tijds*, 1908 (?) 2e deel. Verwijzing naar art. van *Jos.Loopuit* in *De Nieuwe Tijd* van 1902 en diens oordeel over de liberale partij: 'een dode partij', aan de schoolstrijd overleden. 1853 het fatale jaar met de Aprilbeweging en de invoering van de bisschoppelijke hiërarchie; positie van de A.R en de Ned.Hervormde Kerk waarin de modernen de baas speelden; in Loopuit een uitvoerige passage over de geschiedenis van de republiek. 'Een proeve v. partijdige geschiedbesch.! ' Van Schelven gaat daar diep op in. Zie verder aldaar.

We gaan verder met J.Woltjer, *Ut cognoscant Te*. Verwezen wordt naar pag. 69-90 alwaar begrippen als materialisme, nominalisme, idealisme, realisme, empirie, pantheïsme en daartegenover christendom dat ook realistisch is maar zonder huldiging van platonische en hegeliaanse denkbeelden. Verwijzing naar het geslachtsregister in Matth.1. Geen individueel bestaan dus maar organisch verband. Gesch. van Israel is wereldgesch. Niet pantheïstisch. Plan in de gesch. is de komst van het Rijk Gods. De wereldgesch. is de strijd tussen de civitas Dei en de civitas terrena. Gen. 14:1 levert koningsnamen die op inscripties teruggevonden zijn. Verwijzing naar Augustinus en Bossuet (*Discours sur l'histoire universelle*). Verwerping van doperse geschiedbeschouwing. Vervolgens: *Schetsen uit de Middeleeuwen* dl.II. *Huishouden zonder geld*. Je had een proost, een kapittel en personeel. Door verschillende hoven (meiers) werden opgebracht: varkens, schapen, tarwemeel, roggebroden, mout, kazen, zout, kippen, ganzen; geen koeien (weinig weiden?). Begin 13e eeuw geldverkeer en een dagboek (ondoenlijk echter voor kanunniken). Het kapittel had toen al een geschiedenis van 5 eeuwen achter de rug. Naast de bisschop kwam een nieuwe heer: de domproost (voorzitter van een kapittel). Verwijdering tussen de bisschop en de proost en tussen de proost en de kanunniken; ze kregen eigen vermogen en hun prebenden allengs in geld; gingen zelfstandig wonen; immoreel en anders dan de vrouwen die in een klooster woonden; ze waren ook niet meer de raad en daad van de bisschop die dat ook niet wilde; geld bracht verwereldlijking mee van het kapittel ... *Canonicus agit nihil omnino nisi in curam ventris sui (canonicvs)*. Utrecht met zijn handel en geld veroorzaakte die veranderingen! Het college vervolgt met een passage over *De Lotgevallen van een M.E. kerspel* dat eerst het hele bisdom Utrecht omvatte met alleen de Domkerk maar later uiteenviel in kapelletjes en kerspelkerkjes wat weer geldelijke consequenties had. Zie aldaar en de verwijzing naar Muller over het kerspel *Buurmalsen*. Het dictaat omvat voorts nog colleges over de volgende onderwerpen uit Muller: *De Elect Jan van Nassau* (blz.66-104); *Een bisschoppelijke hofhouding* (blz. 105-150); *M.E. Liefdadigheid* (151-189); *De Lievendalers* (186-229); *Onze Kerkelijke toestanden in de 2e helft der Zestiende Eeuw* (230-251; 252-271; 272-293; 294-310); *De wording v. de eenheid der moderne steden* (311-332); *De Utrechtsche Kapittelen en de Hervorming* (333-369); *Fin de Siècle* (369-462). Dan volgt nu R.C.Bakhuizen van den Brink met *Isaac Le Maire*. Na enkele notities inzake graf van Nicolaas Witsen, grafschrift van Isaac Le Maire (over geldzaken!), afkomst uit Vlaanderen, broer-predikant (22 kinderen), vertrek naar Amsterdam na val van Antwerpen, familie enz., een brede beschouwing over de O.I.Comp. en zijn betrokkenheid daarmee o.m. in tot zijn dood (1624) met de Comp. gevoerde processen. Vervolg: college over *Het Heilig recht van Opstand*, A.A. van Schelven 1920. Verwijzingen naar: Geref. Synode Zuid Afrika 1916; dienstweigeraars 1916; Van Ravensteyn; Robespierre; Schaper; Kuiper Ons Program; AR: daarover 'zeer uitgebreid'; Oudheid, M.E. en na 1600; publicaties Engels, Schots, Frans, Hollands, Elisabeth, Maria Tudor; John Knox, Buchanan enz. Calvijn en vele anderen; tot slot consequenties voor onze hedendaagse levenspraktijk. Vastere organisatie van de moderne constitutionele staat een mechaniek dat beter werkt dan het verzetsrecht in de 16e E. Tot slot: *De O.I.C. dr H.Brugmans Historisch Leesboek* een excerpt bevattend statistische gegevens en kort commentaar. (3 blz.); los blad (folio) met potloodaant. los blad, dubbelgevouwen, aan beide kanten beschreven onder het opschrift: G.W.Kernkamp: *De Nederlanders op de Oostzee*, *Vragen des Tijds* 1909, statistisch (uitvoerig) inzake scheepvaart door de Sont in 1565 nceerder en in volgende jaren, met hier en daar een opmerking; los blad met boekentitels voor onderzoek op leeszaal; twee loas: bladen, elk dubbelgevouwen, gepagineerd 12 tot 19, excerpt, beginnend met

'Hoofdstuk VI. 1620, volledige overwinning Liberarisme' inzake handel, scheepvaart, drooglegging, landbouw en veeteelt, pamfletten (veel over Bicker) enz.; verder uitvoerige notities in 7e t/m 9e hoofdstuk; los blad, dubbelgevouwen, met aant. inzake duitse en andere europ. vorstenhuizen; idem, met lijst van te bestuderen boeken en tijdschema.

- 26 Op het voorplat staat: Vaderl. Gesch. Van Schelven; Febr. 1937-Febr. 1938; 2e en 3e jaar. Gepagineerd in originali 1-96. [aant. ontleend aan WP-Ency inz. Bourgondië door W.Prevenier: als historisch begrip achtereenvolgens en soms tegelijk, naam van koninkrijk, hertogdom, graafschap en Franse provincie tijdens het Ancien Régime (dwz. tot 1795). Tot eind 2de eeuw v.C. bevolkt door Gallische stammen; tijdens Romeinse bezetting (Caesar 52 v.C) Autun centrum; ad: de koninkrijken: de Oostgermaanse volksstam der Burgundii of Bourgondiërs vestigde zich einde 5de eeuw in Rhônevallei als foederati van Rome, onder eigen nationale koning, die als vertegenwoordiger van de keizer fungeerde (Alamannen); ... in 534 verdween Bourgondische koninkrijk (kk) na overwinning Franken op koning Gondemar; tweede kk in 561 onder Gontram, kleinzoon van Chlodovech; oude kk Bourgondië. uitgebreid met twee markgebieden richting Parijs en Toul; in 613 opgegaan in het Frankische rijk; eeuw van anarchie waarna onder gezag hofmeier Karel Martel 733-736; uiteengevallen bij verdrag Verdun 843; oostelijk deel aan Lotharius; zou later graafschap Bourgondië (Franche-Comté) vormen; het westelijke kwam aan Karel de Kale en vormde het geografische kader van het latere hertogdom, het Franse Bourgondië; losscheuring van een deel van het Frankische rijk onder markgraaf Rudolf dat na uitbreidingen in 1012 werd geannexeerd door de Duitse keizer; vanaf 887 matigde Richard, graaf van Autun, zich het gezag aan van een nagenoeg zelfstandig territoriaal vorst over Autun, Sens, Auxerre en Nevers en indirect over vele graafschappen; 890 een aantal graven hem gehoorzaam; aldus ontstaan hertogdom Bourgondië; zoon van Richard, Radulf, werd 921 tevens koning van Frankrijk; de Franse koning Jan II de Goede trok het hertogdom aan de kroon; in 1363 verleende Jan de Goede het hertogdom in apaanage aan zijn zoon Filips de Stoute (1363-1404); deze erfde verschillende graafschappen o.a. Vlaanderen waardoor een zelfstandig Bourgondisch rijk ontstond, los van Frankrijk (Bourgondische Huis); Filips de Goede (1396-1467), hertog van Bourgondië; zijn zoon en troonopvolger Karel de Stoute (1467-1477) wilde inlijving van Elzas en Lotharingen doch sneuvelde in Nancy (1477); door huwelijk van zijn dochter Maria met Maximiliaan van Oostenrijk het grootste deel van het Bourgondische rijk opgeslorpt door het Habsburgse Huis; de geschiedenis van het hertogdom eindigt met de Franse revolutie; thans een Franse provincie omvattend de departementen: Côte-d'Or, Nièvre, Saône-et-Loire en Yonne]. Thans het dictaat. 2 febr. 1937. De moderne devotie; beschrijving daarvan; verschillende namen, in het bijzonder *Jan van Ruusbroec* 1293-1381 (1-3). Pest-epidemie in geheel Europa; invloed op geestelijk leven? (3); beschrijving van geeselaarstochten en fanatisme en hysterie daarbij (3-4); zelfstandig worden van kleinere territorien plm. 1360-1420; Holland-Utrecht-Brab.-Gelre-Salland enz.; ontwikkeling tot staatsverbanden; onderlinge strijd tussen edelen en steden (Jan v. Arkel, Jan Blois etc) (4-5); Holland en Zeeland actief in handel en visserij; zo ook de steden; bijzondere positie van Utrecht; verhouding tussen Utrecht en Gelre; Hoeken en Kabeljauwen (Aleid van Poelgeest); kruistocht tegen Turken ter bescherming Hongaren; verwijzing naar Huizinga's *Herfsttij ME* enz. (6-8); bijzondere positie van Friesland en Groningen (Schieringers en Vetkopers); oorlog, en Vrede v Wijk bij Duurstede; administratieve bijzonderheden en belastingheffing (8-10); lotgevallen van het Sticht (1360-1423); landsheer tegelijk bisschop; eerste bisschop Jan van Arkel; grote verdienste o.m. door eind te maken aan optreden van Zweder van Voorst en diens roofslot bij Zwolle (10); uitbreiding invloed naar Drente en Groningen (10-11); uitbreiding tot het Nedersticht; bondgenootschap met Van Arkel Gorcum (11); consolidatie van het Sticht; rol van Amersfoort; en van kapittels en gilden (12-13). Gelre ts. 1380-1423; Willem van Gulik e.a (13); achteruitgang invloed steden als Nijmegen, Roermond, Zutphen, Arnhem (13-14). Friesland; Schieringers tegen Vetkopers; hoofdelingen en dorpschouwen; verhouding met Holland (Albrecht); zie verder tot opkomst en vorming van het Bourgondische Huis (14-16). Wat nu volgt is een uitvoerig college over de invloed van het Huis hier te lande zulks in de volgende onderdelen: De nadering van de Bourgondische macht uit het Zuiden naar hier (16). Het Bourgondische Huis verwerft Holland en Zeeland (17). Utrecht onder de Bourgondiërs (22). Gelderland (24). Inrichting en consolidering van de Bourgondische staat (26). Maatregelen tot eenheid (27). Buitenlandse politiek (31). Reactie tegen het centraliserend streven van de B. staat (33). Utrecht en David van B. (37). Doorwerking tegenstellingen in Gelderland en Nedersticht (43). Groei van het Bourgondische rijk (vervolg; 48). Noorden des lands (50). Ontwikkeling onder Karel V (53). Niet langer een wereldlijke bisschop; opvatting van de Paus hierover (59). Ontwikkeling in Gelre (60 e.v.). Begrip 17 Nederlanden (62). B. een koninkrijk? (64). Pragmatieke Sanctie 1549 (65b).

Bourgondische beschaving (70). De materiële cultuur (74). De ideële cultuur (83). Het Bourgondische tijdvak (88); Frans tegenover Vlaams al vanaf Filips v. Bourg. (1380); de literatuur (90).

27 Op de kaft staat 'Literatuur G.M.Lengkeek'. Het gaat hier echter om een college van prof. Wille, eerst over de verhouding tussen Kinker en Bilderdijk en verder over Bilderdijk. Uitvoerig over deze onderwerpen cahier 9a. Zie aldaar. Aangegeven data: verspreid door de tekst: 9 mei, 16 mei, 23 mei, 3 oktober, 'cursus 1936/37', 10 October, en 17 Oct. Breed wordt ingegaan op de huwelijksmoeilijkheden met eerste echtgenote, de verhouding met zijn dochter Louise, zijn tweede vrouw, zijn broer, stevige kritiek van Van Vloten, zijn gedwongen verblijf in het buitenland; vanaf 3 oktober (cursus 1936/37), onder het hoofd *Bil-derdijks dichtwerken*, gegeven beschouwing over de verschillende wijzen van publicatie daarvan door derden en de voor- en nadelen van verschillend daarbij toegepaste systemen (zie ivm met dit laatste Wille in 9aa).

27a literatuurgeschiedenis Wille. Met het oog op de beschrijving gepagineerd. Gelet op de datum van het eerste college, 24 Oct. [1936], sluit dit cahier aan bij nr.27 dat echter bij de beschrijving niet meer bij de hand was. Zie ook 9a en 9aa. Niet duidelijk over welk gedicht van Bilderdijk [1756-1831] het in dit eerste college gaat; het is retrospectief inzoverre het teruggaat tot het leven van de dichter toen hij 2 jaar oud was en 'Cats al invloed had'. Zie verder de tekst, Wille's oordeel (5) en tekstuele commentaar (1-9). Over Cats' invloed verder (9-11) en de breuk in het huwelijk met Katharina Rebecca Woesthoeven volgens de algemene opvatting door de schuld van laatstgenoemde (11-15); zijn verblijf in Duitsland (Brunswijk) en zijn oordeel ('zelfs tegenover Kinker') over dat land (15-21); verwijzing naar Gerretson (23); zijn terugkeer naar 't vaderland; zijn ziekte; dat alles tegen de achtergrond van zijn dichtwerk; zijn teleurstellingen (geen professoraat) enzovoort (23-26). Volgen colleges (14 nov., 20 nov., 5 dec. en 12 dec. 1936) waarin wordt verwezen naar brieven en gedichten weliswaar zonder verdere omschrijving maar aansluitend aan omstandigheden als: een verwaarloosd vaderland; zijn contacten met Lodewijk Napoleon (passim, les in Nederlands); Jeronimus de Vries; zijn gezin (met sterfgevallen) en eerste vrouw; Duitsland; zijn economische positie en huisvesting; zijn contacten met Rutger Jan S.; de aard van zijn gedichten in het licht van grote voorgangers; de kruitramp in Leiden; vestigingsplaatsen; Oranjes; Gijsbert Karel v.H.; zijn 'uitvaart'; dood en leven; de inlijving enzovoort (26-38). Op een los vel een college van 30 jan. 1937 onder het opschrift: 'In Da Costa's uitgave 2 korte gedichten uit 1810. Onrust en Zucht ten hemel'. Na een aantal blanco pagina's gaat het verder met een college op 20 febr.[1937] als volgt: In Engeland had Bilderdijk onder invloed van Katharina Schweickhardt zijn kennis van de Engelse literatuur flink uitgebreid; vele citaten door hem verzameld (Shakespeare e.a.); oude volksromances verzameld uit de Engelse preromantiek; verwijzing naar Percy ... Poetry [lees: Thomas Percy 1729-1811 Reliques of ancient English poetry]; invloed van het ossianisme; een Europese ziekte geworden; al heel gauw argwaan van meer kritisch gezinden of het wel echt was (39-40). Op 13 maart [1937]: 3 Vijanden 1780; een allegorisch getinte parabel (42-44) Na preromantiek de Gothiek; de Romance (Halewijn, St.Valentijn. Ursijn); verwijzing naar Bilderdijks Catalogus van 1795 ('uiterst zeldzaam') (45); zie verder over de romance 46 e.v. College van 8 mei 1937 waarin Wille zich keert tegen Zijderveld (Syderveld?) ivm genealogische pretenties van Bilderdijk; zie aldaar (49-55). Tenslotte de colleges van 22 en 29 mei 1937 over de romance van Adriaan Gordon (56-58); Saya Vedra [lees: Saavedra]; Almanor en Saide, enzovoort (58-64).

28, 28a en 28b

Op de kaft van 28 staat 'Excerpt' -v.Vloten-Bekn. geschiedenis der Ned. letteren-gecombin. met Prinsen. Op de kaft van 28a staat 'Letterkunde. Prinsen-blz.174'. En op de achterkant van de kaft van 28b staat: 'Prinsen Excerpt. De Lijn van Lessing blz.458' (zie ook de andere ingang). De cahiers bevatten uittreksels gemaakt aan de hand van o.m. J.Prinsen J.Lzn., *Handboek tot de Nederlandsche Letterkundige Geschiedenis*, tweede herziene druk, 's Gravenhage 1920, aanbevolen door Wille in het begin van de opleiding.

29 Op de kaft staat: Scriptie G.M.Lengkeek. Het stuk handelt over Frederik V. Zie eerst 29a. Waarschijnlijk is 29 ingeleverd en besproken met prof.van Schelven blijkens de potloodaantekening op de laatste blz. van 29 die hier wordt overgenomen: 'Liever inleiding; overzicht v.d. pamfletten geen waarde zonder vraagstellingen-werd het voor au serieus en oprecht gehouden; principe? zien ze zijn werk als een religieuze actie; was het een standenbeweging, of een godsd.oorlog; hoopten ze nog op verbetering van de positie v.d.W.; hadden ze gedetailleerde kennis van wat gebeurd is of vage algemene

satzen; zijn de auteurs der pamfletten bekend? Aert Meuris; Nieuw biografisch woordenboek? van der A; misschien speciale groepen onder de protest? Voordracht'.

- 29a** De enige aanduiding is die op de kaft waar staat: Scriptie. Het onderwerp is, evenals dat behandeld in cahier nr. 29: Frederik V (1596-1632) keurvorst van de Pfaltz van 1610 tot 1620 en koning van Bohemen van 1619 tot 1620. Volledigheidshalve en omdat mede vanwege het tijdsverschil tussen het ontstaan van deze cahiers en de beschrijving ervan voldoende informatie ontbreekt, zijn beide cahiers in de 'collectie Lengkeek' opgenomen. Frederik (protestant) werd toen hij het koningschap van Bohemen had aanvaard, beschouwd als een opstandige tegen de (katholieke) Habsburgse keizer van Oostenrijk Ferdinand II die hem snel uit Bohemen verdreef (vandaar: de bijnaam 'Winterkoning') waarna hij vluchtte en in Den Haag bescherming genoot van zijn neef prins Maurits. Verscheidene episoden uit die bewegende lijdensgeschiedenis, zo lezen wij daar, hebben Zuidnederlandse dichters aangezet tot spotdichten en berijmde bespiegelingen, waarop soms uit Holland werd geantwoord en waarover de auteur wat uitvoeriger wilde handelen. Enige datering is niet te vinden. Het behandelde onderwerp betreft een episode in de Dertigjarige Oorlog die eindigde met de Vrede van Westfalen in 1648 en viel onder de competentie van prof. van Schelven. Het stuk staat op de rechterpagina's en de noten staan links. Daarin wordt verwezen naar een uitgave getiteld 'Pamflet' (zie blz. 77 cahier). Voor het nog niet voltooide stuk zijn een aantal pagina's opengelaten, waarna vanaf pagina 77 nog een groot aantal aantekeningen van gedane onderzoeken is opgenomen. Het cahier bevat: een blaadje waarboven staat 'Literatuurlijst' gevolgd door vier namen en onder het opschrift 'Pamfletten' voor de kantlijn de jaartallen 1613 t/m 1624 en daarachter vindplaatsen onder nummer en naam (zie ook ommezijde); een blad met het opschrift: 'Literatuurlijst' gevolgd door elf namen. Daaronder staat 'Pamfletten' en een titel uit 1613; een blad getiteld 'Literatuurlijst' over Frederik V keurvorst van de Pfaltz en aan het eind 'Pamfletten 1613'; twee bladen elk met opschrift 'Korte inhoud Pamfletten'; vier bladen achtereenvolgens inzake Pamflet 2818 (1619), nr. 3148, nr. 3148 (vervolg) en 3149; zes bladen achtereenvolgens genummerd I t/m VI betrekking hebbend op de jaren 1613 tot 1632 en op Pamfletnummers 2043-4203.
- 29b** Dit cahier bevat een (ongedateerd) college onder de titel: 'De verschillende waardering van Gustaaf Adolf van Zweden' van prof. van Schelven. In het cahier bevindt zich een scriptie over Florence Nightingale ingeleverd bij Van Schelven (zes bladen)
- 29c** Op de achterkant staat: Encyclopaedie. Dat is het tweede deel dat begint op blz. 104. Rechts de naam G.M. Lengkeek met het adres Jacob Marisstr. 42 [Amsterdam] waar zij toen woonde ten huize van W.J.H. Caron, de latere opvolger van J. Wille. Het eerste deel bevat het college door prof. van Schelven gegeven in de cursus van 1935-1936 over *Christelijke geschiedopvatting* Dikwijls geschiedtheologie genoemd; echter als een deel van de philologie en de logologie; de openbaring moet hier ter sprake worden gebracht; of kunnen wij volstaan met alleen positieve gegevens? niet mogelijk zonder de regulatio Dei. De vraag is welke materiële apriori's de godsopenbaring geeft bij mijn onderzoek; ervoor oppassen materiaal te halen uit christelijk historische feiten bijv. de geschiedenis van de tafels in Genesis, of de Babylonische ballingschap; ernst ermee maken dat de Bijbel dit alles beschouwt niet wereldhistorisch maar heilshistorisch als schakels in de keten der Christusopenbaring door de eeuwen heen (1). Verwijzing naar J. Woltjer. Bij onze geschiedschrijving geldt vierderlei: 1. de geschiedenis een eenheid; één proces van het begin tot het eind; 2. de geschiedenis een soort lopende band die van het begin tot het eind in de geschiedenis doorgaat; de voortzetting; de Bijbel laat ons zien de uiteenwikkeling van wat in een kiem samengevouwen was, tot een volledige uitgroei van de idee die erin was geschapen; 3.+ 4. [wat nu volgt is een moeilijk leesbare potloodpassage die hier, voorzover leesbaar, wordt overgenomen]. 3. De Bijbel stelt ons de geschiedenis voor als een polariteit. De geschiedenis heeft 2 principes die tegenover elkaar staan (2 polen) (vijandschap tussen het zaad van de vrouw en de slang). Dus een voortgang van de schepping. 't laatste oorlog. Van het ontstaan van de menselijke logos. Bijbel en scheppingsverhalen; 't scheppen van de stof en 't ??? stof (Gen. 4:21) totdat de Civitas Dei ??? wordt get [???] De civitate Dei van Augustinus. Bv Rooms Katholieke historici van de Joseph Götzen Gesellschaft. Diezelfde polariteit stelling bij Goethe in de Westostlicher(?) ??? in de noten titel Israel in der Wüste. Het eigenlijke, enige en diepste thema van de wereld en mensheidsgeschiedenis waaraan alle overige ondergeschikt zijn in het conflict tussen geloof en ongelooft. Alle tijdperken waarin het geloof heerst onder welke gestalten het zijn moge zijn schitterend en hartverheffend en vruchtbaar voor tijdgenoten en landzaten. Alle tijdperken daarentegen waarin het ongelooft in welke vorm ook de jammerlijke zegepraal behaalt. Zij

mogen een ogenblik een schijn van glans vertonen, zij verdwijnen voor het nageslacht omdat niemand het de moeite waard acht zich met het onvruchtbare te bemoeien 4. Het einde van deze wereldeconomie komt in de weg van een crisis in de weg van een voortdurend zinken van de civitas Dei en dan van de ontplooiing van het koninkrijk der hemelen. We moeten terug naar de kwestie die Stoker aanhangig maakt en [ons] herinneren: Christendom en Weten van 1929; verdedigt dat deze apriories (vooroordelen) voorwetenschappelijke apriories zijn. Slechts wanneer het ons gelukt is een empirische vulling te geven. Wel waren zijn meningen richtinggevend maar toch zijn we het niet geheel met hem eens. Maar van welke wetenschap kunnen we eerst dan het verband brengen als we de empirische vulling en de apriories gevonden hebben. De christelijke historiografie geeft ons niet de taak om formeel ... In de praktijk trekt men zich weinig van die richtlijnen aan. Soms uit gemakzucht en soms omdat men er niet aanraakt. Bij het interpreteren en combineren moeten we trachten te ??? en nader te exegetiseren met behulp van het onderzoek van het feitenmateriaal. Er is dus een gedurige wisselwerk[ing]. Een praktisch en historisch belang. [Karl] Neumann (boek over Rembrandt tijd) schrijft over Ranke und Burckhardt. De Middeleeuwen zijn opgevolgd door de Renaissance. Dat is niet juist zegt men en het is te wijten geweest aan antikerlijke antichristelijke Aufklärung opvattingen. tot zover de aantekening met potlood, tekstueel hier en daar iets geretoucheerd (1- 5) Voortbordurende op het begrip polariteit vinden wij: Hij [Van Schelven?] zet uiteen dat de visie die men op de geschiedenis heeft ... en dat men een praktische ... In de geschiedenis van de Oudheid was er geen christelijke logosactie. De idee van de leiding Gods kunnen we eigenlijk makkelijker ... De klassieke wereld mag niet beschouwd worden als een afgesloten cultuurontwikkeling maar [is] in te schakelen in de totale cultuurontwikkeling. De eerste die ermee begonnen is is Scaliger geweest de ME philoloog meer als een apriori dan als studie van de feiten had opgeleverd ('t Woord Gods en 't woord der mensen Woltjer) (5). verder: vroeger was de kennis van de Oudheid kennis van de klassieke Oudheid, maar sedertdien veel nieuws gevonden; genoemd worden Assyrië, Babel, Egypte, Klein-Azië vanaf 2000 v.Chr.(5/6); daar dezelfde polariteit; Gen.3:15; maar onze kennis hier laat ons in de steek; van een contrast op het gebied van de openbaring van de menselijke logos zien we niets als we Israël beschouwen in tegenstelling met de volken; afwijkende opvatting van Woltjer (6/7); volgen 3 punten: 1. ritmiek en bewegingstendenzen in de geschiedenis; 2. invloed van de persoonlijkheid en de idee; 3. periodisering van de geschiedenis (7/31). Onder het opschrift: de vakken van de historiographie volgen: 1. praktisch feitenonderzoek 2. gesch. historiographie 3. hulpwetenschappen 4. meth [odo] logie 5. geschiedphilosophie (31) ad 1. Verwijzing naar Eduard Meier: De Oudheid; zonder feitenkennis is de zaak niet gezond te krijgen; zijn uitspraken zijn van 1910 dus van voor Wereldoorlog-I; sinds de vraagstelling t.o.v. de geschiedenis heel wat verdiept; het feitenonderzoek is het primum verum; Blok: bij het feitenonderzoek op de voorgrond wat ook voor de tijdgenoten van de gebeurtenissen het belangrijkste was; allerminst aanvaardbaar volgens Van Schelven: tijdgenoten van de Aufklärung dat hiermee gewerkt werd in de richting van de Franse Revolutie, anders dan Groen v Pr.; op de voorgrond moet staan wat in zijn uitwerking op latere tijden het voornaamste is geweest; zie verder 32-35. ad 2. Volgt onder het opschrift Linguïstiek een passage over de verhouding tussen geschiedenis en philologie [wetenschap der taal- en letterkunde v.e. volk in het bijzonder die van Grieken en Romeinen] (36); Meier: de geschiedwetenschap houdt zich bezig met veranderingen die zich in de tijd afspeelen; ook de philologie; verschil tussen die beiden: geschiedenis aldus dat het object als het behandeld wordt al voorbijgegaan is; philologie zo dat het de productie van de geschiedenis overbrengt in het heden en dat behandelt niet als werdend und historisch wirkend sondern als seiend; werk van philologie bovendien behandeling van een op zich zelf staand ding; de geschiedenis mag dit niet; verwijzing naar Woltjer in zijn inleiding over encyclopaedie der geschiedwetenschap (36-39); volgens Van Schelven moet men niet zo diep op die kwestie ingaan; noemt twee omstandigheden; zie 39-41; hij gelooft dat het verband tussen philologie en geschiedenis z'n belangstelling verliest en dat het object zeer van de geschiedenis te onderscheiden is; het is de taal waarom het gaat; naast de geschiedeniswetenschap staat de linguïstiek en [komt?] de taalwetenschap aan de orde (41). In de philologie in ruimere zin is een afdeling die zich met de taal in het algemeen bezighoudt (43); tot 51 verwijzing naar het dictaat; vanaf 51: Het diachronisch of synchronisch aspect van de taal; verhouding van taal en denken; de indeling van talen; taalverschijnselen door de eeuwen heen; F.de Saussure (53-59); evolutie bij Vandriet (?) (60); taal en denken (Müller ca. Woltjer); Van Schelven hierover (65-67); Van Ginneken (73); De la Croix (74); Taal en Talen (77); evolutie theorie van Haeckel; Trombetti (78); Darwin en Jespersen (81); verwijzing naar Wille (82); Reflextheorie en vele anderen over het ontstaan van talen (82-88); vraag hoe deze verschillen in ontwikkeling te classificeren (Wilhelm von Humboldt e.a.); ...in de tijd van evolutie van laag naar hoog' (89); zie verder 89-92; de

Jafettische en Nostratische talen; op zoek naar een eenheid en samenhang daarin (92-95); talen van Noord- en Zuidamerika (96-97); verscheidenheid van talen; Esperanto (98); divergentie die typering en eenheid niet uitsluit (98-99); geen een taal in staat om alles uit te drukken (99); bewegelijkheid van de taal (100-104). Algemene encyclopaedie (105): wat eronder te verstaan en wat is het beheersende principe geweest (104-106); de geschiedenis van de idee encyclopaedie (106): Van Schelven inzake idee: besef van het wezen van het woord ency. De naam heeft allerlei betekenissen; filosofen en auteurs hierover (106-108); het begrip: de ency. wil het resultaat van onze wetenschap bekijken ; de organische samenhang; vermetel? (109); God in de gehele schepping dus ook in de wetenschap zijn logos gelegd (proloog Evang. =Johannes) (110-111); literatuur inz. De wetenschap v.d. logos, o.a. J.Woltjer, A.Sizoo, Van Schelven: Rond een prof. benoeming; Wetensch. Bijdragen 1930; De idee v.d. vooruitgang (111); vermelding van slechts enkele begrippen: verband tussen het denken Gods volgens de Bijbel en de logosactie in ons enz. (112 e.v.); evolutie, historisme, agnosticisme, ignoramus et ignorabimus (115); beroep op Kuyper (Encyclopaedie v.d.Theologie 1894 (110 en 116-117); als ingevoegd beschouwen aantekening van het college van 15 dec. [1937] op drie losse blaadjes blz.I- VI ('geesteswetenschappen' t.o. 'natuurwetensch.').waarna volgt het college op 19 jan.1937 (117); aldaar opgeworpen de bedenking of geloof als uitgesproken in Hebr.11 wetenschap is; verwijzing naar 'De gemene gratie' (118); Daubanton en Hugo Visscher; literatuur (119); geen tweerlei wetenschap als volgens Kuyper (120 -121); verwijzing naar Bavinck (121-122); positivisme (123) refereert Woltjer Sr. Over De zekerheid der wetenschap; realisme en nominalisme (124-126); voortzetting 126 e.v.

- 30 Dit cahier bevat een college van Wille in de cursus 1926/1927, waarschijnlijk overgenomen van een ouderenjaarsstudent. Op het voorplat staat Vondel en verder Hekeldichten (ged), Revius (ged) en Hoofd Ned.Hist. (ged).
- 31 Op pagina achter voorplat staat: Goslinga 12 en T.Lengkeek, Jacob Marisstr.42 Amsterdam en het Romeinse cijfer I. Een college inzake Vad.Geschiedenis van prof.Goslinga in het cursusjaar 1935-1936; in originali gepagineerd 1-135. Begint met uitvoerige literatuur-opgave en een brede beschouwing over het begrip bron eindigend met aanwijzing van wat een Neerlandicus op het examen zal worden gevraagd (1-12). Hierna literatuuropgave alg. geschiedenis (12-20). Vervolgens een beschouwing over de vrede van Westfalen en die van Münster waarin centraal het Huis Habsburg en uitlopend op Filips II (21-33). Algemene achteruitgang in leger en vloot en de staatsfinancien. Vervolg onder Filips IV (33-34). Beschrijving van opstand tegen diens regering als gevolg van misstanden; verdrijving van Portugal uit diens koloniën overal in de wereld en van Spaanse en Portugese gewesten vooral in Italië (35-39). Onder hoofd Zuidoost Europa ruime aandacht voor de Turken, de gevreesde vijand voor de Habsburgers. Vele malen melding van de grote sultan Soliman. Sinds zijn dood (1566) het Turkse rijk sterk achteruit. Na verloren slag bij Lepanto (1571) de Turken niet meer onverslaanbaar geacht. Oorlogen tegen Oostenrijk en Hongarije, wreedheid, corruptie (alles verkrijgbaar met geld), kwade invloed van harems, geknoei met verkochte ambten (ook van rechters), na aanvankelijk (in de 16e eeuw) uitstekend bestuur door Soliman gebaseerd op de, indien noodzakelijk nader uitgelegde, koran (39-44). Polen, kampioen voor RK en leider contra-reformatie; aanvankelijk koningen uit Huis Wasa (Sigismund III); uitsterven Huis Rurik 1598; verzet tegen benoeming van Sigismund als Czaar van Rusland; Michael Czaar; Polen innerlijk zwak; een kieskoninkrijk ook onder Jagellonen-dynastie (tot 1573); landdag besliste alleen met algemene stemmen; tegenstand zelfs van één afgevaardigde; uiteengegaan; confederatie gevormd waarin beslissing met meerderheid; koning en landdag wel gedwongen zich hierbij neer te leggen; andere oorzaak van zwakte de zucht naar verpooling en verroomsing; 1559 verbonden met Litauen; verzet van Kozakken; onderdrukking boeren door heren en uitbuiting van joden (44-46). Verder passages over Rusland en Zweden; ontwikkeling koningschap in Frankrijk; antic Calvinistisch onder Hendrik II samen met Spanje; 1598 Edict van Nantes onder Hendrik IV (vermoord 1610); invloed van zijn vrouw; 1614 laatste zitting Staten-Generaal; verwarring; redding door Richelieu; optreden tegen protestanten; anti-Habsburg tegen Spanje en keizer; ingrijpen door Richelieu in 30-jarige Oorlog verbond met Zweden en Republiek; gestorven 1642; Lodewijk XIII 1643; had getracht verwarring als na dood Hendrik IV te voorkomen; echter reactie na politiek Richelieu; Mazarin door koningin gehandhaafd; ze at veel en sliep lang; weinig invloed en graag bescherming van de kardinaal; deze niet zo groot als Richelieu maar slim en listig (hielp Lodewijk bij diens testament om het na diens dood te laten casseren); verwickelingen met Spanje en de Republiek enzovoort, zie verder het dictaat (46-53). Onder het opschrift, Financiële toestand, wordt beschreven op welke vreemde wijze de staat aan zijn geld kwam speciaal in oorlog, onder meer door het creëren

van ambten (niet zelden meer dan er nodig waren) en het verkopen daarvan (53-57). Noodtoestanden daardoor vooral op het platteland. Machtsstrijd tussen koning en parlementen, vooral dat van Parijs. Voor verdere ontwikkelingen zie 57-73. Engeland Karel I 1625 aanvaardt regering; wilde geld voor buitenlandse activiteiten, maar parlement vertrouwde hem niet; stelde Petition of Rights op tegen willekeurig gebruik van macht maar daarna conflict met parlement over de uitleg; ook over de godsdienst; koning niets hebben van de calvinisten; twist met hen over de predestinatieleer zoals bij ons; 11 jaar geregeerd zonder parlement; vergaande invloed van [Sir Edward] Coke, een 'bekend advocaat': diens verzet tegen de idee dat de wil van de koning de bron van het recht was; andere figuur was [William] Laud, voorvechter van de eenheid van de kerk, maar dan in de geest van de koning; Schotten in opstand en zich weten te handhaven in burgeroorlog tegenover de koning; het Covenant; [Thomas Wentworth graaf van] Strafford; aanvankelijk in de oppositie doch later pro-Karel (ongeveer zoals als Laud); adviseert parlement bijeen te roepen (81); zijn rol in Ierland; aldaar opstand; zie verder tot Cromwell als Lord Protector (82-91). De Republiek Een kleine staat van 7 provinciën met plm. 2000.000 [?] zielen had toen een grote positie in de wereld; vergelijking met Engeland onder Jacobus II; Frankrijk tegenover Spanje; het Duitse rijk zwak; Polen; Spanje; Turkije; Rusland; Zweden t.o. Denemarken; Nederland toen vrij zich te ontplooiën tot bewondering door maar ook afgunst van de anderen; P.L.Muller, De Gouden Eeuw (91-97); positie van de krijgsmacht en vraag aangaande de zeggingschap daarover van Holland; Unie van Utrecht; vraag inzake de soevereiniteit van de provincies tegenover de Staten-Generaal; een Statenbond of een Bondsstaat? (97); Witte Cornelis de Wit achtergelaten in Recife zonder voldoende middelen van bestaan en na overtocht door Prins en Staten-Generaal opgesloten in de Gevangendoort; volgens Holland op zijn territorium onbevoegd gedaan (97-98); vragen inzake de positie van de stadhouder en kapitein-Generaal Willem II; 'Vrees voor stadhouder niet ongegrond; niet onmogelijk dat de prins als hij langer geleefd had, zijn macht had aangewend voor zijn huis; de macht der Stuarts wees daarop. Aan de andere kant, wat de regenten voorgaven: tegenover despotisme de vrijheid te verdedigen men eronder verstond de vrijheid van de regerende klasse die geen invloed [gaf] aan burgerij' (98). Invloed van het grote geld ivm Dordrecht en de 'Bickerse Ligue' in Amsterdam; tegenstellingen ook op godsdienstig gebied; 'zou de prins de man zijn om aan hoofd van geref. volk, steunend op vloot en leger, zijn macht uit te breiden, en welk een invloed op buitenlandse politiek?'. Waarover beide partijen een andere koers uit wilden? De binnen- en buitenlandse politiek nauw samen. Regenten veronderstelden de prins in verbinding met Spanje. Wel verzocht de prins in verband met Friese prins erkenning door 6 gewesten en geldelijke steun (99). Men kwam al scherper tegenover elkaar. Friese stadhouder Frederik drong Willem II tot krasse maatregelen tegen A'dam. In Staten van Holland drong de niet sterke meerderheid erop aan dat de provincie haar gang zou gaan en troepen zou afdanken. Prins wilde doortasten. Vergadering Staten-Generaal op Pinksterzondag en resolutie inzake de krijgsmacht (99-100); drie besluiten: 1. officieren van compagnieën behoeften de andere gewesten niet te gehoorzamen; 2. naar verschillende steden notabelen door Prins samengesteld; 3. de Prins gemachtigd datgene te doen waardoor vrede gewaarborgd en Unie gehandhaafd zou blijven; machtsstrijd tussen Prins en Staten van Holland en tussen en steden die Prins wilden volgen en die Staten; Staten gaven veel toe; het verschil bedroeg op het laatst niet meer dan 600 man; maar Holland had de Prins verbitterd door geschrift naar andere provincies; Prins wilde daarom verdergaan, zes leden van de Staten (o.a. Jacob de Witt) gevangen nemen en A'dam bezetten; Cats, raadspensionaris van Holland werd gelast daarvan mededeling te doen aan Staten van Holland; plan was goed voorbereid door Willem Frederik; verwarring door bijzondere omstandigheden; W.Fr. wachtte bevelen van Prins af; die wilde eerst A'dam met geweld dwingen; zag in dat dat niet gemakkelijk was; A'dam vreesde schade voor de handel als de dijken zouden worden doorgestoken en schikte zich; Bickers afgetreden; 6 heren op Loevenstein losgelaten; de zaak van de afdanking spoedig afgedaan; Prins toonde zich gematigd en offerde zijn vreemde troepen op; resultaat: geen provincie mag troepen afdanken op eigen gezag; geschillen tezamen afgedaan of stadhouder moest beslissen; doel bereikt, Unie gehandhaafd; overmoed regenten gefnuikt voor een ogenblik maar niet tenonder gebracht; Prins overgegaan tot handelen met Frankrijk; aanvankelijk zou men de schijn aannemen van neutraliteit; tussen beide oorlogvoerende partijen (Fr. en Spanje) wilde men bemiddelen; ging dat niet dan zou men zijde van Fr. kiezen; Prins ontveinsde zich niet de tegenstand van Holland eer men bereid zou zijn de oorlog te hervatten; een grote plaats namen in Englands aangelegenheden; de Prins steunde zijn zwager met geld en stak over met een vloot, maar daar bleef het bij; Karel II in sept. 1650 door de Schotten verslagen bij Dunbar; plotselinge ommekeer door 's-Prinsen dood in november 1650 (103-104). Volgens De Witt was Willem II een zeer bekwaam man. 'Zo hij langer geleefd had zou hij de bekwaamste man geworden zijn van

zijn geslacht' (105). 8 dagen na zijn dood Willem III geboren; Oranjestad nog aanzienlijke aanhang; nu geen groot gewicht; volgt schets van grote onenigheid onderling (moeder, Engelse prinses [Mary Stuart, dochter van Karel I] tegenover grootmoeder Amalia van Solms); moeder behield voogdij; twistende vrouwen en zichzelf zoekende regenten (105); positie van de Staten en de Prins; id. Groningen en de Friese stadhouder Willem Frederik; in januari 1651 Grote Vergadering doch na acht maanden weinig vrucht; Unie; religie; militie. Unie: oplossing geschillen tussen provincies volgens art. 9 van Unie van Utrecht aan de stadhouder, die er dus altijd moest zijn volgens Friesland en Groningen; enz. (106). Religie: maatregelen gevraagd tegen toeneming Roomse leer (106-107). Militie: Prins kapitein-Generaal of luitenant; niets besloten; Cats verwijst naar Richteren; aan wie de krijgsmacht? ver weg van idee van eenheid van beheer van het leger; getwist over gebeurtenissen in 1650; Willem Frederik onder vuur; A'dam eist schadevergoeding; overwicht van Holland ivm buitenlandse politiek enz. gevaar voor onze handel; Noordse staten en de Sont (108-110); Verhouding tot Frankrijk: Sinds eeuwen handel op Frankrijk van (toenemende) betekenis; veel te doen om de scheepvaart, de neutraliteit en de vlag; en om de verhouding met Engeland; acte van Navigatie (110-116). Verhouding tot Zweden: Zweden buiten de oorlog gebleven; zeer nauwe banden op handels- en industrieel gebied; Zweden die Nederlands spraken en invloed Ned. literatuur; later verslechtering van de verhoudingen; ook hier acte van navigatie; gevaar voor Nederland dat het Kanaal en de Sont voor hen werden afgesloten; in 1652 besluit 150 oorlogsschepen te bouwen (116-120); Verhouding tot Denemarken: Daarheen Nanning Keyser; goed overleg met koningin Christina; doel Engelsen het vaarwater te ontzeggen; angst voor toenadering tussen Zweden en Engeland (120-122). Begin Sterke verbittering tegen ons wegens tenslotte die 150 schepen (nog in aanbouw); oorlog; Tromp erop afgestuurd om de koopvaardij te beschermen en zonodig actief op te treden; uitnemend van die taak gekwet in de slag bij Dover op 29 mei 1652; als gewoonlijk ook hier twee lezingen waarin partijen elkaar de schuld geven en resulterende in: non liquet; Van Schelven is er achter gekomen dat er in A'dam van Franse zeelieden rapporten zijn geweest van ooggetuigen hiervan en die vanwege de Franse autoriteiten onder eed zijn verhoord; die rapporten van niet-belanghebbende getuigen bevestigen de voorstelling van Tromp (Bijdragen en Mededelingen van Historisch Genootschap deel 27 blz. 232-248). Tromp gedroeg zich correct want hij had 2x zoveel schepen als Blake en geen gevoelige nederlaag aan Engelsen; hij wilde gevecht staken maar onmogelijk gemaakt door Blake. Tromp zag in dat als hij Blake's vloot vernietigde de onderhandelaren niets meer zouden kunnen uitrichten; hier waren er die zeiden Tromp ons in het belang van koningsgezinden in oorlog wilde brengen; Paauw naar Engeland om vrede nog te redden; beschrijving van het gevaar dat ons bedreigde door afsluiting van zeewegen (124-125); pleidooi voor nieuwe rechtsorde ter zee; Cromwell niet gelukkig nu het ging tegen een protestants land dat hij nodig had tegen RK enz. (125). Eerste Engelse Oorlog Verwijzing naar Elias, Schetsen uit de gesch. v.h. zeezeven, 6 delen; zeer bloedig de oorlog; geheel ter zee gevoerd; onze vloot liet te wensen over; in Engeland alles in één hand; handel lam gelegd; werkloosheid; toestand van blokkade; Zeeland wil verheffing van de Prins; Johan de Witt raadspensionaris van Holland enz.; ingrijpen van Cromwell; Akte van Seclusie; geheim doch verraden en grote commotie daarover enz. (125-129). Portugal Na Engelse Oorlog Brazilië voor onze vloot niet meer bereikbaar; W.I.Comp. opgegeven; in Azië omgekeerde verhouding; Ceylon c.a. (130). Engeland met Spanje in oorlog onze positie daarin en onze verhouding met Frankrijk onder Mazarin; invloed van Cromwell ook in godsdienstig opzicht; staatkundige verhoudingen in Engeland onder zijn protectoraat; in '58 stierf zijn geliefde dochter en in dat jaar hijzelf.

- 32 Op het voorplat staat: Dictaat III; Geschiedenis; Goslinga; Febr.1937. Het cahier (in originali gepagineerd 1-150) sluit aan bij het slot van het vorige dat vermeldt de dood van Cromwell en bevat een groot aantal snel op elkaar volgende colleges van 2 febr. 1937 tot 14 mei 1937 (1-98). Voor het vervolg van het dictaat: zie infra. Onderhandelingen over de barrière tussen Republiek en de Keizer (1-28); Barrière Tractaat half november 1715 (13). Passage over het optreden van Spanje in die tijd. Centraal daarin het optreden van Alberoni (zie infra) die Italië hoopte te bevrijden van de Oostenrijkse heerschappij en erop uit was dat 'de 3' een Europa omspannende politiek voerde, gericht erop om de macht van Orleans [Filips II, zoon van Filips broer van Lodewijk XIV ?] en de keizer te breken (29). Zie verder 28-43 [WP-Ency: Karel II (1661-1700) koning van Spanje van 1665-1700 uit het Huis Habsburg, zoon van Filips IV en Maria Anna v.Oostenrijk; volgde zijn vader in 1665 op maar stond nog 10 jaar onder voogdij van zijn moeder; kinderloosheid van zijn huwelijken met Maria Louise van Orleans en Maria Anna van Palts-Neuburg aanleiding tot Spaanse Successieoorlog. Filips V (1683-1746) koning van Spanje van 1713-1746, Huis Bourbon, zoon van Grand Dauphin Lodewijk van Frankrijk, die een kleinzoon van

Lodewijk XIV en Maria Theresia van Spanje (een dochter van Filips IV) was. Voerde eerst de titel hertog van Anjou; na dood van Karel II (1700) Spaanse Successieoorlog; via zijn grootmoeder Filips pretendent voor een deel van het Spaanse rijk, maar door testament van Karel II van Spanje werd hij universeel erfgenaam; bij Vrede van Utrecht (1713) na Spaanse Successieoorlog werd hij als koning van Spanje erkend; liet regering over aan zijn gemalinnen Maria Louisa Gabriela van Savoye en later Elisabeth Farnese naast zijn minister Alberoni; dank zij Elisabeth Napels, Sicilië en Parma zijtakken Spaanse koningshuis]. [id. Anna-Maria uit het Italiaanse geslacht Orsini werd opperhofmeesteres van de koningin van Spanje (de gemalin van Filips V en beheerste van 1701 tot 1714 het hof te Madrid volkomen]. Inzake de Noordse oorlog zie 43-46. In de eerstvolgende 12 jaar zwaard in de schede maar zeer veel oorlog in de kabinetten (46-54) Eerste gevolg van Verdrag van Hannover: band tussen keizer en Spanje nauwer aangehaald; huwelijkspolitiek; rol van Ripperda aan Spaanse hof (54-56); id. kardinaal de Fleury (1653-1743; 56-58). De Republiek en de Quadruple Alliantie (1718-1720) tussen Engeland, Frankrijk en Oostenrijk; later Frankrijk, Engeland en Spanje; Republiek deed niet mee; later wel; verklaring waarom (58-67). Barrière Tractaat van 1715; herziening 1718 (67 e.v.); uitvoerige passage inzake de Compagnie van Oostende en onder meer bestrijding door Goslinga van Huisman: 'La Belgique commerciale sous Charles VI ...'; implicaties van de Compagnie bij het zoeken door de staten naar een Europees evenwicht uitlopend op in het 'Voorjaar 1731 besloten' '2e Verdrag van Weenen (1e 1725)' (87). Desondanks: oorlog (92-93). Poolse successieoorlog tussen Frankrijk (met Spanje en Sardinië) en de Keizer; tussen Republiek en Engeland neutraliteitsverdrag met betrekking tot België; vele geschiedschrijvers dit gedrag van de Republiek gelaakt (Groen); andere opvatting van Goslinga; zie verder 93-98. Verdere inhoud van dit cahier (98). Onder het opschrift '19e Eeuw. Bronnen en lit. in 't algemeen.', een college van Goslinga van 8 Oct. 1937/38 (derde studiejaar). Begint met een uitvoerige literatuurlijst Algemene Geschiedenis (98-108). Op blz. 108 begint literatuuropgave voor studie Vaderlandse Geschiedenis. Voortzetting op 5 nov [1937]. Aldaar beschouwing over het begrip 'bron' en over 'gedenkschriften' met vele verwijzingen (108-116). Vervolgens op 4 nov. 1937 een college gewijd aan literatuur over bepaalde tijdperken (116-123). Op 26 nov. 1937 aandacht voor literatuur over kerkgeschiedenis (124-131). op 3 dec. 1937 verwijzing naar hulpmiddelen (132-133). Op 133 aant.: Examens moeten bij Gos aangevraagd worden. Vanaf 134 beschouwing over Groen van Prinsterer; verwijzing naar diss. ds. Tazelaar; Groens jeugd; zijn vader (arts; stichter van begraafplaats Ter Navolging); College op 10 dec. 1937 (137): Gerretson over vader Groen; hun predikant: ds. Dermout; zijn moeder; genoten onderwijs; Leidse hoogleraren; Wagenaar; Bilderdijk (141); proefschriften onder leiding van B.; Groen gaat B. horen; Da Costa (143); Thorbecke (144); College op 21 jan 1938 (145): hoogleraar als opvolger van Kemper? (145-146); beëdigd als advocaat; kiest voor geschiedenis en staatsrecht; eerste brochure over oorlog in Portugal; beschouwing daarover; id. over buitenlandse politiek; pa zocht voor hem een staatsbetrekking; enz. (145-150).

- 33 Op de kaft: Goslinga Groen. In originali gepagineerd 1-37; colleges op 11 febr., 18 febr., 25 febr., 18 maart en 25 maart 1938. Dit cahier heeft betrekking op de Lager Onderwijskwestie en de Afscheiding van België. Het begint echter met enkele beschouwingen over het Collegium Philosophicum (1-2). [WP-Ency: het door koning Willem I bij K.B. 25-6-1825 te Leuven opgerichte en aan R.U. aldaar verbonden instituut waar a.s. RK geestelijken van de zuidelijke provinciën wijsgerige opleiding zouden krijgen vóór hun studie theologie. Controle van de staat op opleiding, met de bedoeling de geestelijkheid voor de staatkundige opvattingen van de koning te winnen; beoogd het bezoek verplicht te stellen; groeiend verzet] Regering weifelende in haar politiek rondom het Collegium Philosophicum; op de achtergrond de tegenstelling tussen Noord en Zuid ivm RK tegenover Liberaal; bezoek aan het instituut in 1829 facultatief; alras was het 'op sterven na dood' (1-2). Groen geen lijdelijk toeschouwer. Echter in april 1829 secretaris van het kabinet geworden en daardoor om de andere week in gesprek met de koning (4). Groen gaat publiceren en steekt daarbij niet onder stoelen of banken het inzake het L.O. niet eens te zijn met de politiek van de regering. Die politiek verwijdt de kloof tussen Noord en Zuid. Brede beschrijving van de strijd om de vrijheid van onderwijs; id. van de Belgische Opstand en de internationale implicaties rondom de geboorte van de Belgische staat (5-28). In het college van 18 maart 1938 staat centraal de ontwikkeling in Groens gedachten over het revolutiebegrip; verwijzing naar eigen geschriften en die van geestverwanten in binnen- en buitenland; zijn godsdienstige opvattingen in ontwikkeling, beïnvloed door zijn vrouw e.a.; gebeurtenissen in familielevens; terugkeer naar kabinet na langdurige ziekte; uitzien naar parlementaire loopbaan; ontslag bij het kabinet; toezicht op koninklijk huisarchief als verlossing 'uit de kerker van 't kabinet' (28-32). College van 25-III-'38: Groen vooral histori-

cus; toegang tot voor die tijd ongekeerde stukken; 18 jaar met Willem I geleefd; nauw overleg met hem over bronnenpublicatie; strijd met M.C. van Hall die vond dat Groen misbruik maakte van het vertrouwen van de koning; anders Fruin; anders ook Groen zelf; zie verder aldaar (33-37). Slotopmerking van Goslinga: Groens historische arbeid niet overal gunstig ontvangen. Hij kwam steeds voor godsdienstige overtuiging uit. Niet ieder naar de zin (37). Achterin het cahier: synchronistisch overzicht van de Nieuwe Geschiedenis 1492-1789 gevolgd door lijsten van belangrijke jaartallen; een notitie van A. Goslinga over Koning Willem I als verlicht despoot; id. over de Belgische omwenteling; id. over De Belgische opstand van 'Dietsche' zijde verklaard; belangrijke jaartallen 1815-heden (1937); parlementaire gesch. van 1868 tot heden, enz.

- 34** Vad. gesch. een achttal colleges van Goslinga in de cursus '41/'42; met potlood gepagineer; Na een beschouwing over het ontstaan van vaderlandse geschiedschrijving 'onder de invloed van het Humanisme' (1-9) wordt bijzondere aandacht gewijd aan (in hoofdzaak) twee grootheden uit de 17e eeuw n.l. P.C. Hooft en H. de Groot (10-17). Het college op 15 nov. 1941 start met geref. Populaire historiografie in de 17e en 18e eeuw en handelt voorts over kerk-, steden- en diplomatieke geschiedenis; uitvoerige literatuuropgave; ruime aandacht voor werk van Wagenaar (18-28); hierna wordt onder het hoofd 'algemene historiografie (college 29 nov. 1941) ingegaan op de Verlichting en in verband daarmee op het onderscheid tussen geesteswetenschappen en natuurwetenschappen; verwijzing naar Descartes, Leibniz en Locke; inzake het verband tussen geschiedschrijving en Verlichting een brede passage over Voltaire als geschiedschrijver (28-38); in college van 13 dec. 1941 aandacht voor Engelse geschiedschrijvers: Hume, Robertson en Gibbon; steeds vergelijking met Voltaire (38-43); deze ook invloed in Duitsland: Winkelmann en Möser wier kennis overigens meer breed was dan diep; in historisch opzicht meer invloed door Montesquieu (*Considerations en Esprit des lois*); raakvlakken met recht en cultuur en economie en daardoor weer aansluiting bij Adam Smith; invloed van Voltaire en Smith op de Duitser Heeren (43-45); geschiedschrijving door bestudering van het economisch leven (Heeren); van de klassieke literatuur in de ME en van statistieken (Schlösser; 45-46); kunstgeschiedenis (47); geschiedenis bisdom Osnabrück (Möser; 47); verwijzing naar Niebuhr (48); invloed van Voltaire in Duitsland (48); Montesquieu e.a. reeds eerder genoemd (zie 48-51); geschiedschrijving onder invloed van Rousseau e.a. (51-61) college van 14 febr. 1942: het anti-historische karakter van de Aufklärung (62-63); Aufklärung en Individualisme (64-67); Franse revolutie en geschiedschrijving (67); dit cahier is verder goed leesbaar en niet verder meer beschreven.
- 35** Op het voorplat staat: *Gesch. Goslinga 1937/38* Dit cahier bevat geen teksten van gegeven colleges doch uitsluitend excerpten uit Gosses en Japikse; uit Fruin *Verspreide Geschriften*; en uit G.W. Kernkamp, *Vragen des tijds: De Nederlanders op de Oostzee*. Het cahier bevat een los blad waarboven staat: Groen, blz. 113; en: Filips II (1527-'98); het gaat hier om Groen van Prinsterers *Handboek der Geschiedenis van het Vaderland, Tweede Deel*, Eerste Tijdsperk, vanaf de Tweede Afdeling beginnend bij Filips II.
- 36** Op het voorplat vagelijk: *Algemene geschiedenis*. Na het voorplat een aantekening die hier wordt overgenomen: 'een universiteit die zich ontworsteld heeft aan de principes van het Christendom, dus vrijdenkers-universiteit. Zo ook in Amerika en in Nederland. Met onze universiteit tegenover de andere universiteiten. Belangrijk is nu wat Kuyper hierbij altijd nog vasthoudt [n] dat de gelovige wetenschap ook [altijd] als ze uitgaat van een principe toch nooit een eenvormig karakter zal dragen, maar uiteen zal vallen in verschillende scholen, want er zijn differenties in het subject, door omstandigheden en aanleg. Ze worden wel door de p??? geheiligd maar niet opgeheven; bijv. Groen en Bilderdijk op gebied van geschiedenis zeer veel verschillen. Lutherse en Calvinistische geleerden denken heel anders over verhouding van onderdanen en overheid. Dat is zeer gelukkig, anders zou het vervelend zijn. Er wordt een proces in de wetenschap mogelijk. Het dieper doordringen in de waarheid wordt geboren door die strijd en als die strijd er niet was zou de christelijke wetenschap een petrefact worden. (einde aantekening) Het cahier geeft aan: 'Vad. Gesch. 1935 '36, Van Schelven'. Het bevat een college dat loopt tot 18 mei 1936 doch wordt voortgezet in het volgende studiejaar 1936/1937 en besloten op 13 april 1937. Het cahier is gepagineerd in originali 1-28; daarna gepagineerd met het oog op de beschrijving. Op blz. 1 staat tussen [] 'zie verder deel I'. De bedoeling is waarschijnlijk eerst te lezen de passage tussen [] vanaf blz. 5 tot blz. 8. Daarna terug naar blz. 1. Het college begint met een aantekening inzake de invoering van het Christendom in Europa (Duitsland en Engeland en de omliggende landen) in de overgangstijd van de oudheid naar de middeleeuwen (4-8 ts. [] en aansluitend 1-3); literatuuropgave; voor het gemak van de lezer

wordt de passage met potlood geschreven (9-11) hier uitgetypt: 'Koning Aldgisl een vriendelijke ontvangst. Evangelie verkondigt hij onder de Friezen gelukkig resultaat. Toen hij na een jaar verder trok naar Rome 't merendeel van de vorsten en vele 1000 van 't volk tot christenen. Eddius Stefanus zijn vriend [en] zijn levensbeschrijver zegt dat [Kollektie aus der deutschen Vorzeit] [Canon voor goede bisschop men(?)]. Mogelijk is de opmerking in die vitae wel wat overdreven (meestal wordt iemand in zo'n vita heilig verklaard dus opgefleurd). Toch de christianisering onder zijn leiding veel resultaat. Niet gelukt gemeenten te vormen en daarom een consolidatie achterwege gebleven. Gevaar om te vervloeien wat hij verkregen had. Wigberet monnik uit klooster Rathmellithi in Ierland, 607 naar continent overgevaren. Eerst zou de abt van 't klooster, Egbert hierheen gaan. Doch deze achtte 't zijn plicht in eigen land te blijven werken om 't geromaniseerde christendom te propageren. Toen Wigbert in zijn plaats. Een groot geleerde en streng asceet. Voor 't zendingswerk niet zo geschikt. 2 jaar onder de Friezen; volgens Beda geen resultaat. Onverrichterzake terug, na hem is gekomen Willibrordus in waarheid de apostel der Friezen, 658 geboren. Voor z'n opvoeding naar 't klooster Ripon by York waar Wilfridus abt was. In 678 na tonsuur bij Egbert en Wigberet in klooster waarschijnlijk moeilijkheden doordat z'n beschermer Wilfried 't klooster moest verlaten. Naar Ierland volgens ascetische opvatting om maagschap in vaderland te verlaten. 12 jaar in Ierland. Toen op missie gegaan naar 't continent. In plm 690 (Moll 692) met 11 medewerkers aan de Rijnmond geland (waarschijnlijk plm Scheldemond) Domburg. Prediking goed resultaat plm 693 bisschop gekozen in 't nieuw bekeerde land nl Sintbertus. Weldra in Engeland deze door Egberthus geordend. Geen nut, Pippijn er niet in gekend dus door de koning niet erkend 't Frankrijk verlaat. Pippijn geeft Willibrord een leidende positie. Grote plannen voor aanstelling aartsbisschop. 695 op verzoek van Pippijn door de Paus gewijd. Kreeg de naam Clemens en de zetel Wiltaburgh (Utrecht waarin). Sticht de Salvatorkerk op de puinhopen van de Merovingrenkerk de St.Maartenkerk (beschermeilige Frankische rijk). 't Hogere ideaal van zijn werk niet bereikt. Aartsbisdom niet ontstaan. Bisdom zelfs moeilijk. 714 + toen Pippijn stierf en de chr. prediking beroofd werd van zijn steun bleek 't werk van Willibrord niet bestand tegen Heidense reacties. Moest Utrecht zelfs verlaten. Slechts een episode geweest. Keert terug en werkt mee met Bonifacius. Tijd van grote voorspoed. Frisia citerior over de Rijn wordt bewerkt. Tradities overal van Willibrord (Heiloo, Willibrordspuit, Zoutelande). Willibrord door zwakte en ouderdom niet meer opgewassen. Om blijvend Bonifacius aan het werk te zetten is mislukt. 739 Echternach in Luxemburg Willibrord + Bonifacius of Winfried. weinig betekenis voor de de Nederl.enz. (einde potlood aant.) notitie inz. Bonifatius; id. inz. Gregorius, abt in Utrecht, e.a. (11-14). karakter van het Christendom (14); literatuur; Engeland en Ierland (14-18); invallen der Noormannen: Karel de Grote en zijn erven; Verdun (18-19); invallen Noormannen: literatuur, achtergronden, omvang, gevolgen (19-28); gevolgen van de komst der Noormannen op kerkelijk gebied; een aantal daarvoor kennelijk gereserveerde bladzijden is echter niet benut; paginering voortgezet met 29; strijd tussen Karel de Grote en Lodewijk de Duitser; grote verwarring; 876 'eerste slag' tussen Duitsers en Fransen (29); einde Karolingische macht; treurige toestanden; analfabetische koningen en daardoor toenemende macht van de geestelijkheid; geen geschiedschrijving meer, zelfs de levensbeschrijvingen van de pausen houden op; idem de rijksannalen; zie aldaar (29-35); de ondergang van het pausdom; beschrijving van wantoestanden (35-41); versplintering van de kerk door tussenmachten tussen paus en kerk (hertogen en graven) (41-42); herstel onder leiding van de Duitse kerk; ontstaan derde Franse vorstenhuis onder Hugo Capet (987-996) na Merovingen en Karolingen (43) en ontwikkelingen in Duitsland onder Koenraad I (911-918), Hendrik de Saks of de Vogelaar ('praktisch de stichter van het Duitse rijk'), de drie Otto's en Hendrik II en III; ideaal steeds: terugkeer situatie als onder Karel de Grote (residentie in Aken; niet verwezenlijkt); literatuurvermelding o.a. Karl Hampe (43-53) Geestelijk Reveil. Reactie tegen verval vanuit Cluny en abt Odo (927--947); invloed van paus Gregorius VII; paus en kloosters een macht tegenover de keizer (53-58); tot eind 10de eeuw; reactie hiertegen; tegenover ascetische geest: opkomend humanisme; geestelijke vorstendommen naast wereldlijke; bisschoppen, abten krijgen politieke rechten (58-60). opkomst van het papale universalisme (60-64). Kruistochten gesta dei per Francos; pelgrimstochten naar het Heilige Graf, zeer oud; velen door Cluny; Saracenen maakten geen bezwaar; afspraak tussen Haroen al Rachid en Karel de Grote; ongunstige verandering door Seldjoeken (67); verandering van karakter; men gaat in karavanen; 12000 ridders gewapend erheen; daaruit groeiden de kruistochten (1096-1291); leenwezen; gedicht van Jacob van Maerlant (1291); literatuur (68); geen lijst mogelijk van hoeveel tochten; verschillende aanleidingen (69); Damiate ivm Haarlemse damiaatjes (70); andere doelen (o.a. Constantinopel, 70); afnemende verheerlijking later (ib.); kruisvaardersstaten, kinderkruistochten; uitvoerig over pauselijke invloeden (71-80); Conclusie: deelnemers hadden alle mogelijke motieven maar

van huis uit een openbaring van de actie van de paus. Andere factor waaruit macht van de paus blijkt is: verandering in de pauskeuze; onder de Otto's heeft de keizer getracht beslissende invloed uit te oefenen op de pauskeuze; onder Hendrik III zet deze de paus in zijn ambt; wordt anders in 1059; paassynode onder invloed van Nicolaas II, maar hij figurant; de eigenlijke man was zijn kardinaal Hildebrand, later Gregorius VII; een decreet; strijd over de juiste redactie: de pauselijke of de keizerlijke; het pauselijke is van 1059 en waarschijnlijk de juiste; daarin: salvo debito honore; boek van Karl Mirbt (Quellen etc) zeer belangrijk (81); bij vacaturen moeten de kardinalen worden geraadpleegd waarna: Habemus Papam; de keizer geen grote rol erin (82). Canossa De paus had de mogelijkheid van de ban maar zocht daarnaast steun bij de Noormannen in Zuid-Italië; in aug. 1058 overeenkomst tussen paus Nicolaas II en de voornaamste aanvoerders der Noormannen (83); literatuur (84); poogde ook bondgenoten te winnen in bevolkingsgroepen in Noord-Italië vooral in Milaan; eis tot hervorming van de zijde van de clerus; opstand van het lagere volk tegen de clerus waarschijnlijk ook uit sociaal ressentiment om de pracht van de clerus (85); zie verder aldaar inzake het begrip 'pataria', de rol van Godfried van Lotharingen en Mathilde (kasteel Canossa) in de Investituurstrijd (85-86). Conflict tussen keizer en paus breekt uit; overwinning voor de paus; zeer veel literatuur; 3 fasen: conflict tussen Gregorius VII en Hendrik IV (1076); strijd om Wormse Concordaat (1122); periode van Innocentius III (1160 of 1161-1216) paus van 1198-1216 (86); Conflict: dit deel van het college wordt slechts in hoofdpunten aangegeven: 400 brieven van Gregorius bewaard gebleven; zijn persoon en afkomst; verwijzing naar Gregorius I; grote waardering voor Ranke (v.Ranke? 89); botsing ook met koning van Frankrijk; situatie in Duitsland; de botsing met Hendrik IV (90); tocht naar Canossa een 'staatsmansdaad' (91); niet alleen in Duitsland, ook in Engeland investituurstrijd (92); 1066 Willem de Veroveraar (92); Willem I Rufus (ib.); aartsbisschop Anselmus (ib.); Frankrijk (de 27 stellingen van de paus (93 e.v.); theorie van Gebhardt, aartsbisschop van Salzburg (94-95); bestrijding door Manegold van Lautenbach in, Ad Gebhardum, waarin betoog ter rechtvaardiging van politiek van Gregorius (95); Wido, bisschop van Ferrara, De schismate Hillebrandi, 1086; (Gregorius + 1085, maar geen opvolger benoemd); stelling : zie 95-96; Cardinaal (een kardinaal?) schreef waarschijnlijk kort na 1097 een boekje wonderlijk eerder als dat van Wido van Ferrara (zie 96); Placidus van Nonantula, Liber de honore ecclesiae, plm. 1112 (96-97); Honorius Augustodunensis, kort na 1122, over zalving als koning resp. als priester (zie 97); volgen aanhalingen uit nog meer geschriften waarin behandeld de vraag inzake de verhouding tussen het priesterschap en het koningschap (97-105). Concordaat van Worms (105) drie punten: uitroeiing simonie; celibaat; en investituur wie zou aan de bisschop z'n investituur geven, keizer of paus; aan de zijde van de paus een zeker goed recht want in de tijd van Hendrik III niet onmogelijk geestelijke ambten te kopen; literatuur (105); bemiddelaar Ivo bisschop van Chartres; conflict om koning Filip I in echtscheidingskwestie; Ivo gevangen genomen maar door toedoen van paus Urbanus II bevrijd; Ivo ook onverschrokken tegenover de paus inz. simonie; literatuur (107); denkbeelden opgenomen in het concordaat tussen Hendrik V en paus Calixtus II (107); spoedig vergeten; ook uiteenlopende interpretaties; literatuur (108-109); centrale figuur: Innocentius III (1196-1215, zie echter boven); uitvoerige literatuuropgave (108-109); waarin o.m. verwijzing naar 'de nauwe band tussen' Wyclif en Hus in die zin dat Hus de denkbeelden van eerstgenoemde heeft overgenomen [t.w. diens scherpe stemming tegen de pauselijke kerkelijke machtspolitiek in Engeland en in het algemeen in het ontwikkelingsproces van nationale kerken en staten; WP-Ency sub Wyclif] (109); bespreking van literatuur: de Paus wordt bron van publiek recht; hij is niet alleen heerser over de kerk in het algemeen, maar van elke kerk; concurrent van de staatsmacht; theorie dat de kerk ook het wereldlijk zwaard hanteert; de kerk bracht niet iemand ter dood maar de staat als mandataris van de kerk; de leken verzetten zich echter tegen deze theorie, in Engeland en door keizer Frederik Barbarossa; tot een beslissing is het niet gekomen (110-111); onbeslist ook de vraag hoe de kerk tegenover de wereld stond; literatuur, o.a. K.Hampe (111-112); theorieën van Innocentius: ten eerste, theoretische uitingen en ten tweede, de praktische politiek (112); ad 1, de idee van de pauselijke wereldheerschappij (112-116); ad 2, praktische politiek (116 e.v. alwaar: het Duitse Rijk en Frankrijk en andere staten). De ondergang van het Universalisme (124) beschouwing over de driedeling van de geschiedenis: oudheid, nieuwe tijd en daartussen (124); literatuur (125); mongolenstorm; renaissance; standenstaat; na 17e eeuw absolutisme (Frankrijk); dan systeem volksvertegenwoordiging; opkomst van de stad (125); Periode 1300 Ineenzinking papale universalisme van Innocentius III; literatuur; aanspraken van Innocentius III (125-126); tijdens Bonifatius VIII (1294-1303) nieuwe theorie; literatuur; 3 bullen van Bonifatius VIII (126-127); na Innovatius .III macht paus hard achteruit; verzet van college van kardinalen; hun theorie (127-128); conciliarisme; literatuur (129-131); opkomst nationale staten begrip natie; literatuur (131); Frankrijk; Capetingers; 100-jarige

oorlog; 1302 Gulden sporenslag (132-133); Philips II August (133-134); gebiedsuitbreiding (134); Lodewijk IX (135); zie hierna dubbele blz. van colleges op 23 febr en 2 maart 1973 Engeland kort overzicht vanaf Romeinse tijd tot slag bij Hastings (135-137).

- 37 Dit cahier heeft twee ingangen; inzake het verband tussen cahier 10 en de andere ingang, zie infra. Aan de binnenkant staat: Vaderlandse Geschiedenis; cursus 1935-1936; zie vervolg geel dictaat; febr. '36-29 jan. '37; 1e jaar en 2e jaar. Het cahier bevat een manuscript op twee losse bladen onder het opschrift: Dr.G.W.Kernkamp Van Wagenaar tot Fruin. Een college van A.A. van Schelven. In originali gepagineerd 1-101. Staatkundige verhoudingen omstreeks 1250; Groningen tegenover Utrecht; t.o. Friesland; onafhankelijk Drente; controverse tussen Gron.stad en Gron.land; positie van de prefect; geleidelijk onttrekking aan landsheerlijk bewind van de feodale staten; lossen van het Duitse rijk; zulks totaal 1648; ophouden van strijd tussen vorsten; enzovoort (1-3). Ontbinding van het Duitse rijk; Keizer Frederik II (1215-1250); toeneming macht van de Paus (Innocentius III; +1216); Gregorius IX [1227-41]; Graaf Willem II Rooms-Koning (1247); mislukking; enzovoort (3-5). Maatschappelijke toestanden; organisatie van de maatschappij; toenemende onafhankelijkheid van de standen; emancipatie van het grafelijk gezag (landsheren: hertog, bisschop, graaf, heer enz.); invloed van de inheemse adel; gezag ivm verkrijgen van de z.g. regalia: de koningsrechten (tol, muntslag, geleiderecht, jodenrecht enz. (6). Toestand op het land en plattelanders; dorpen van toen die we nu nog vinden; drooglegging, bedijking (6-7); positie plattelandsbevolking; lijfeigenen en horigen vrij; horigen gebonden door keurmedigheid en schotbondigheid (7-8) enz.; tiendrecht; de Kennemers tegen bisdom Utrecht; Floris V 'der keerlen God' (8-9); opkomst van de steden (Pirenne en verdere literatuur); opkomst van de handel en burgergeest; hallen in Yperen en Brugge; veel theoriën over opkomst van de steden (10-11); studie over Dordrecht, Hoorn en Staveren; Arnold over bissch. steden Mainz, Keulen, Worms etc. (11); investituurstrijd (11-12); organisatie van het stedelijk leven; gildetheorie (12-13); zie verder over de steden (14-17); Pirenne over de Romeinse steden (17); invloed van kloosters en grootgrondbezit en handel (18-20); ontstaansredenen voor steden: rivieren, inhammen etc. o.a.Keulen: Colonia Agrippina (20); betekenis van het woord 'poorter' (20); kooplieden: van oorsprong zwervers, begunstigd door de keizer met onderhoud van bruggen; last van de Noormannen, maar in de 11e eeuw weer terug op de wegen en oorzaak van stedelijke nederzettingen (20-21); vraag wie ze mochten berechten (21); opkomst van koopmansgilden waaruit steden zijn ontstaan (21-23); ontstaan van een koopmansrecht, het recht van alle burgers; vier factoren daarvoor (22-24); ius mercatorum wordt ius civile; de stad waarborgde een zekere vrede; stadshuis domus pacis (24-25); pax Dei omvatte het hele land (Pirenne); opkomst van militaire bescherming voor veiligheid; belastingplicht daarvoor (25-26); laicale heren tegenover geestelijke (26); steden kregen behoefte aan een aparte rechtbank (schepensbank); ontstaan van vroedschappen (27-28); opkomst betaalde ambtenaren; ontstaan van twee soorten burgers: maiores met grondbezit, minores, handwerkslieden, loonarbeiders; maiores worden stedelijke aristocratie; revolutie in 2e helft 13e eeuw (Pirenne, 28-29). Theoriën over de stad; eenzijdig volgens Pirenne; onjuist volgens Van Schelven: wezenlijke van begrip stad zit in het charter als tegenwicht tegen de adel o.a. tijdens Willem I en Floris V; ontwikkeling begonnen in Italië; daarna Frankrijk en Z.Ned. en vervolgens Zeeland en Holland; in Oosten vanuit Duitsland (29-30). Nog twee verschijnselen 1. stedenfamilies door gelijksoortigheid van stadsrechten; 2. id. door ontlening (voorbeelden bij Huizinga); ontstaan van moeder- en dochtersteden met staatsrechtelijke implicaties (moederstad als beroepsinstantie); de Hanzen plm. 1250; ook gemeenschap van steden aan de Rijn; verschijnsel van gemengde bevolking en van drie manieren om burger te worden (30-30b). De gilden, oorsprong in Frankrijk en NW-Duitsland; allerlei namen afkomstig van de stam 'gelden' nl. wat ter betaling werd aangenomen; geld, boete maar ook offer; een machtige groep in de burgerij (30b) In 13e eeuw stedelijk leven sterk gedemocratiseerd; aanvankelijk oligarchische lijn; 2 middelen: door coöptatie en levenslange ambtsbekleding; gilden eisen invloed; relletjes van de stad als geheel tegen de vorst; opkomst van de adel; adviseurs van de koning; reactie: 1. vorst bang dat 'de mensen' teveel te zeggen kregen; zo Floris V steunend op burgerij tegen de adel; 2. opstand onderdrukte boeren (Kennemers) tegen ridderburchten; veel invloed bij de geestelijkheid vanwege toename van kloosters (31-32). Ontwikkeling van de handel op Oostzee en Engeland; bisschopsstad Utrecht plm 1200 centrum N.Ned.; ook richting Engeland; Jan zonder Land tegen Filips V August; verwijzing naar Innocentius III, 4e Lateraanse Concilie, vervolging Albigenzen [Albi belangrijk industrie-centrum; ze verspreidden zich over Zuid-Frankrijk en Noord-Italië], Magna Charta (1215) begunstigt buitenlandse handel; afnemende bedrijvigheid van Utrecht; verplaatsing naar vooral Holland met name Dordrecht (32-33). Dordrecht, opkomst onder Floris V (nauwe band met Engeland); eigen wolindustrie en aantrekking van poorters; belangrijkste stad in

Holland; handel met 'Engeland'; later verplaatsing naar Brugge en weer later naar Calais (tijdelijk Engels tot 1559 Vrede Cateau-Cambrésis (34-35). Geestelijk leven: niet alleen gevolg van kruistochten; verwijzing naar opkomst ridderij, bedelorden, verzachting lijfelijkheid; wel gevolg van geestelijk leven opkomst van geestelijke orden, Tempeliers, St.Jan enz. opkomst wetenschap en kunst door aanraking met vorsten (35); invloed van kloosters (abt Geikoo en Immanuel van Cremona e.a.); die invloed had Frans karakter; Duitsland politiek op de voorgrond; Fr. in cultureel opzicht; hogescholen in Parijs en Orléans; nieuwe monniksorden; verwijzing naar prof.Friens, Groningen (36); in kloosters dichters van kerkliederen en schrijvers van heiligenlevens; van Maerlant, Melis Stoke; vandaar ook onderwijs (Benedictijnen, Premonstratenzers, Cisterciënzers) (36); de kerk: toename hiërarchie; sinds 9e eeuw in bisdommen aartsdecanaten; ontwikkeling daarvan tegen de bisschoppen; reactie door instelling van officialen, vicarissen generaal, gewone vicarissen, wijbisschoppen (37); toestand in de kerk niet gunstig (aldaar); maar niet overdriven: reformatie (Trier); bijbelvertaling in volkstaal; Kalff over letterkunde en kunst; adelspoëzie t.o. burgerpoëzie (Rijmbijbel); miniaturen (minia = rood); bouwkunst; vooral kerkenbouw (Haarlem, Chartres, Reims) (37-38). 2e helft 13e eeuw: ontstaan van bestendige machtsverhoudingen met 2 zelfkanten waarin soevereine macht niet geheel bepaald: Holland en West-Friesland; de streek tussen Holland en Vlaanderen: Zeeland bewesten de Schelde; daarover moeite geweest tussen Willem II (1242-50) en Margaretha van Vlaanderen; ruzie ook tussen haar en Jan van Avesnes; hier verwijzing naar uitvoerige passage in het college dat eindigt met de moord op Floris V waarna overgang van het Hollandse Huis naar het Henegouwse en de afronding en voltooiing van Holland en beschrijving van de positie van Utrecht na het drama met Jan van Nassau, de niet door de Paus benoemde en daarom niet-gewijde bisschop, de 'Elect' (38-47). Gelre De oudste staat in Noordnederland was Utrecht en niet Holland; daarna Holland en tegelijk Gelre, later gevolgd door Brabant (47). Schets van de ontwikkeling tot een vrij veel omvattend gebied (47); een verstandige, vredelievende politiek met bisschop Hendrik van Vianden; vrede in 1261; Otto II van Gelre voorzichtig tegenover Keulen (heerszuchtige aartsbisschop Koenraad van Hochstaden); invloed naar het Zuiden richting Brabant en Limburg; Limburgse successieoorlog 1283-1288 met tussenpozen (48-49); strijd met Brabant om hertogdom Limburg en handelswegen naar Aken en Maastricht; ook richting Leuven, Brussel, Gent en Brugge; aartsbisschop van Keulen (Siegfried van Nederburg 1274-1297) koos voor Reinoud van Gelre; verdere ontwikkeling (slag bij Woeringen) en poging tot uitbreiding naar het noorden en naar Vlaanderen en Zeeland (49-52). Nederland in de internationale politiek Eerst een periode waarin Nederland uit elkaar brokkelde in een zeer groot aantal kleine gebieden; dan opbouw tot grotere stukken, 10e en 11e eeuw; op de voorgrond dan de Utrechtse bisschop die tevens leenman is en een wereldlijk vorst ook is; S.Muller Fzn., Schetsen, zegt Utrecht eerst en niet Holland; dan om Utrecht heen kleinere gebieden die een rol gaan spelen bv Vlaanderen; daarop 1018 Dirk III Holland; dan Brabant; de graaf van Gelre (1339 hertogdom geworden). Midden 13e eeuw eigenlijk één rijk dat meetelde: het 'Heilige Römische Reich Deutscher Nation'; translatio imperii van Italiaanse keizer op een Duitser; omstreeks 1250 opkomst nationale rijken; onder imperium van de keizer; verandering na 1250; in Duitse rijk interregnum 1254-1273; Rudolf van Habsburg plm 1273; 1254 Fred.II (1215-1250) (Karl Hampe, Problemgeschichte); een vrijdenker? eigenaardig man; een Saraceense moeder, opgevoed in Sicilië. (54); dan opkomst nationale rijken, vooral Engeland en Frankrijk; strijd tussen hen; inmenging van de paus; Jan zonder land (Eng.) in de ban; Engeland veel bezit in Fr.; vermeerdering Fr. macht; ruzie tussen Fr. en paus Bonifacius VIII; 1e helft M.E antagonisme tussen Duitsland en paus; 2e helft tussen Fr. en paus; voortgaande tegenstelling tussen Eng. en Fr. (54-55); Holland en Zeeland van meet af aan in dit conflict betrokken aanvankelijk aan zijde van Eng.(zie 55); Vlaanderen aan zijde van Fr. zij het door sterke aandrang van Filips IV; overstap van Floris V naar Fr.; Eng. boos, wilde Floris naar Eng. halen; Floris vermoord door Gysbrecht v.A., Gerard en Herman (56); grote verwarring rondom zending naar Eng. van Floris' zoon Jan (zie 57 en 58); tweede conflict waardoor Holland opnieuw werd betrokken in de Europese politiek; Guy van Dampierre, graaf van Vlaanderen, tegenover W.v.Borselen over Zeeland bewesten Wester Schelde; opnieuw conflict tussen Fr. en Eng. waardoor Dampierre onmzwaait van Fr. naar Eng. (zie 58-59); het vanaf pag.59 nog overblijvende deel van dit college dat nog doorloopt tot pag.101 wordt niet meer beschreven; slechts namen en kernpunten worden nog aangegeven: 1299 vrede gesloten (59); Jan van Avesnes (60); Jan II van Henegouwen (60); 1302 Gulden Sporenslag (61); Witte van Haemstede (62); juni 1305 Vrede van Athis (62); Robert van Béthune (63); achteruitgang van Fr. invloed (64); Dordrecht (65); bisschop Willem van Utrecht (65); Gelre (67); keizerverkiezing (68); bisdom Utrecht (70); achteruitgang van de Fransen in deze gebieden (72); Willem III van Henegouwen 'schoonvader van heel Europa' (72); Jacob van Artevelde (73); zeeslag bij Sluis; Calais; successie na

sterfgevallen (74); Willem van Duvenvoorde; keizerin Margaretha (Hoekschen;76); Hui- zinga (77); Margaretha sterft; 1358 Willem krankzinnig; Filips van Leyden; broer Al- brecht ruwaard (78); Gelderland (Bronkhorst) (80); Het Sticht (82). Economische toestand in 13e en 14e eeuw (84). Handel met Engeland (88). Beschaving (91). Florens Radewijns (1350-1400); ontstaan van het eerste Fraterhuis (101). Nu volgt het college onder de ande- re ingang. Aan de binnenkant van de kaft staat: Calvinisme en daaronder: cursus '35-'36. Voor de behandeling gepagineerd. Het college is kennelijk de voortzetting van cahier nr 10. De pagina's 1 t/m 21 over Engeland worden niet beschreven; volstaan wordt met enkele aanwijzingen. Houding van Cromwell tegenover het Parlement in verband met kerke- lijke stromingen; prebyterianen; tolerantie; roomskatholiek; Karel I; hoogverraad? Level- lers; Whigs (1); Independenten; Karel veroordeeld; Pride's purge en Rompparlement; Mil- ton [John 1608-1674] (2); heiligverklaring Karel? van militair tot staatsman; Iron sights (lees:Ironsides); Ieren en Schotten (3); Presb. en Calvin; Barebones Parliament (4-5); Ri- chard Baxter [1615-1691]; Cromwell koningstitel? (5); politieke tolerantie; opleiding pre- dikanten; Lodewijk de Geer (6); ec.concurrentie t.o. Holland en Acte van Navigatie (7); Waldenzen (8); zoon Richard (9); Monk [George 1608-1670] en Karel II; Milton uitge- breid en in verband met Robbert Fludd en Saurrat (o.a. verwijzing naar Wille) (16-22); Calvinisme in Amerika; college van 6 nov. 1936 tot 11 dec.1936; p.23-39. Dit lijkt aan te sluiten bij cahier 10 andere ingang '35-36 *Calvinisme in Engeland*. Lieratuur (23); huge- noten; Pilgrim Fathers; zendingsmotief en economisch; handelscompngnie (23); Plymouth company (25); conflict met Indianen (26); Virginia en New England (27); zie verder tot p.39.

- 38 Op het voorplat staat: Culturele geschiedenis T.Lengkeek. De eerste ongeveer 20 blz. hebben daarop geen betrekking. Het eigenlijke onderwerp vinden wij direct daarna, nl. Calvinisme. Het cahier bevat een college van prof. van Schelven in het cursusjaar 1936/1937. De tekst begint onder het opschrift Campbell, The puri. Het vraagpunt is of de uit Engeland naar Amerika uitgeweken Schotten en Ieren (daar: de Puriteinen) door Campbell terecht worden aangemerkt als sterk beïnvloed door Hollandse opvattingen over politieke tolerantie; ook zou volgens [Douglas] Campbell hun (daar) ingevoerde staatsin- richting sterke verwantschap met de Hollandse vertonen (1-3). Oppositie daartegen in de Pennsylvanian Leaflets van de Universiteit van Pennsylvania. Verwijzing naar Colen- brander (5). Ter sprake komt ook de Engelse politiek t.o.v. Ulster en de Test Act (7). Uit- voerige literatuur verwijzing (10), beschouwingen in wijsgerig en levensbeschouwelijk opzicht en opmerkingen over de onderlinge verhoudingen tussen de kolonisten in de on- derscheidene staten (10-12). Biblicistische opvattingen in formeel en materieel opzicht te- gen de achtergrond van Calvinisme, Lutheranisme en Natuurrecht (Melanchton) en Hu- manistische filosofie (12-13); positie daartegenover van het Puritanisme (14-15). Het Calvinisme heeft het praktische leven trachten te vervormen naar z'n cultuuridealen; het Puritanisme wilde niet alleen dat materiële maar ook het formele biblicisme; 't wil [dat Pu- ritanisme of het Calvinisme?] zijn norm uitsluitend uit de Bijbel nemen. Norm is richting- gevend principe. Bij de Puriteinen was het meer dan norm-'t was model. Daarmee weken ze af van Calvin-In verschillende koloniën van N.Amerika daarvan voorbeelden: New Port: het bewind moest gevoerd worden naar Gods Woord. Evenzo in Rhode Island. Bij de stichting maakt men een covenant. Daaraan zien we dat het geheel religieus was. De hoog- ste magistraat kreeg de titel van Judge (richter) en de staatsvorm was die van de richteren- tijd. Verwijzing naar Beierhaus: Calvins Staatslehre (14). Nog veel ontwikkelder het bibli- cisme in Massachusetts. In october 1636 kreeg John Cotton-predikant het verzoek van het General Court om met enige andere predikanten enige staatsmagistraten te assisteren in [het ontwerpen van] een body of fundamental laws. Dat ging niet zo vlot. Twee redenen daarvoor: gebrek aan voldoende kennis van de aard van het volk; ze dachten dat het eigen- lijk het beste was wetten te maken naarmate de noodzaak bleek; daarom: customs- consuetudiness ; tweede reden: ze hadden de overtuiging dat de wetten die gevraagd wer- den de grenzen van het Charter niet zouden mogen overschrijden. Hoe zich dit proces ver- der heeft ontwikkeld en welke procedures voor het gerecht daarover werden gevoerd ver- meldt het dictaat, onder meer door een vergelijking van wettelijke bepalingen van Massa- chusetts met die van Engeland (15-22). Op pag. 23 e.v. een beschouwing over de uitdruk- king *Dei gratia* in verbinding met het verkrijgen van een ambt met verwijzing onder meer naar het Wormse Concordaat. vgl. cahier nr.10 andere ingang
- 39 Dit cahier bevat excerpt van Robert Fruin, Tien jaren uit de Tachtigjarige Oorlog 1588- 1598; idem van enkele hoofdstukken van S.Muller Fzn., Schetsen uit de Middeleeuwen dl.I en II; idem van R.C.Bakhuizen van den Brink, Vondel met Roskam en Rommelpot; idem (op losse bladen, 1-9) van Elias, Geschiedenis van het Amsterdamsche Regenten pa-

triciaat; idem (op een los blad) van Oppermann, Noord Nederland in de geestelijke geschiedenis der Middeleeuwen.

- 40 Op het voorplat staat: Didactiek van de geschiedenis. De andere ingang van het cahier draagt het opschrift: Didactiek van het Nederlands. Het gaat hier om een college in de cursus 1939-1940, vermoedelijk gegeven door prof. J. Waterink.

Door Geertruida Maria Lengkeek als student gelopen colleges in Nederlands en Geschiedenis aan de Vrije Universiteit te Amsterdam in de jaren 1934 en volgende.

A.A. van Schelven : *De idee van de Vooruitgang.*

I. Schiller: Die Weltgeschichte ist das Weltgericht (1919).

Theodoor Lessing: Die Weltgeschichte ist ein Weltgedicht.

Subjectief element in alle geschiedvorsching, hiermee overbelast. De gesch: Sinngebung des Sinnlosen. Dit subjectivisme niet ingeslagen.

Denkbeelden: de menscheid ontwikkelt zich v. lager naar hooger [onleesbaar grieks woord] kringloop der dingen.

Spengler – aantal kringen parallel aan, onafh. v. elkaar.

Rousseau: profeet v. d. Vooruitgang.

Palissot de Montenay stak met R. den draad (?). De beschouwing v. Vooruitgang voert ons 't verst.

Nuances.

De Fr. en Eng. voorstanders zien 't als een taak. De Duitschers mocht buiten ons, voltrekt het a/d cultuurgangen: spiraal een ander up and downs, Echtsache [?] springprocessie –

Geloof in den Vooruitgang algemeen menscheijk

Spengler – grimmig pessimisme.

Ferdinand Tönnies: Fortschritt und Soziale Entwicklung in de ondergang kiemen voor weer opbloeit.

Na velen duizenden jaren misschien toestand v. voleinding – dood en zalig einde: Euthanasie.

Geen denkbeeld op grond van wetensch. zekerheid maar een postulaat v.h. gemoedsleven zijner aanhangers. 'Geloof' in een Vooruitgang.

II De wetenschap geeft ten aanzien v. vraag 'is er vooruitgang' – negatieve reactie. Zoowel bij onderzoek feitenmateriaal als algemene redeneeringen.

Niet overwegingen van von Wilamowitz – Moellendorff in 'Weltperioden'.

Forum Romanum getuigt dat geloof aan eeuwige vooruitgang waan is'.

Maar ondergang v. beschavingsmilieu zegt niet v. ondergang van beschaving zelf.

Paulus' prediking een bewijs hiervan.

De eenige weg is: men zoekt *norm* en *doel*.

Hegel – mate v. vrijheid. Herder: Gehalte aan humaniteit. Rickert in hoeverre een periode waarden realiseert.

Wij bezien de idee van de Vooruitgang. als een historische . grootheid. De norm? en naar welk doel?

Mehlis: immer weiter niemals Abschluss.

Men trekt zich weinig v. norm en doel aan. Veel over techniek uitgeweid – de menscheid gaat vooruit in Verlichting – onbegrensde natuurbeheersching – door Huthegoniaansch utilitarisme – in zedelijk opzicht. De goede natuur v. den mensch zal zich zonder belemmeringen kunnen openbaren. Door histor. feiten bevestigd? Neen. Georg Mehlis – Dupréel, Ranke, Theodor Lindner.

De industrialisering loopt op v. verdorring v.h. menscheijke in den mensch uit. Geen vermeerdering v.d. harmonie tusschen der menschen behoeften en hun bevrediging.

Op wetenschappelijke gronden rust de idee v.d. V[ooruitgang]. niet. Ook argumenten v. bespiegelende aard. Berdjajew – Ranke: leer v.d. Vooruit maakt de laatste generatie tot een vamp[ier].

Middels eerste generaties ter voortbrengen Vooruitgang, vaak gezien alleen in Westhelft v. Europa en Noord Amerika (blz. 73).

III

Men *moet* van geloof aan menscheijke Vooruitgang spreken. Velen *zien* Vooruitgang maar van dien Vooruitgang is geen actie v.W[etenschappelijke] aard (?). (Simmel).

II Tss Liberalisme en gebruik v. Vooruitgang de Wahlverwandschaft te verklaren.

Uit 17^e – 18^e Eeuw: Deïsme in Eng[eland], Encyclop[edisten] in Fr[ankrijk], Aufklärung in Dui[tsland].

Jules Delvaille ontken: 'Vooruitg[angs] idee reeds in Oudheid' niet geslaagd. Wel *woord* Vooruitgang, niet de *zaak*.

Eerst bij Hobbes (1679), Locke (1704), Leibnitz (1716), Christ. Wolff (1754), Newton. Huygens (?) v. Leeuwenhoek 1723.

Practische activiteit: Iselin (1768), Condorcet (+1794), Turgot (1781).

De idee v.d. Vooruitgang hierom de geschiedtheorie. Lang deze voor onhist[orisch]. gegolden. Is zoo - lette weinig op de werkelijkheid. Gebrek aan piëteit. Was niet (definitie Kant) 'der Ausgang des Menschen aus seiner selbst verschuldeten Unmündigkeit'.

Samengesteld karakter heeft deze beweging. R (?)ationalisme geen zin voor historie. Bij anderen wel. Jean Mabillon (oorkondenleer), Voltaire (Cultgesch), David Hume's History of England', Edw. Gibbon enz. waarover Moritz Ritter.

De idee van de Vooruitgang ontstaan uit deze historische stroming in de nieuwe cultuurbewogen uiteenzettingen van Erich Seebergen . *Verfallsidee. Traditions.*

2 centrale Liniën in dem Verständnis der Kirchengeschicht[liche] Verfallsidee: Gesch. der kerk[elijke] val uit idealen toestand begonnen, met dood apostelen of Constantijn den Groote 6^e eeuw. Traditionsidee. Kerk heeft de waarheid ongerept bewaard.

Van Schelven kan ze niet aannemen. Kerkhistorici 't eerst idee van Vooruitgang? of van profane historici bijzondere belangstelling voor kerkhistorie? Voltaire zeker niet. Daar: natuurwetenschappelijk. En Engelschen.

IV

Andere opvattingen beter vóór 1876. Nietzsche's begrip Vooruitgang: 'flausenhafte Begriffe' waarin hij zag de geschiedenis worden een verkapte *Theodicee* [*rechtvaardiging van God, ondanks het kwade dat er in de wereld is*]. 't Streven om de volmaaktheid Gods te handhaven in de wereld heeft beslissende rol gespeeld. Nl. bij *Deïsme* en *Aufklärung*.

Leibnitz voorbereider van de leer der Vooruitgang. Essais de theodicee de Dieu: Veel ellende en slechts op de wereld maar alles verdwijnt in het niet bij 't goede [en treedt] de harmonie van het universum des te schooner door aan het licht.

In 18^e idee v[an] V[ooruitgang] algemeen. ingaan door Vrijmetselarij en orde van Illuministen. Merkwaardig ook de Franse revolutie en van Napoleon.terreur enz. overleefd. (nl. ellende). Voor regeringen en arist. Kringen aantrekkelijkheid ver[oren] (?)

Splitsing: 2 nuances: Angels. landen: burgerlijke liberale tak ervan: Fr. proletar. Soc. Dem. Ontw met positivisme en materialisme, sterke verwachting, ideaal staat. Duitsland: Marx en Engels.

Begunstigd: Duits *Idealisme* (Hegel) en biologische evolutieleer.

De idee v. V. leek wetenschappelijk legitimatie te krijgen (wijsgerig en natuurwetenschappelijk) ! – Practisch begrippen, ontwikkeling en vooruitgang identiek aangezien. Ten onrechte. Ontwikkeling is beweging in 't zelfde vak. Vooruitgang klimt van laag naar hoog.

De idee van *ontwikkeling*. speelde al eerder rol. Eerst zonder wetenschappelijk gehalte onbewust gehanteerd. Later Idealisme gebruikt – weer later afstammingsleer v. Darwin. Evolutie leek onweersprekelijke waarheid (Boehmer) 'Moderne Apokalyptik' in de evolutie in vollständiger Auflösung begriffen.

19^e Eeuwse evolutieleer onttrond.

1894 Ratzel 'Völkerkunde' evolutieleer: onhoudbaar. Ook bij biologie. Volkenkunde en Godsdienstwetenschap. Historici meestal niet bij Darwin en Hegel aangesloten.

V

(alleen Baur. dogmenhistoricus) niet Heinrich Las, von Balen wel *histor. getinte* wetensch. evolutieleer aanvaard. Theol sociol. Gesch..

Thans niet meer. Th. Lessing: Darwin en Hegel: Köpfeverwüster der 19^e Eeuw.

Hegel bij Christendom aanhang: 'gesch. in staat om providentiele plan Gods in de ontw. der menschheid bloot te leggen. Tegenwoordig naar anderen kant: met het meer op allerlei stroomingen dan op een rechtlijnig continuum.

Ranke: aannemen V[ooruitgang] een verticale bet. v. elke periode naast de horiz. die deze heeft. Verklaringsprincipe v.

Augustinus. Weinig verandering inzake idee v.d. Vooruitgang. Wel wijziging. Meer twijfel aan vooruitgang. geen verdwijning!

Chantepie de la Saussaye onderscheidt: evolutiegeloof en – leer. evolutiegeloof niet uitsluitend en niet rechtstreeks uit evolutieleer ontsproten.

Tonnies, Muller – Lyer: Der Sinn des Lebens 1919.en een American the human race is susceptible of improving to a higher state of excellence than the world has yet known.

III

Christendom Vooruitgang naar rijk v. eeuwigen vrede en paradijsgeluk met steeds [gedaan] gedachtenbouw omtrent de metaphysica 'Metagesch'. [Die] gaat in één voorstelling niet op : Daniel 4 wereldrijken (Dan. 7 : 2 v.v.)

Later de gedachte dat Rom. rijk van den keizer te Bijz. op Karel de Groote overgegaan zou blijven voortleven onjuist gebleken.

Theol. Jan (Wittenberg) 1712. boete ... theorie laatste snik. Nu combinatie v. Paulus' brieven en Openbaring v. Joh. karakteristiek voor de Chr. Gesch. Philosophie.

Rede op de Areopagus het geslacht der menschen uit eenen bloede, en op weg naar een dag enz. (Hand. Apost. 17 : 24 – 31).

Rocholl 'Der S[ch]lusz der Geschichte, der eine Tag en Jesaja 11. Overeenkomst tss christ. opvatting voor zin der gesch. en idee v.V. Opvallend verschil: opt ... bodem: Leibnitz: tout est bien.

August. evenmin chr. Geschphilosophie weet of leven beter: 'vita mortalis' of 'mors vitalis'. Geluksrijk gedacht alleen in den weg van palingenesie (Ephese 1 : 10) en (grieks woord anankeya ?).

Bij vooruitgangsidee gaat ontwikk in geloven (?) naar boven. Wet van zaaigraan: sterft om vrucht te dragen. De gang der gebeurten[issen?] meer explicato potentialiteits in Gods plan. De vooruitgangsidee spreekt meer v. evolutie.

Opvatting: das eine Blut der eine Tag dem einem Mann'.

Chr. Opvatting (Rochol). Herodotus, Thucidides, Polybius, Trogus, Pompejus in Oudheid nooit uitgekomen boven de beschrijving der gesch. v. volk idee v. kringloop der dingen noch begrip menschheid, noch ontwikkeling bestond voor haar.

Verhouding tss. de genoemde 2 geestesverschijnselen: 2 kanten : een zuivere historische en sociologische: zuiver motor. tewerkgaand, hetzij in de idee v.V. hetzij de christelijke gesch. beschou. afhankelijk geweest ... partner? En sociolog:of het feit dat de menschheid deze 2 onderscheiden voorstell. van den gang der gesch. gevormd heeft als onbegrijpelijk moet worden aanvaard of met behulp v. andere gegevens transparant te maken.

Afhankelijkheid is er geweest tss de 2. Artikel v Martin de motieven en tendenzen van Voltaire's geschie. beschrijving met werk v. Bossuet vergeleken. Voltaire wil niets weten van l'aigle de meaux dat de providentia dei het historisch proces beheerscht.

Hij poneerde toen de invloed der menschel. ratio en de toename daarvan. Dus 'Umberechnung (?) Bossuets': de grote strijd w. (?) verstand tegen onverstand is de zin en inhoud der wereld-geschiedenis

Anderzijds is 't juist Voltaire, ten opzichte van wien hier zulke afh(ankelijkheid ?). der vooruitgangsidee v.d. Chr geschphilosophie blijkt.

Heeft die afhankelijkheid aan één kant nl. aan dien v.d. idee van den v(ooruitgang) alleén bestaan (?) of was ze wederkeerig of wisselwerking. Zou niet vreemd zijn. Algemeen chr. levensbeschouwing eerst tot volle bewustheid v. overtuigingen wanneer een ander denkbeeld er haar toe noodzaakt er dieper over na te denken.

4 wereldrijken theorie taai leven. Tot de 18e eeuw toe.

In Renaissance harde slagen van Bodin en 17^e eeuw v. Chr. Lehman, de leer der translatio imperii ingezakt, doodsteek bij de Verlichting.

Paulus' geschiedopvatting invloed ondergaan v. histograph. idealen v. Voltaire.

Dit wat zuiver de histor. kant vd. zaak betreft. Uit sociologisch gezichtspunt heeft het geloof aan dien vooruitgang het nu bij 't rechte eind. Een strijd v eeuwen hierover.

Elk oordeel in deze is zoo goed als individueel... We komen er niet verder mee.

Friedrich Paulsen: Freilich wir träumen alle einmal den Traum von einem Lande, in dem es keine Arbeit und keide Unruhe, keine Uebel und kein Böses gibt den Sehlichen Traum von Paradies'. Hier ligt wrsch de sleutel. In menschenlijken ziel millennium idee, naar geluksperiode.

Fritz Gerlich: der Kommunismus als Lehre vom tausendjährigen Reich (1920) illustre[rend]. voorbeeld van een uiting v. Communnist Weitling. (Karl Marx voorganger).

Einen neuen Messias sehe ich mit dem Schwerte kommen, um die Lehren des ersteren zu verwirklichen..

Er wird durch seinen Mut an die Spitze der revolutionären Armee gestellt werden, wird mit ihr der morschen Bau der alten gesellschaftlichen Ordnung zertrümmern, die Tränenquellen in das Meer der Vergessenheit leiten und die Erde in ein Paradies verwandeln (S. 18, 19).

Wat Bernheim en Kampers omtrent de verwachting door de M.E. een Messiaskeiser der Endzeit hebben aan 't licht gebracht (vervuld in Frederik II dacht men, later Fr. Barbarossa) parallel.

Ook idee.ën v. Jan van Leiden.

Quintomonarchisten onder Cromwell en Rosenkruisers v. Jacob Böhme. Deze millennium idee ook in idee v. V. Lessing: Erziehung des Menschen Geschlechts gaf Kant aanleiding om hem een filosofisch chiliast te noemen.

Merkwaardige overeenkomst tussch Chr. geschichtsphilosophie en geloof a/d Vooruitgang. Berdjadew (en v. Sch.) vooruitgangsgeloof evenals: Weltwiedergeburtsidee (Burdach en Borinski) is uit de goddelijke Openbaring voortgekomen en heeft zelfden wortel als geschiedphilosophie. Het is de Christelijke toekomstgedachte gehumaniseerd. Groote betekenis heeft het chr. geloof in de geschiedenis der uitingen v. den menschelijken logos.

Dr. J. Woltjer (1891)

De Wetenschap van den logos.

Vraag welken invloed Calvinistische beginselen kunnen hebben op de methode der philologie Zonder beginselen is wetenschap onmogelijk.

Woltjer tracht te schetsen *wat naar geref. beginselen de aard en de taak der philologische wetenschap moet zijn. Wat is philologie?*

Niet makkelijk verklaarbaar. Men moet zich rekenschap geven van wat philologie *is* en *wil* als wetenschap.

Uit haar doel moet zich haar methode ontwikkelen. Afleiding en taalgebruik raadplegen aanbevelenswaardig. Woord is zeer oud, maar betekenis verandert.

Philologie begint eigenlijk met (Homerus) Theagenes 6^e Eeuw v. Chr.; de Sophisten 5^e Eeuw leer over rhetorica, en de grammatica; Aristoteles in 4^e Eeuw, werken over rhetorica, grammatica, dichtkunst en literatuurgeschiedenis, verder, tot een bepaald studievak maakten haar eerst de alex (?) bibliothecaristen. Geen wetenschap niet (?) in ME, 16^e en 17^e Eeuw, wel philologen *geen* philologie.

Renaissance. Taal, oudheden en geschiedenis beoefend. In Nederland bloeiden deze studieën, zelfstandig bestaan als wetenschap had de philologie niet. Ze was overladen met allerlei antiquarische geleerdheid zonder samenhang of systeem. Vooral *Lat.* letteren meer dan hermeneutiek was 't de critiek. Eerst eind 18^e Eeuw verschijnt een *Encyclopedie der Philologie*, die tracht haar als een zelfstandige wetenschap en een organisch geheel te omschrijven. *Fr. August Wolf*, schepper der philologie als wetenschap. Philologie voor Wolf niets anders dan kennis der klassieke Oudheid. Hij onderscheidt 3 grondwetenschappen:

de grammatica, de hermeneutiek en de critiek. Formeele aard. Daarop volgen als de materiele disciplinæ: de oude geographie, politieke geschiedenis, antiquiteiten, de mythologie, litgesch, geschiedenis der sprekende kunsten en w[etenschappelijke] (?) geschiedenis der oude kunstwerken, met de numismatiek en epigraphiek en geschiedenis der filosofie. Wolfs' roem overdreven ook na hem opgevat als wetenschap der Oudheid, een ander als *litterae humaniores*; of als wetenschap der taal, of als polyhistorie; geleerdheid van allerlei aard, geen wetenschap. Eerst August Böckh (20^e Eeuw) bracht systeem en verschillende vakken, die tot de philologie behooren. Encyclopaedie en Methodologie der philologische Wissenschaften na zijn dood uitgegeven.

Böckh stelt vast: de *Philologie of de Geschiedenis is: Erkenntnis des Erkannten*, het wederkennen van wat eens gekend is. Verdeeling: a) formeel: hermeneutiek, die haar voorwerp op zichzelf tracht te verstaan en kritisch onderzocht de verhouding van dat voorwerp tot anderen; b) materieel I: *algemeene wetenschap der Oudheid* (over karakter van de Grieksche en Romeinsche Oudheid en haar beteekenis in wereldgeschiedenis) II bijzondere wetenschap der Oudheid over godsdienst en kunst en over de wetenschap van Gri[eken] en Rom[einen].

B zegt: de philologie der klassieke Oudheid is een natuurlijke afdeling van de philologie in 't algemeen; daarnaast: Aegyptische, Semietische, Romeinsche en Germaansche en Slovische philologie. B's invloed groot. Thans: Grundzin (?) der Romeinsche philologie van Gröber *Encycl. Und Methodol. Der Romeinsche Phill* van G. Körting en *Grundriss der Germaansche Philologie* van Paul. In hoofdzaak 't zelfde systeem. Zijn systeem volgt uit zijn *definitie*. Zijn *definitie* bevredigt Woltjer niet.

1^e niet alles wat gekend is kan voorwerp der Philologie zijn, maar alleen dat gekende wat tot uiting of openbaring is gekomen en aan nageslacht is overgeleverd. Böckh zelf zegt: philologie heeft een *overlevering tot voorwerp*.

2^e philologie is meer dan een *kennen* van wat 1x gekend is. 't Hangt nauw samen met het wezen van onzen geest als een *individu*, niet een som van *atomen*. De kennis van wat door een ander gekend is blijft in den geest niet als afzonderlijke factor bestaan, maar wordt met den inhoud der kennis, die reeds voorhanden was, een nieuw geheel, niet gelijk aan de som van 2 of meer *termen* of een product van 2 of meer elementen in de chemie, tot een nieuw lichaam met andere eigenschappen dan die der samenstellende elementen. (B. heeft Staatshaushaltung der Athener beschreven)

De philoloog ontdekt bij de interpretatie der schrijvers dikwijls gedachten en ideeën die in ziel van schrijver niet tot klare bewustheid gekomen toch zeker (?) voorhands blijken te zijn. In

definitie van B. ontbreekt de aanwijzing van de verhouding dezer wetenschap tot de overige wetenschap. Das *Erkannte* behoort niet tot dezelfde verdeling van de objecten der wetenschap. Het ligt op ander niveau.

Nu: verhouding der philologie: de geschiedenis en tot de wijsbegeerte. B. identificeert philologie en geschiedenis. Onjuist..Overeenkomst zoo groot dat juiste onderscheid niet in 't oog springt. Kenmerk der philologie is: voorwerp ligt in de overlevering. Ook *geschiedenis*, de hermeneuthiek en critiek voor beiden onmisbaar. (Bernheim fungeert even vaak als philoloog als omgekeerd). Toch wil historicus Bernheim ze scheiden: gesch: wetenschap van de ontwikkelingen der menschen in hun werkzaamheid als sociale wezens niet juist.

Othokar (?) Lorenz. Nader 'in plaats van ... sociale stelt bij de staatliche-gesellschaftliche Zustände. Terwijl de ... historici trachten hun wetenschap naast de philologische te plaatsen beschouwen Gröber en Paul de geschiedenis als *onderdeel* der philologie. Hij geeft aan de geschiedenis als aan de Kulturgechiedenis in zijn werk een plaats. Zij die philologie omschrijven als litterae humaniorae (1815 bij Kon. Besl.) nemen geschiedenis als een onderdeel der philologie. 1876 wet op Hoger Onderwijs geen verandering. Deze wet stelt naast de philologie de bespiegelende wijsbegeerte en wilden dus niet als onderdeel der letteren.

Naar Plato is een scheiding niet. Hij noemt filosoof en philoloog in een adem als één geheel a.h.w. en ook [griekse zin] .

Na Plato in praktijk philologie en filosofie nauw verbonden (Seneca, Joh à ... Gesner verbindt in zijn encyclopedie de philologie, de geschiedenis en de filosofie.

Böekh (?) kon natuurlijk, door philologie ... als (?) Erkennen des Schamnten, haar van filosofie niet scheiden. Hij zegt dat zij de algemene logica onderstelde maar een bijzondere zelfstandige vertakking van deze is.

Studie der philologie zonder logica en psychologie niet mogelijk (Groeber, Paul) en ... halling. Afleiding en gebruik van 't woord *philologie*.

In andere samenstellingen op ... logica laatste deel van 't compos het *regeerende* (astrologie, theologie: de wetenschap van God enz.) de philologie echter is *laatste* deel het *geregeerde*, de liefde tot den Logos, evenals de filosofie, terwijl dus in andere namen de logos is *subject*, hier logos *object* de logos (evenals *rede*) betekent: *woord* en *oordeel*, gedachte.

In philologie betekent het: woord in ruimste (?) zin. En niet *los* van bet. Gedachte, oordeel, rede. 2 zijden van één wezen: het woord de buitenzijde, de gedachte de binnenzijde de logos als woord is de uiting van den logos als het zelfbewust, redelijk denkend wezen. Ook de historie van begrip logos uitgegaan. De oudste Griekse geschiedschrijvers worden door Thucydides logographen genoemd. Herodotus: ... geschiedschrijver. Dan bet: *waarachtig verhaal van iets* (logos: gesch. verhaal).

Begrip logos ook in filosofie een grondbegrip: Plato: philosophos en philologos: synoniemen. De minnaar van de wijsheid is de winnaar van de rede, door welken alleen die wijsheid verkregen wordt.

De logica (afkomstig van logos) bij Socrates geboren. ... ermpo ... bij Stoicynen (nog niet bij Aristoteles, de vader der logica). Etym. Is het woord logos als uiting der gedachte, het voorweerp der philologie, datzelfde begrip in de ontwikkeling der historiographie en filosofie eerste plaats, en 't blijkt uitgangspunt dier w.w.

Historisch zijn ze opgegroeid uit 1 wortel. Einddoel van alle studie der letterkundige voortbrengselen is gelegen in den geest der logos, waarvan zij vruchten zijn.

Wolf: 'einddoel der philologie is de natie te leren kennen van welke de wer4ken (die de philologie bestudeert afkomstig zijn).

De philoloog vat de lijnen der ontwikkeling van iedere bijzondere wetenschap alle in één bundel samen en legt ze van 1 middelpunt, den geest des volks uit'.

Ook van de geschiedenis in engeren zin is laatste doel de kennis van en logos, deze alleen is 't algemeene het typische menselijke, dat in all gebeurtenissen steeds wisselend, maar toch ook steeds gelijk terugkeert.

Woltjer zou met Max Müller 't woord logos in onze filosofische en historische phraseologie weer ingevoerd willen zien. *Philosophisch* moeilijk te definiëren. Zooveel hoofden zooveel zinnen. De wijsheid bezit boven 't *weten* een zedelijke en practische factor ook naar de mening van Joden en Grieken en ... naar taalgebruik ...

Het begrip wijsheid in dezen zin echter aan de nieuwere philisophie geheel vreemd geworden. Sedert Cartesius in hoofdzaak theorie der kennis ... behandelt onder naam van logica een geheele filosofie.

Consequent. Daarmee is de filosofie tot een leer van den logos herleid. Müller en Runse meenen zelfs dat deze logos het voorwerp is der filosofie.

Nauw verband tussen philologie en filosofie of liever de psychologie. 1^e beschouwt: 't werk; den 2^e den werkmeester. Maar 't een niet zonder 't andere. In lit. en kunstgeschiedenis is de biographie zeer essentieel deel van werk en ... lijkomstigs. Degelijke philologische

kennis niet denkbaar zonder grondige psychologie studie. Uit 't werk kan men besluiten tot den werkmeester dus uit de werken van den logos, tot den logos zelf. Dus philologie is inderdaad *logologie*: de wetenschap van den logos. Wetenschap neemt philologie in ruimeren zin met inbegrip van historie en filosofie en in engeren zin als afzonderlijke discipline naast de 2 genoemden. De philologie in den engeren zin en gewonen zin heeft tot voorwerp in 1^e plaats de taal zelf als uiting van den logos en in 2^e plaats de werken van in de taal door 't fr schrift overgeleverd.

De *historie* heeft tot object de overlevering in de taal van handelingen en feiten en in 't bijzonder dan, welke de openbaring zijn van den logos in het maatschappelijke en politie leven. De *philosophie* heeft tot object den logos zelf als gelijkenis van den Logos, die in al't geschapene zich heeft geopenbaard. Daar de menselijke een *deel* van de ziel is, en de ziel woont in 't lichaam en 't lichaam is deel van de kosmos, is 't natuurlijk dat deze w.w. van den logos hun grensgebied hebben, waar ze in aanraking komen en gemeenschap hebben met andere voorwerpen van het weten .

De philologie heeft eigen afgebakend terrein, ook tegenover theologie en rechter ... wetenschappen met philologie onder geesteswetenschappen te rangschikken en te stellen tegenover natuurwetenschappen. God en 't recht bestaan buiten den menselijken logos evenals de *natuur*. Dat God en Recht geestelijk zijn geen grond om ze geesteswetenschappen te noemen en te coördineren met de philologie de wetenschap van den menselijken geest.

De philologie dus ook tegenover theologie en rechtswetenschap eigen terrein, wel op dit terrein verdeling tot één doel. Dit doel in 1e plaats de grond van hare indeling. Wie aan 't gebouw der wetenschap wil meewerken moet kennis dragen van 't geheele ontwerp afz zijn taak laten aanwijzen door hen, die 't geheel bestek kennen.

Wat is voor het Calvinistische of Gereformeerde beginsel de menselijke logos of hoe is hij het voorwerp der w. ... kennis Gods 't einddoel, 't Woord Gods. De mensch is van Gods geslacht, waardoor de mensch boven 't dier uitmunt (?) De mensch verrijkt met : rede, verstand, wijsheid en oordeel. Deze gaven vatten wij samen onder den naam logos.

Ook volgens Calvijn in Institutie. Het leven der ziel zoover het niet het licht der kennis en des verstands is samengevoegd is de logos en deze logos toont ons 't beeld Gods.

Toelichting: de logos is *niet* de ziel. Ziel is 't geheele onstoffelijke wezen van den mens, geest is het hogere, drijvende ... in de ziel, dus de ziel min het lagere gevoel en de zinnelijke gewaarwording. In den geest ondersch. Calvijn 't verstand en wil. Verstand is 't heerschende deel. Verschil rede en verstand niet helder. De nauwkeurig onderscheidende kennis van de ziel en haar vermogens is 't werk der filosoof (?) zegt hij.

Tegenwoordig is de algemene psych. indeeling in drie-ën: *kennen, gevoelen en willen*. Calvijn alleen: kennen en willen evenals Geref. psychologen. De logos is het denken maar sluit de voorafgaande functies in.

De wil echter is *niet* onafhankelijk van het kenvermogen, maar *integendeel* in zijn laagste functie, het *besluit*, van het kenvermogen *afh.*: Het ik kent een tengevolge van dat kennen wil het. Evenzoo ligt geenszins buiten den logos het hogere gevoel, de verbeelding enz. of-schoon ze soms tegenover denken gesteld worden. De ziel is 1 en ondeelbaar. Al onze waarnemingen zijn gebonden aan de begrippen van ruimte en tijd en daarom nemen we verrichtingen van de ziel waar, die we naar haar karakter gegroepeerd ons voorstellen als in verschillende deelen der ziel aanwezig.

Zoo nu is ook de *logos geenszins een deel der ziel, maar de ziel zelf als denkend en redelijk willend wezen*.

Deze logos in den mensch was voor hem een orgaan, waarmee hij het Schepsel zoowel als den Schepper op zekere en juiste wijze kon kennen en dat rechtstreeks.

Deze kennis zoo altijd gebleven zijn de beperkte kennis van een *schepsel*, zou ... zijn

de w.v. den Schepper. In den logos van den mensch spiegelde in creatuurlijke mate, zich zuiver af de *Logos*, het Woord (1 Joh. 1). De logos alleen kent den *Logos*. Geen vb voor den val (Gen. 2: 19, 20): Adam geeft naam aan alle levende ziel. De Schepper verlustigt Zich in Zijn werk. Adam moet zijn proefstuk leveren; de logos moet in hem werken naar de gelijkenis v. d. Logos zijns scheppers. God zelf noemde dag en nacht enz. Adam moet de dieren benoemen. Uit: 'maar voor den mensch vond hij geen hulpe, die als tegen hem over ware' blijkt dat Adam de dieren waarnam en terstond hierdoor kende naar hun aard.

De mensch stond elk oogenblik in volle waarheid. God en z. zelve en de natuur kende hij met een voor het schepsel volkomen adaequate kennis. De gemeenschap tss hem en Zijn Schepper was ongestoord. De mensch is echter gevallen. Het beeld Gods is verloren, hoewel niet vernietigd. Verduisterd in het verstand, vervreemd zijnde van het leven Gods, noemt de H.S. den mensch na den val (Joh. 3 : 19 'duisternis liever dan het licht) Calvijn: in des menschen verkeerde en verbasterde natuur lichten nog enige vonkskens, die bewijzen dat hij een redelijk wezen is en van de domme beesten verschilt enz.

De logos eertijds terstond de waarheid kennende, zocht ook nu nog de waarheid. Zo leidt de kennis van de ruïne nog op tot een voorstelling van het gebouw, maar ook omgekeerd. Waarin echter bestaat de innerlijke oorzaak van het verval der heerlijke gaven die de logos vormen? In den afval van God. Het vermogen, was *bezitting* geen eigendom van den mensch en de werking van het vermogen werd hem voortdurend gegund, verleend door zijn Schepper. Hij stond in harmonische gemeenschap met zijn God en ontving uit diens heilig wezen onophoudelijk leven en licht. Door invloed van buiten wordt eerst twijfel dan afval van God verwekt en nu volgt de scheiding van God in 't bewustzijn der menschen: de *geestelijke* dood. De menselijke logos leeft (met de dood van 't menselijk geslacht, want zonder logos geen mens), voortaan niet meer in rechtstreeksche gemeenschap met den Schepper door zinnen Logos.

Gods genade draagt nog zijn maaksel. God schenkt door zijn Logos nog zooveel licht aan de menselijke logos dat er een besef is naar Gods bestaan, de mensch zoekt de waarheid, heeft gevoel voor wat schoon en heerlijk is.

Ook zoo echter is de logos niet een eigendom van den mensch, maar de logo wordt voortdurend in hem onderhouden door Hem, in wien wij leven. Deze logos is een algemeene genade-gift Gods; daarnaast schenkt Hij bijzondere gaven aan wie Hij wil. 'Indien ons de Heere heeft willen helpen in de natuurkunde, wiskunde enz. door den arbeid en dienst der ongelovigen, zoo laat ons dien arbeid gebruiken, opdat wij niet, indien wij Gods gaven in deze mannen aangeboden, niet achten, gestraft worden zooals onze machteloosheid verdient' zegt Calvijn. De logos van den gevallen mensch gaat echter niet uitsluitend op in het onderzoek der natuurlijke dingen. Ook nu nog ligt het in den aard van den logos uit te gaan naar de gemeenschap met God. Calvijn: 'Hoe meer iemand derhalve werkt om tot God te naderen, zooveel te meer redelijkheid en verstand betoont hij te hebben in zich zelve'.

Augustinus: Wat heeft men zoo een hoog vermoeden van de macht der natuur. Zij is gewond, geschonden, geteisterd, verdorven. Zij heeft noodig een ware bekentenis van schuld en niet een onwaar pleidooi om zich van alle schuld vrij te pleiten. En Calvijn vat zijn beschouwing samen: 'Ik eisch niet dat de mensch van zijn nietigheid niet overtuigd zijnde, van zelf ... en dat hij zijn gemoed afwende van zijn vermogen, indien hij het heeft opdat hij tot ware nederigheid moge gebracht worden, maar dat hij de ziekte van eigenliefde en twistgierigheid afgelegd hebbende, zichzelf in den waren spiegel van de Schriftuur recht leere kennen. 'Het beeld Gods door den afval van God, wordt door 't geloof in Christus hersteld. In Christus wordt in de zinnen ook de logos hersteld. In Hem zijn zij rijk in alle rede en kennis.

De diepte van het Woord Gods is hun ontsloten. In dat licht zien zij het licht en dat schijnt over de werken Gods en ook over hun eigen wezen. Maar dit nieuwe leven en licht bestaat in *beginsel*, niet in uitwerking. Zij verstaan: het begin of den oorsprong en het einde of het doel van al wat is. Zij kennen den eeuwig Logos. Dit is hun voorrecht dat zij van alles den laatsten grond kennen. Zij weten dat al kennen zij hier slechts ten deele. Zij zelve eenmaal zullen zien van aangezicht tot aangezicht en dan hun God kennen gelijk zij zelve nu door Hem gekend zijn. Hiermee is de betekenis van den logos, naar 't gevoelen der Gereformeerden aangeduid.

Deze opvatting van den logos, 't voorwerp der philologie, kan niet zonder invloed zijn op de toepassing en de methode dezer wetenschap. Bockh zegt wel dat de wetenschap en de positieve godsdienst op een verschillend veld staan. Zij heeft haar wezen in zich, de philoloog kan een Christen zijn en omgekeerd een Christen een philoloog, maar beiden zijn, ieder van die 2 voor zich'. Gaat niet op, omdat de mensch geen 2 zielen heeft, geen 2erlei logos. Boeck ... de kwestie niet onder de juiste vorm voorgesteld. Zijn leerling Lutherbeck schreef een boekje over de noodzakelijkheid eener wedergeboorte der philologie. De diepte van het Christelijk standpunt vatte hij niet. Hij was onbekend met onderscheid in algemeene en bijzondere genade. Hij scheidt de algemeene genade scherp van de bijzondere. Niet een enkele straal van de openbaring Gods dringt door, maar alle gaven van kennis en wijsheid, ook bij de ongelovigen zijn stralen van goddelijk licht.

Onderscheid dus tussen Lutherbeck en de Gereformeerde getuige Calvijn zegt bv. dat de heidensche schrijvers ons soms vermanen dat de geest des menschen, hoezeer ook van zijn rechten staat afgefallen en verdorven nochtans ook nog met uitnemende gaven Gods bekleed is.

Wij zullen de schriften der ouden over de rechtsgeleerdheid enz. niet kunnen lezen dan met een zeer groote bewondering. Zullen wij nu iets prijzenswaardig of voortreffelijk achten, waarvan wij God niet als den bewerker en oorsprong erkennen? Schaamrood zouden wij moeten worden wegens zoo groot een ondankbaarheid, waartoe de heidensche dichters niet zijn vervallen, want zij hebben beleden dat de philosophie, en de wetten en alle nuttige wetenschap vonden waren van de goden'.

Hoe staat nu Boeck en andere tegenover de waarheid, zooals die is naar Gods Woord? 'De filosofoph' zegt B. 'staat voor mij boven 't Christendom hoe hoog ik het ook acht. De antie-

ke en Christelijke beschaving zijn 2 polen. Het hoogste ligt in hun indifferentie, die voor de toekomst bewaard blijft of wat 't zelfde is, in de wedergeboorte van 't Christendom door verbinding met en oplossing in het zuiver menselijke'. Heeft B. 't Christendom gekend? Waar vindt hij hooger beschouwing van het menselijke in Gods Woord? Welken invloed heeft onze beschouwing van de logos op de beoefening der philologie? Bij deze beschouwing van den logos op de beoefening der philologie?

Bij deze beschouwing is *alleen een steekhoudend encyclop. inzicht in 't organisch verband van de onderdeelen der philologie mogelijk. Immers alleen, wanneer de menselijke logos niet als op zich zelf staande het voorwerp onzer wetenschap is, maar als beeld en gelijkenis van den eeuwigen Logos, door welken alle dingen in hun onderling verband staan, dan eerst kunnen de Gram, de lingensteek, de lit. en gesch. en de philos. Onder 1 gezichtspunt worden samengevat.*

Nee, men echterden menselijken logos op zichzelf, dan blijft zoowel zijn oorsprong alsook de oorzaak, waardoor hij grond en samenhang vindt in den kosmos en in 't menschenleven, in het duister.

In de 2^e plaats merkt Woltjer op, dat alleen op deze wijze de philologie (in ruimsten zin dus met inbegrip filosofie) geen gevaar loopt van de theologie te verdringen en haar terrein in te nemen, daar zij alleen het beeld en de gelijkenis van den eeuwigen Logos niet dezen zelf tot voorwerp harer beschouwing heeft.

Wat nu de uitwerking betreft is niet de scholastieke of Luth. maar bepaald de Calvin. beschouwing van den logos, die het object der philologie leert waardeeren en een organisch verband van haar met de theologie en de overigen wetenschappen mogelijk maakt.

Onderdeelen der philologie: ons standpunt leidt tot andere beschouwing van den geest der **Oudheid**. Is het te doen om rechte kennis van God ga dan naar Jeruzalem. Vraagt ge om natuurlijke gaven, naar schoonheid en taal, kunst en wetenschap, ga dan naar Athene. God geeft vaak aan ongelovigen schooner gaven dan aan zijn kinderen. Lees H.S. Gen. 4 : 21, 22, Hand 7 : 22 enz. De wijsheid der heidenen wordt gebuikt om het huis des Heeren te bouwen. In de 2^e plaats wijdt Woltjer een kort woord aan de beschouwing der taal van het standpunt der Calvinistische beginselen.

We kunnen ons uitgangspunt niet nemen in de thans gesproken talen. In de taal is een mysterie analoog aan de eeuwige generatie van den Logos uit den Vader. In de taal als noodwendig instrument voor 't bewuste denken openbaart zich bovenal 't beeld Gods. De logos is verduisterd, de taal verminkt. Afstand tot de reine oorspronkelijke taal en de nu bestaande talen. Het oorspronkelijke verband tss. de gedachte en 't woord is voor ons veelszins verloren gegaan. Feitelijk bestaat de eenheid en 't rechtstreeksche verband tss denken en spreken niet meer, toch gaan we 't veiligst zoo wij deze nu ideale eenheid vasthouden en de afwijkingen als gevolgen der zonde beschouwend trachten te verklaren. Al is 't verstand verduisterd, 't is toch verstand gebleven; ook de taal is taal gebleven en samen zijn zij onze logos. Daarom is de grammatica als wetenschap mogelijk, al komt ze niet tot haar ideaal, het beschrijven van taalwetten zonder uitzonderingen.

3e Onze beschouwing van den logos brengt wijziging in den grondslag der *hermeneutiek*. Ons wezen als mensch zijn we één en lotgemeen. De gaven echter zijn verschillend, ook de bijzondere werkingen van den Logos is op de individuen onderscheiden. Deze eenheid maakt het verstaan mogelijk, terwijl de taak van den hermeneut daarin bestaat het ongelijke, het vreemde door analoge en omschrijvingen uit de gewone sfeer nader te brengen. Ook verduistering van verstand. Vaak slechts een flauwe herinnering uit een heerlijk verleden, dan een duidelijk en helder besef.

In de 6^e Eeuw wijsgeeren, Pythagoras, Heraclitus, Aeschylus en Pindarus, theosophische naturen bijna, met schemerend halfdonker der gedachten wijzend op Oostersche, Israelitische invloeden. De leer van den logos waarschijnlijk door Heraclitus 't eerst in de Grieksche (?) filosofie ingevoerd. We behoeven daarom nog niet met Clemens Alexandrinus en andere kerkvaders aan te nemen dat de Grieksche wijsgeeren alle stellingen die met 't Oude Testament overeenstemmen, aan de Hebreëen hebben ontleend.

Echter 't beweren van Clemens niet geheel ongegrond wat *literatuurgeschiedenis* betreft.

Onze beschouwing van den logos doet ons erkennen een volksgeest, een bepaald volkstype, door gemeenschappelijke afstamming, leven onder gelijke omstandigheden verkregen. Een type, vooral in geestelijke, religieuze opvattingen zich kenmerkend. Wij wijken hierin af: ook deze volksgeest is *het gevolg van de ordinantiën Gods*, die de bepalingen van de woning der volkeren bescheiden heeft. Aan de eene zijde trachten we de geest des volks in de literatuur naar zijn natuurlijke voorwaarden te verstaan, aan de andere kant brengen we dezen volksgeest en zijn werkingen in verband met de leidingen Gods zichtbaar ook in 't geestesleven der volkeren, waardoor Hij Zijnen raad volbrengt.

Bij 't leven van dichters als Plato enz. zullen we treuren om 't geen ontbreekt, maar ook ons verblijden in de tinteling van hooger licht, waar 't hier en daar doorbreekt.

De waardeering der dingen is altijd van invloed op de richting waarin het wetenschappelijk onderzoek zich uitstrekt. Hiermede is alleen dit beslist, dat de invloed van de Gereformeerde beginselen wel degelijk merkbaar is op 't gebied der philologie. Niet in onzen logos echter is de bron der waarheid maar in dien eeuwigen Logos, het licht dat nu schijnt in de duisternis, dien we eenmaal zullen aanschouwen gelijk Hij is, in zijn volle heerlijkheid.

Woltjer

't Woord, zijn oorsprong en uitlegging

De opvatting van spraak en taal door de w[etenschappelijke] onderzoekers der laatste 50 jaar veranderd. Tegenwoordig meer opvattingen overeen met 't wezen der taal als hoorbare en zichtbare openbaring van 't geestelijk leven. De grammatica ontstond bij de Grieken, toen 't geschreven woord van vroeger eeuwen begon te verouderen, niet meer als de levende taal werd verstaan. 1^e plaats 't geschreven, zichtbare woord tot voorwerp en dan pas 't gesproken en gehoorde woord.

Eerst in de 18^e [eeuw] vergelijkende taalwetenschap, de meer gesproken taal onderzocht: inzicht in vervoeging enz. en dieper inzicht in de logische functie van de taal. Toen kwam men tot de physiologie en psychologie der taal. Studies van Wundt. Physische, psychologische volkerenpsychologie. Meer organische opvatting van de taal in verband met het zielenleven.

Ook voor geschreven woord winst. Meer inzicht in de wijze waarop het gesproken woord is verduurzaamd. Het geschreven woord geeft gebrekkig het gesprokene weer. Door vergelijking het [meevalt] van het wezen van het schrift en zijn verhouding tot de spraak dieper maakt en breder door de methode der nieuwe taalwetenschap.

Het woord is de rede zelf, niet *rededeel*. Voor het algemeen begrip van een enkel woord bezat de oudste taal geen termen omdat de afzonderlijke woorden zoo niet werden onderscheiden. Aristoteles maar 3 rededelen. De zin primair. Het woord is secundair! Vroeger liet men zich te veel door het geschreven woord leiden. De letters niet ontstaan uit nauwkeurig ontleden van het gesproken woord naar zijn klanken. Allengs de gesproken zin ook beschouwd als uit klanken en woorden samengesteld (syntaxis syllabe). Verkeerde meening. Oorspronkelijk de woorden niet gescheiden. Marnia Lebote. Wat in gedachte 1. is hoort ook als 1 te worden uitgedrukt. Schrijver moet hooren wat hij schrijft. Meer gewicht toegekend aan het gezicht is onjuist. Het woord is niet de naam, het is de tot uiting gekomen gedachte.

Ook in Bijbel woord in den zin van rede. Men zag altijd geleerden die meenen dat het eerst het woord in den zin van naam is ontstaan. Sayce en Fiek reeds: de taal begint met den zin. Evenzoo kunnen woord en zin oorspronkelijk ook wel 1 *geweest* zijn.

Ten aanzien van de deelen van een zin niet gemakkelijk te beslissen hoever het begrip *woord* gaat [t] (in den beginnen aanvankelijk een). Bezwaren tegen woord als zin minder groot dan tegen woord als *rededeel*. *De oorsprong*. Niet woordaflleiding niet oorsprong van menschspraak. Inz.: het ontstaan van de rede, het woord in den ziel van Hem die spreekt. Max Müller klaagt in: 'het denken in het licht der taal 'dat de onderwerpen van zijn boek geen sympathie vonden.. Nu anders. Psych[ologie]. Met taal brengen de linguïsten met psych[ologie] grondslag hunner wetenschap.

Paul en Delbruehl. Müller vermengt fouten en theoriën. Gewichtigste vraag volgens hen: is denken zonder woorden mogelijk? 'Neen – zegt hij. Woltjer vindt wel nl. het [intuïtief] denken. We moeten vaak naar een juist woord voor voorstellen zoeken. We hebben de voorstelling al voor het woord. Mill: om met een bijzonder feit tot een ander bijzonder feit te besluiten de taal niet noodig. Hiertegeen Müller ... Hierssen wij unvollständig: zonder woorden. Segwart : Logch: : het bewuste en willekeurige denken geschiedt bijna zonder uitzondering met behulp der taal' Zeer juist. Het bewuste oordeelen onderstelt dus dat de voorstellingen reeds gevormd zijn.

Valt vóór ons bewust en opzettelijk denken nu volgt onbewuste wetten. Daartegenover ook een discurs... bewust denken hoe deze 2 verschillende overgangen. Het bewuste denken is een mededeelen van het denken aan ons zelf en eischt daarom een symbool. Nl *woord*. De eenheden van het denken aan onszelf en eischt daarom een symbool: nl *woord*. De eenheden in ons denken. '1) Bouwen we onze gedachten uit [...] , of 2) zijn deze enkele voorstellingen het resultaat van een ontleding? 2^e juist.: Wundt: ursprünglicher Gesamtvorstellung. Het begrip van eenheid relatief. Ten onrechte gaat men er van uit van de onderstelling dat het enkele wrd en zoo ook in het denken de afz. voorstellingen of het enkele begrip de oorspronkele 1 heid zou zijn.

3

Het denken zowel als het spreken gaan uit van organ. eenheden die door analyse ontboden worden. Het denken schrijdt voort van het onbepaalde tot het bepaalde van het algemeene tot

het bijz. Nt de inventio voor een redenaar. Het 1e werk. Ook bij ongeoefende denkers die Gesamtvorst. Zij denken juist te veel in het algemeen Woord zijn oorsprong in de gedachte, maar is niet met haar. Beiden ontwikkelen zich organisch, zoodat de deelen voortkomen uit z'n geheel. De functie van het woord in –bijz – zin niet van geringe betekenis. Zij legt nadruk erop dat het deze functie verricht in verband van de zin. De algemeenste functie van het woord is het noemen van een ding, een werking, verhouding enz. Het krijgt geestelijke inhoud wanneer het iets noemt als bestaande in de opvatting van den spreker. De gedachte of voorstelling reeds aanwezig voor het woord als symbool bekend is (vgl bij kind).

De oorsprong van de spraak in menselijke ziel in haar wezen en krachten. De m. ziel een fundament en oorspronkelijke kracht. – De oorsprong van het woord in de ziel van hem, die spreekt te midden van zijn volk: De wetten der voorstellings- en woord[verbuigingen] der associaties te hulp geroepen. Deze verklaring niet veel licht. Volgen Wundt ook in invloeden op omgeving, aanleg (door overerving) wel juist.

Inzake die aanleg niet veel meer dan een vermogen tegen welks erkenning veel psychol. Groot bezwaar. Het uitgangspunt beheerscht resultaat. De redenaar kent niet de oorsprong zijner woorden. Verborgenschap. Andere psychologen verwerpen de meening dat de woorden een relatief blijvend bestaan hebben. Volgens hen zijn het Vorgänge processen. Ook het bewustzijn is niets iets buiten en naast de voorstelling. Het is ... Men verplaatst het zoo de moeilijkheid. Het mysterie van de oorsprong niet verklaard. *Het woord altijd openbaring.* Verhouding van binnnen en buiten beheerscht ons leven. Ons eigen denken bewustzijn stelt ons voor een mysterie.

Blz. 32

Gesproken woord meestal geen uitlegging noodig. Bij geschreven woord wel. De grondslag waarop alle uitleg van het woord berust, in de eenheid van het menselijk geslacht. Het verschil der menschen is de bestaansgrond der *hermeneutiek*. Deze moet beginnen bij de geschreven text en *opklimmend tot de gesproken taal* en vandaar tot de gedachte.

Voortgaand onderzoek en denken leidt tot onderv[erlies?] ... Plato in [Crutjeus ?] handelt over de rechte beteekenis der woorden, verwacht voortdurend *klank en letter*. Paulus beschouwt Woord en Geest als 1. Met de individualiteit van den schrijver moet de exegeet rekening houden. *Cobet* is te intellectualist. Wat wij spreken (uitgezonderd boos of in scherts) maar 1. zin.

Gorgias: 2 menschen denken nooit hetzelfde. Wundt komt tot paradox van Heraclitus dat men zich niet 2 maal in denzelfden stroom kan baden. Het panta rei meent [neemt?] alle vasthouden alle vasthouden en zekerheid weg.

Over de beteekenis der woorden wel verschil (Cicero, Horatius: verba valent usu) (usus het vervangen van oude door nieuwe en het weer opkomen van oude). Usus beslist ook over de beteekenis. Vgl. geval van onderling verwante talen. Wanneer *de usus* afwijkt van hetgeen grammatici en lexicographen voorschrijven zal de usus overhand behouden en erkend moeten worden. Vooral van gewicht bij hermeneutiek.

De studie der psychologie bij de interpretatie niet te verwaarloozen.

Onder philologie een papieren w[etenschap?]. Het levende woord is de zin de *gedachte*. Hoe- ver strekt de eenheid van de zin zich uit? (van belang bij bepalen van de gramm. functies. Wundt definieert den zin: den Sprachlichen Ausdruck für die Willkürliche Gliederung einer Gesamtvorstellung in ihre in logische Beziehungen zu einander gesetzten Bestandteilen. Brengt ons niet verder. Vr: hoever de inham der Gesamtvorstellung gaat.

De psycholoog *kan ons geen bepaalde* hermeneutische regelen geven. Wellicht op de wording der spraak. - - Woorden worden door den zin nader bepaald. Dit beginsel toegepast op afzonderlijke talen daardoor kwam de eene taal als een in worden, grammatica's woordschicht en zinsverband geheel vreemde tegenover de andere komen te staan en werd niet gevoeld hoe iedere taal toch uiting is v.d. ...schat. zich die in haar wezen altijd dezelfde is.

Langs psychologische grammat weg de eenheid wel te vinden. . De zin is een organische 1. heid, psych[ologisch]. de 1 ste plaats de voornaamste. De meer op het gehoor lettende poezie een vrijere, meer psychol. woordschikking. De Hermen hiermee te rekenen. De psych. ontwikkeling der zinnen blijkt duidelijk uit de woordschikking: 'Ons dagelijksch brood geef ons heden'. Beslist noodzakelijk dat de uitlegger rekening houdt met de middelen die de gesproken taal bezit om de voorstelling in den zin boven andere te doen uitkomen: nadruk, accentische en cursiviseering beter de psychol. middelen.

4)

Het woord zijn oorsprong en uitlegging.

Woltjer blz. 45

De psych. interpretatie loopt ook gevaar voor eenzijdigheid dicht de schrijver toe wat *niet* bewust in zijn ziel geweest is. Aristoteles in zijn geschrift peri hermeneia veel moeilijkheden.

Stemthal vrij uitvoerig geanalyseerd. Door verklaring niets in een schrijver inbrengen en niets uit hen weglaten en toch zijn meening helderder weergeven niet alleen dan hij ze in woorden heeft uitgedrukt, maar zelfs dan hij ze gedacht heeft : een parado[x]? Neen is juist! (tegenover Cobet 1e plicht van uitleggen het woord zoo nauwkeurig mogelijk na te denken gelijk het door den schrijver gedacht is. *Zoover mogelijk den oorsprong nagaan langs weg der grammaticalist*, der individ. en der generische hermeneutiek vooral langs psychologische weg : karakter van schrijver de psychologische werking daarvan op den wil en op de vorming, de associatie en de reproductie v, voorstellingen en begrippen.

Plato filosofie van belang (Prof Arthur Drews) over gen. obj en gen. subj in de ...
vb.:Polybeus en Livius, Strabo, Pausanias, Polysemus zeggen dat Attalus van Pergamum de 1^e was die de Galaten in oorlog heeft overwonnen (zij plunderden Kl.Azie: 287 (?). Hiertegenover Justinianus, Felix, Stähelin Geschichte der Klein Asia Galaten. Houdt zich aan Justunus. Laqueur gerecenseerd. Laqueur verdedigt algemeene overlevering. Analyse v. 27^e boek en vergelijking met de inhoudsopgave of proloog van overeenkomstige boek bij Frogus Pompeius – De uitlegging v.h. woord moet gegrond zijn op zijn natuur en op zijn *oorsprong* doordringen en de verschillende stadiën die het heeft doorloopen tot het in het geschrift werd vastgelegd in rekening wordt gebracht waarvan die grammatische werken bij duistere constr. Blz. 60 Dialogen onderstellen vastlegging van het gesproken woord. Brieven daarentegen niet. Zuiver wetenschappelijke geschriften evenmin. Ook bij de interpretatie van wetten heeft men in den regel niet te denken aan het gesproken woord tenzij men met adagia, rhetra [?], spreuken en dergelijken te doen heeft.

Zie hierna

J. Woltjer rede 1886

Overlevering en kritiek.

I – VII

A.Sizoo

Augustinus' werk over de Chr. Wetenschap

I – X

A.A. v. Schelven

Omvang en invloed der Zuidnederlandse immigratie van het laatste kwart der 16^e Eeuw

I – IV

Geesink

De dogmatische grondslag der V.U.

I – VIII

F. L. Rutgers

Aant. Calv. Invloed op de Reformatie in de Ned. (door hem zelf uitgeoefend)

93 paragrafen